

İslam İqaidi

İSLAM ƏQAİDİ

Bakı 2016

Hazırlayan:

Kamran Məmmədov

Ədəbi redaktor:

Məhəmməd Zeynalov

Nəşrə hazırlayan:

Rüfət Şirinov

İç dizayn:

Əhməd Babayev

Əflatun Məmmədov

Qapaq tərtibatı:

Nicat Qəribov

Bu kitab Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin
10 may 2016-cı il DK-416/M nörməli razılıq məktubu ilə nəşr edilmişdir.

Bakı-2016; İpəkyolu Nəşriyyatı: 197

İSBN: 978-9952-8297-7-8

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

Bakı Şəhəri Səbail Rayonu

Cəfərov Qardaşları, 16.

Tel: (+994 12) 492 14 38

Mobil: (+994 51) 412 22 82

Web sayt: www.ipekyolunesriyyati.az

Elektron poçt: ipekyolunesriyyati@gmail.com

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	7

GİRİŞ ƏQAİD HAQQINDA MƏLUMAT

ƏQAİD ELMİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT	11
A. TƏRİFİ	11
B. MÖVZUSU	11
C. MƏQSƏDİ	11
D. METODU	12
E. DİGƏR İSLAMİ ELMLƏR ARASINDAKI YERİ	12
F. ƏQAİD ELMİNİN QAYNAQLARI	13

I FƏSİL İMAN VƏ KÜFR

A. İMANIN AÇIQLANMASI	17
B. İCMALİ İMAN	22
C. TƏQLİDİ VƏ TƏHQİQİ İMAN	22
D. İMAN İLƏ ƏMƏL ARASINDAKI ƏLAQƏ	23
E. İMANIN ARTMASI-AZALMASI	23
F. İMAN VƏ KÜFR ARASINDAKI SƏRHƏD	25
G. KƏBİRƏ (BÖYÜK GÜNAH)	26
H. TƏKFİR ETMƏK VƏ TƏKFİRİN TƏHLÜKƏLƏRİ	27

II FƏSİL İMANIN NÖVLƏRİ

ALLAHA İMAN

A. ALLAHA İMAN.....	35
B. ALLAHIN VARLIĞI VƏ BİRLİYİ	37
C. ALLAHIN ADLARI.....	38
D. ALLAHIN SİFƏTLƏRİ.....	41

MƏLƏKLƏRƏ İMAN

A. MƏLƏKLƏRƏ İMAN	61
B. GÖZLƏ GÖRÜLƏ BİLMƏYƏN DİGƏR VARLIQLAR.....	68
1. Cin	68
2. İblis	72
3. Şeytan	75

KİTABLARA İMAN

A. KİTABLARA İMAN	83
B. TÖVRAT	86
C. ZƏBUR.....	88
D. İNCİL	89
E. QURANİ-KƏRİM	93

PEYĞƏMBƏRLƏRƏ İMAN

A. PEYĞƏMBƏRLƏRƏ İMAN	101
B. NÜBÜVVƏT VƏ RİSALƏT	102
C. VƏHY.....	103
D. PEYĞƏMBƏRLƏRİN DƏRƏCƏLƏRİ VƏ SAYI.....	107
E. XARİQULADƏ HADİSƏLƏR VƏ MÖCÜZƏ	108
F. PEYĞƏMBƏRLƏRİN TƏBLİĞLƏRİNDƏKİ ÜMUMİ ƏSASLAR	127
G. QURANDA ADI ÇƏKİLƏN PEYĞƏMBƏRLƏR.....	127
H. HZ. MUHAMMƏDİN (s.ə.s) SON PEYĞƏMBƏR OLMASI	128

AXİRƏTƏ İMAN

A. AXİRƏT	133
B. QƏBİR	135
C. QİYAMƏTİN ƏLAMƏTLƏRİ	145
D. AXİRƏT VƏ ONUN HALLARI	149
E. YENİDƏN DİRİLMƏNİN KEYFİYYƏTİ VƏ DƏLİLLƏRİ	150
F. MÜKAFAT VƏ CƏZA.....	162

QƏZA VƏ QƏDƏRƏ İMAN

A. QƏZA VƏ QƏDƏRƏ İMAN	173
B. İRADƏ	174
C. QƏDƏR.....	176
D. TƏVƏKKÜL.....	178
E. RİZQ (RUZİ)	179
F. ƏCƏL.....	181

ƏDƏBİYYAT	183

ÖN SÖZ

Bismillahir-Rahmanir-Rahim.

Bizi İslamla şərəfləndirən Allaha həmd olsun. Onun hidayəti olmasaydı biz doğru yolu tapa bilməzdik. Ona həmdü-sənalar olsun. O, hər cür nöqsan sifətlərdən münəzzəh, bütün kamal sifətləriylə müttəsildir. Şahidlik edirik ki, Ondən başqa ilah yoxdur. Ondən başqa ibadət edilməyə layiq heç bir ilah yoxdur. Bizi qaranlıqdan işığa, zülmətdən nura çıxaran Allah, bütün peyğəmbərlərin əfəndisi olan Hz. Muhammədi (s.ə.s) insanlara və cinlərə peyğəmbər olaraq göndərmişdir. Salavatların ən mükəmməli, salamların ən gözəli Ona, Onun (s.ə.s) əhli-beytinin, mübarək əshabının və qiyamətə qədər onlara tabe olanların üzərinə olsun! Əqidə -iman əsasları bir cəmiyyətin inancı və inanılması fərz olan xüsusiyyətlərdir. İslamda əməldən əvvəl iman gəlir. Yəni bir insanın doğru inancı olmazsa, əməli nə olursa olsun naqis qalır və qəbul edilmir.

Kitab oxucularımıza giriş və iki fəsildə təqdim edilmişdir

Girişdə: Əqaid haqqında məlumat, əqaidin tərifi, mövzu və məqsədi, metodu, İslami elmlər arasındakı yeri və mənbələri qeyd edilmişdir.

Birinci fəsildə: İman və küfr haqqında məlumat verilərək necə iman edilməsinə, imanı poza biləcək hansı davranışlardan çəkinmək lazım olduğuna və zəmanəmizdə insanların bir-birilərini yerli-yersiz imansızlıqla günahlandırmağın təhlükələrinə toxunulmuşdur.

İkinci fəsildə: Allaha iman, Onun mübarək isim və sifətlərindən ruhani varlıqlar, mələklər, cinlər və Adəm oğlunun əzəli düşməni olan şeytan haqqında məlumat verilərək, onlardan qorunma yollarına diqqət çəkilmişdir. Eyni zamanda, Tövrat, Zəbur, İncil və Quran haqqında məlumat verilərək, Qurandan başqa müqəddəs kitabların əvvəlki və bugünkü vəziyyətindən bəhs edilmişdir. Peyğəmbərlik müəssisəsi və onunla bağlı olan vəhy, möcüzə, peyğəmbərlərin sayı və dərəcələri, peyğəmbərlərdən başqa, Allahın saleh qullarına verilən bəzi xariqüladə hadisələr, axirətə iman, ölüm, qəbir, qiyamət, qiyamətin kiçik və böyük əlamətləri, məhşər, mizan və hesab, qədər və qəzaya iman, iradə, təvəkkül, ruzi və əcəl də bu fəsildə ələ alınan məsələlərdəndir.

Kamran MƏMMƏDOV

GİRİŞ

ƏQAİD HAQQINDA MƏLUMAT

MÖVZUYA HAZIRLIQ

İslam dini haqqında məlumat əldə edin.

“Əqidə” sözünün mənşəyini araşdırın.

İslam əqidəsinin dünya və axirətdə hansı faydaları ola bilər?

ƏQAİD ELMİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

A. TƏRİFİ

Əqaid عقائد ərəb dilində عقد “əqd” kökündən törəmiş olan عقیدة “əqidə” sözünün cəmidir. Əqd -bağlamaq və düyünləmək deməkdir. Lügəvi mənasına görə əqidə “kөнүлдən bağlanılan”, “düyün atmışcasına inanılan şey” deməkdir. Əqidənin cəmi olan əqaid sözü də İslam dinində inanılması fərz olan xüsuslar, iman əsasları, dinin təməl qayda və hökmləri mənasını verməkdədir.

Yadda saxla!

Dinin təməl qayda və hökmlərini meydana gətirən iman əsaslarından bəhs edən elmə əqaid elmi deyilir.

B. MÖVZUSU

Əqaid elmi İslam dininin inanca əlaqədar hökmlərini əhatə edir. Bunlar da aməntuda ifadə edilən iman əsaslarıdır. Əqaid elmi, xüsusən Allahın varlığı və birliyi, Onun üstün xüsusiyyətləri və felləri mövzusunı araşdırır. Çünki bütün iman əsaslarının qaynağı Allaha imandır. Bundan sonra isə mələklərə iman mövzusu izah olunur. Ardınca Allahın insanlığı aydınlatmaq üçün peyğəmbərlər göndərdiyi və ilahi kitablar endirdiyi haqda əsaslar ələ alınır. Axirət və axirətdəki hallar ilə qəza və qədərə iman əqaid elminin digər mövzularını meydana gətirir.

C. MƏQSƏDİ

Əqaid elminin əsas hədəfi bütün islami elmlərdə olduğu kimi, insanları dünya və axirət xoşbəxtliyinə çatdırmaqdır.

Əzbərlə!

Bunlar Əqaid elminin məqsədlərindəndir:

1. İman əsaslarının müxtəlif şərh, isbat və izahlarını etmək
2. İmanı təqliddən qurtarıb təhqiqi iman dərəcəsinə yüksəltmək
3. Həqiqəti axtaranlara yol göstərmək
4. Yanlış düşüncə sahiblərinin İslama qarşı etirazlarını dəlillərlə isbat edib cavab vermək və iman əsaslarını müdafiə etmək
5. Allahdan başqa ilah, yaradıcı və mütləq nüfuz sahibi bir varlığın olmadığı inancını (tövhid) qəlblərə yerləşdirərək əməllərin ixlaslı bir şəkildə yerinə yetirilməsini təmin etmək.

D. METODU

Əqaid elmi mövzuları araşdırarkən Quran ayələri və səhih hədislərdən, həm də duyğu orqanlarının və ağılın bilgilərindən istifadə edir. İman əsaslarını açıqlayarkən elmdən və ağıldan da faydalanır. Qurani-Kərimin razı salmağa, irşada, sevindirmə və müjdələməyə söykənən metodu ilə Hz.Peyğəmbərin eyni istiqamətdəki tətbiq və öyüdləri əqaidin də metodudur. Bu baxımdan əqaidə həm nəqli, həm də əqli dəlillərdən istifadə edilir.

E. DİGƏR İSLAMİ ELMLƏR ARASINDAKI YERİ

Əqaidin digər islami elmlər arasında əhəmiyyətli yeri vardır. Hətta deyilə bilər ki, əqaid elmlərin ən əhəmiyyətli və mərtəbəsi ən yüksək olanıdır. Çünki digər dini elmlər bu elmə əsaslanır. Əqaid elmi olmasa, digər dini elmlərin varlığından bəhs edilə bilməz. Hər şeyə gücü çatın, bilən, kitablar endirən, peyğəmbərlər göndərən bir yaradıcının varlığı isbat edilmədikcə təfsir, hədis, fiqh, əxlaq, təsəvvüf kimi elmlərin varlığını düşünmək mümkün olmaz.

İslami elmlər bir binaya bənzədilsə, dinin əqidə əsaslarını ələ alan əqaid bu binanın təməli, digər islami elmlər isə binanın mərtəbələri və hissələri kimidir. Təməlsiz bir bina düşünülə bilmədiyi kimi və ya zamanla keçirdiyi sarsıntılar nəticəsində yıxıla bildiyi kimi, əqaidətsiz islami elmlər də düşünülə bilməz.

İslamda əvvəlcə Allahın varlığına, birliyinə, peyğəmbərliyə, öldükdən sonra dirilmə və s. kimi əsaslara inanılması lazımdır. Bu əsaslara inanmadan dinin namaz, oruc, zəkat, həcc kimi ibadətləri, cihad, ticarət, əkinçilik, gündəlik yaşayış kimi davranışları əhatə edən fiqhi hökmləri, əxlaq və təsəvvüflə əlaqədar prinsiplərindən bəhs etmək mümkün deyil.

Nəticə olaraq, bütün islami elmlər əqaid elminə möhtacdır. Çünki əqaid dinin təməli və digər elmlərin dayağı, açarıdır. Əqaidin mövzuları istifadə etdiyi dəlillər və məqsədi baxımından da digər elmlərdən daha üstündür.

Unutma!

İslam əqaidinin ilk və ən əhəmiyyətli qaynağı Qurani-Kərim və səhih hədislərdir.

F. ƏQAİD ELMİNİN QAYNAQLARI

İslam əqidini meydana gətirən əsaslar Qurani-Kərimdə və hədislərdə heç bir şərhə ehtiyac duymur. Quranda Allaha, peyğəmbərlərinə, kitablara, mələklərə, axirətə, qəza və qədərə iman mövzusuna toxunan və bəzən ətraflı məlumatlar verən bir çox ayələr vardır. Hədis kitablarının iman, ənbiya, tövhid, cənnət, cəhənnəm, qəder, qiyamət kimi hissələrində iman əsasları ilə əlaqədar müxtəlif məlumatlar var. Buna görə bütün Quran ayələri, başda mütəvatir hədislər olmaq üzrə bütün səhih hədislər əqaidin təməl qaynaqları, təməl daşları, bünövrəsidir.

Fəlsəfə elminin başlıca vasitəsi olan ağıl ilə duyğu orqanlarının məlumatları da əqaid elminin qaynaqları arasındadır. Ancaq ağılın və duyğu orqanlarının verdiyi bilgilər birbaşa dini prinsiplərin və iman əsaslarının təyin olunmasında əsas kimi qəbul olunmaz. İman əsaslarının təyin olunmasında əsas mənbə vəhy və hədislərdir. Ağıl və duyğu orqanlarının məlumatları daha çox ayə və hədislərin təyin etdiyi əsasların açıqlanması, şərh və isbat edilməsi mövzusunda köməkçidir və təhkiyəni dəstəkləyir.

Quran ayələri və səhih hədislərlə ağılın və duyğu orqanlarının bilgilərinə əsaslanan əqaid elmini öyrənmək çox fəzilətlidir. İslam alimləri əqaid elminin həm araşdırdığı mövzular, həm də istifadə etdiyi dəlillər baxımından əhəmiyyətli bir elm olduğunu vurğulamışlar.

QURAN+SÜNNƏ

AĞIL

5 DUYĞU ORQANI:
görmə, eşitmə, dad bilmə,
iy bilmə, toxunma

I FƏSİL İMAN VƏ KÜFR

Hazırlıq Tapşırıqları

“İman, təsdiq, iqrar və əməl” terminlərinin mənalarını araşdırın

“Mömin, fasiq, münafiq, kafir və müşrik” terminləri haqqında məlumat əldə edin.

İman artıb-azalarmı? Fəth surəsinin 4-cü və Bəqərə surəsinin 285-ci ayəsinin hansı mənalara gəldiyini öyrənin

Təkcə Allahı bilmək iman sayılırmı? Aranızda müzakirə edin.

İMAN VƏ KÜFR

A. İMANIN AÇIQLANMASI

Ərəb dilində امن “əmn” kökündən ifal vəznində məsdər olan ایمان “iman” kəlməsi lüğətdə “bir insanın söylədiyi şeyi təsdiq etmək”, “ifadə etdiyini qəbul etmək”, “ürəkdən mənimsəmək”, “şübhə yaratmayacaq dərəcədə tam olaraq ürəkdən inanmaq” mənasına gəlir. Termin kimi mənası isə; “Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) Allah-Təaladan gətirdiyi hökmlərdə Onu təsdiq etmək, onun xəbər verdiyi şeyləri tərəddüd etmədən qəbul edib, bunların həqiqət və doğru olduğuna könüldən inanmaq” deməkdir. İslam açıq-aşkar olan, iman isə qəlbə olandır. Deməli, iman qəlb və könül məsələsidir. Altı əsas prinsipdən meydana gələn iman əsaslarını qavrayan ağıl, onların həqiqətə uyğunluğunu təsdiq edən isə qəlbdir. Bu baxımdan iman dinin nəzəri tərəfini təşkil edir. İslamın şərtləri isə konkret olaraq hər hansısa bir işi etməyə sövq edən namaz qılmaq, oruc tutmaq kimi xüsuslardır. Bu mövzular da İslamın əməli (praktiki) tərəfini meydana gətirir.

İmanın hədəfi, لا اله الا الله (Lə ilahə illəllah) tövhidini yaşayaraq, ürəyi tək Allaha yönəldə bilməkdir. Bu baxımdan iman və tövhidin idrakı elmi, əxlaqi, mənəvi və əməli dəyərlərə sahib olmaqla mümkündür.

İmanın elmi tərəfi “aməntu” prinsipi olaraq açıqlanmışdır. Əxlaqi tərəfi isə bir çox hədisi-şəriflərdə bəyan olunan ədəb, həya, iffət, mərhəmət, şəfqət, əfv edə bilmək, səbir, təşəkkür, söhbət kimi əxlaqi xüsusiyyətlərdir.

İmanın əməli tərəfi də Quran və sünnənin zahiri xüsusiyyətlərə və cəzaya dair qoyduğu hökmlərdir ki, ibadətlər, müamilələr və əxlaqi təzahürlər bu qəbildəndir. Bu mənada hətta yolda çətinlik çıxaran bir şeyi götürmək belə iman qollarından biri sayılmış və:

فإن الحياء من الإيمان “*Həya imandandır.*”¹

الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ “*Təmizlik imanın yarısıdır.*”²

الدِّينُ النَّصِيحَةُ “*Din nəsihətdir.*”³ kimi hədisi-şəriflər bu həqiqəti bildirmişdir.

Möminlərdə imanın dərinləşməsi əməli-saleh deyilən və Allah rızasını qarşıya məqsəd qoyan niyyət və işlərə bağlıdır. Qurani-Kərimdə və hədisi-şəriflərdə iman və əməli-saleh birlikdə qeyd edilmişdir. İman nəzəriyyə ilə deyil, eşidilib hiss edilən həqiqətlər və ibadətləri ruhaniyyətlə ədə edə bilmə nəticəsində kamilləşir.

1 Buxari, İman, 16

2 Müslim, Təharət, 1; Tirmizi, Daavat 86

3 Müslim, İman, 95

Bu kamillik zirvəsinin həzzi xüsusi və müqəddəs bəndələrdə bütün fani ləzzətlərdən üstün olmuş, bütün dünyəvi acı, izzətlər, əzabların yandırıcı, dözülməz və həlakədi şiddətini sanki yox etmişdir. İman edənlərinə görə zalım Firon tərəfindən qolları və ayaqları çarpaz kəsilərək xurma budaqlarından asılan şəhrbazlar bu böyük zülm qarşısında bəşəri bir acizlik göstərmə qorxusuyla əllərini səmaya qaldırıb:

“Ya Rəbbi! Üzərimizə səbir yağdır; canımızı müsəlman olaraq al!..”⁴ deyərək Allaha dua etmişlər və şəhidliyin mənəvi həzzi içərisində Rəblərinə qovuşmuşlar.

Həz. Sümeyyə (r.ahə) bədənini dağlayan qızgın dəmirlərə bu ülvə həzzin köməyi ilə dözümlər göstərərək İslamın ilk şəhidi rütbəsinə nail olmuşdur. Əri Həz. Yasir (r.a) da yaşlı və gücsüz olmasına baxmayaraq, izzətlər və əziyyətlər məğlub olmamış «Allah, Allah» sözlərinin mənəvi və əbədi həzzi içində şəhid olmuşdu. Həz. Bilalın (r.a) o məşhur halı da eynilə Allaha qovuşma həzzinin sayəsindədir. Bilal (r.a.) da azgün və gözü qızmış müşriklərin ağır işgəncələri altında qara dərisindən qırmızı qanlar axarkən, bədənini parçalanmış olduğu halda, “Əhəd, əhəd, əhəd...(Allah təkdir)” deyir, ağrı və izzətdən çox iman ülvə zövqünü dadmış bir könüllü “liqaullah”, yəni “Allaha qovuşma” həzzini yaşayırdı. Çünki onlar İslam nemətinin böyüklüyünü həqiqi mənada dərk edirdilər. Beləcə, hər iki dünyada da ilahi izzətlərin qapılarını eşq və vəcdləri ilə aralamağı bacardılar. Fani ömürləri:

“Ey iman edənlər! Allahdan, Ona layiq bir təqva ilə qorxun! Və ancaq müsəlman olaraq can verin!..”⁵ ilahi əmrinin məzmunu içində sona çataraq əbədi həyata qovuşdular.

Qeybə iman

Qeyb sözü ərəb dilində “gizli olan” mənasına gəlir. Duyğu orqanları ilə birbaşa və ya dolayısı ilə dərk olunmayan, müşahidə sahəsinin xaricində qalan hər şey qeyb adlanır. Təbəriyə görə, bütün mümkünlər qeybi meydana gətirər. Quran qeyb sözünü, insanların içlərində daşıdıqları şeyləri, gələcəkləri, dönəcəkləri yerlə əlaqədar xüsusiyyətləri, keçmişdə qal-

4 Əraf 7/126

5 Ali-İmran 3/102

miş adam və hadisələrin məlumatını, varlıqlar dünyasını, axirət həyatını, gələcək hadisələri içinə alacaq şəkildə həmişə hazır olanın ziddi mənasında istifadə edir.

Rağib əl-İsfahani bu tərifi verir: “Gözlə görülə bilməyən, duyğularla dərk edilə bilməyən, insan düşüncəsinin xaricində olan”. Müşahidə sahəsinin xaricində olması qeybin insanlar tərəfindən bilinmədiyini bildirir. Bu səbəblə Quranda tez-tez qeybin sadəcə Allah tərəfindən bilinəcəyi qeyd edilir: **“Göylərdə və yerdə Allahdan başqa kimsə qeybi bilə bilməz.”**⁶ **“Qeyb Allahındır.”**⁷

“Qeybin açarları Onun yanındadır, onları Allahdan başqası bilməz.”⁸

Bundan əlavə, Hz. Peyğəmbərə də **“Mən sizə Allahın xəzinələri yanımdadır demirəm. Qeybi də bilmirəm”**⁹ deməsi buyrulur. Quranda əllidən çox ayə qeybi tək Allahın biləcəyini qeyd edir.

Quran qeybin Allahdan başqa heç kim tərəfindən bilinməyəcəyini ifadə etməklə birlikdə, peyğəmbərlərdən bir çoxuna qeybi həqiqətlərdən bəzilərinin verildiyini bildirmişdir.

“Allah sizə qeybi də bildirən deyil, ancaq Allah rəsullarından dilədiyini seçər (ona qeybdən bəzi şeylər bildirər)”¹⁰, **“Qeybi bilən Odur. Gizli bilgiləri heç kimsəyə göstərməz; ancaq razı olduğu rəsula göstərər.”**¹¹ Ayələrdən də aydın olduğu kimi, rəsulların qeybi bilmələri Allahın bildirməsinə görədir. Onlar qeybi öz gücləri ilə bilməzlər.

Allah Quranla Hz. Peyğəmbərə qeyb bilgilərini bildirmiş, açıqlamışdır. Belə ki, Quranda **“...bu, qeyb xəbərlərindəndir, sənə vəhy edirik”**¹² buyrulur. Bu xüsusiyyətinə görə Quran da Allah tərəfindən “qeyb” adlandırılır: **“O, qeybdən (Qurandan) ötrü ittiham altında tutula bilməz.”**¹³

Bu ayələrə isnad edən bəzi İslam alimləri Hz. Peyğəmbərə bildirilən qeyb bilgilərinin Quranla məhdud olduğunu, Quran xaricində hər hansı bir qeyb xəbəri bildirilmədiyi fikrini müdafiə edirlər. İslam alimlərinin böyük əksəriyyəti isə Hz. Peyğəmbərə Quran xaricində də vəhy gəldiyini (vəhyi-qeyri-mətluv), bu səbəbdən Quran xaricində qalan bəzi qeyb məlumatlarının da verildiyini qəbul edirlər.

6 Nəml 27/65

7 Yunus 10/20

8 Ənam 6/59

9 Ənam 6/50

10 Ali-İmran 3/179

11 Cin 72/26-27

12 Ali-İmran 3/44, Hud 11/49

13 Təkvir 81/24

Təfsirçilər qeybi iki qismə, yerə ayıraraq birincisinə “mütləq qeyb”, ikincisinə isə “nisbi qeyb” adını verirlər. Mütləq qeybi Allahın və mələklərin mahiyyəti, qiyamət, axirət, cənnət, cəhənnəm kimi insanın öz imkan və qabiliyyətləri ilə əsla bilməyəcəyi sahə təşkil edir. Nisbi qeybi isə yer, zaman, imkan və qabiliyyət kimi səbəblərlə bəzi insanların bilmədiyi, bəziləri üçün isə başa düşülməsi mümkün ola bilən hadisə və faktlar təşkil edir.

Həqiqət əsl aləm olan qeyb aləmidir. Bu dünya onun bir təcəllisidir. Həqiqət görünməz, görünən onun kölgəsidir. Eyni ilə işıq, istilik, səs, qoxu, dad kimi. Allah və Rəsulundan başqa heç kimin mütləq qeybi aləmlə əlaqədar şeyləri bilməsi mümkün deyil.

Oxu materialı

Həz. Ömər (r.a) xəlifəliyi dövründə Şamın Qeysəriyyə tərəflərində rumların üstünə bir islam ordusu göndərilmişdi. Abdullah ibn Hüzafə (r.a) də ordunun tərkibində idi. Rumlar onu əsir tutdular və “bu, Muhammədin əshabındandır” dedilər. Kral Həz. Abdullahı (r.a) bir evdə saxlayıb günlərlə ac-susuz saxladı. Sonra da ona yeməsi üçün bir az şərab və donuz əti göndərdilər. Üç gün gözlədilər. Abdullah (r.a) nə şərabı, nə də donuz ətinə əl vurdu.

Krala:

- “Onun boynu əməlli-başlı büküldü. Oradan çıxartmasanız, öləcək!” - dedilər.

Kral onu yanına gətirdərək:

- “Səni yeyib-içməkdən məhrum edən nədir?” - deyə soruşdu.

Abdullah (r.a.):

- “Əslində zərurət olduqda onları yemək və içmək mənə halaldır. Amma mən səni özümə və İslama güldürmək istəmədim!” - dedi.

Kral onun bu qürurlu davranışı qarşısında:

- “Sən xristian olsan mülkümün yarısını sənə verərəm, səni mülk və səltənətimə ortaq edəərəm, qızımı da sənənlə evləndirərəm, nə deyirsən?” - deyə soruşdu.

Abdullah (r.a.):

- “Sən mənə Muhammədin (s.ə.s) dinindən bir göz qırpmı qədər dönməyimin müqabilində mülkünün hamısını və bütün ərəb mülkünü versən də, bunu əsla etməərəm”, - dedi.

Kral:

- “Onda səni öldürərəm”, - dedi.

Həz. Abdullah:

- “O da sənənin öz işidir!” – cavabını verdi.

Abdullah (r.a) çarmıxa çəkildi. Ox atanlar əvvəlcə ona dəyməyəcək şəkildə gözü-nü qorxutmaq üçün ox atdılar. Daha sonra ona təkrarən xristian olmaq təklif edildi. O mübarək səhabə zərrə qədər də buna meyil etmədi. Bunu görən kral:

- “Ya xristian olarsan, ya da səni qaynar qazanın içinə ataram”. - dedi.

O qəbul etmədikdə bir mis qazan gətirildi. İçinə zeytun yağı və su tökülərək qaynadıldı. Kral bir müsəlman əsiri gətirdi. Xristian olmağı təklif etdi. Əsir bu təklifi qəbul etmədikdə qazanın içinə atılmasını əmr etdi. Müsəlman əsir qazana atıldı. Abdullah (r.a) ona baxırdı. Əsirin bədəninin əti bir anda sümüklərindən ayrılıb töküldü.

Kral Abdullaha (r.a) təkrarən xristian olmağı təklif etdi. Qəbul etmədikdə onun da qazana atılmasını əmr etdi. Hz. Abdullah qazana atılacağı vaxt ağlamağa başladı. Kral onun fikrini dəyişdirdiyini zənn edərək Abdullahı (r.a.) yanına çağırırdı və təkrarən xristian olmasını təklif etdi. Qətiyyətlə rədd etdiyini gördükdə heyrlənərək:

- “Bəs niyə ağladın?” - deyə soruşdu.

Hz. Abdullah bu möhtəşəm cavabı verdi:

- “Elə bilmə ki, sənin mənə etmək istədiyindən qorxaraq ağladım! Mən Allah yolunda verə biləcəyim bir tək canım olduğu üçün ağladım. Öz-özümə; “İndi sən bu qazana atılacaq bir tək can daşıyırsan. Allah yolunda bir anda ölüb gedəcəksən. Halbuki vücudumdakı tüklərin sayı qədər canımın olmasını, Allah yolunda hər biri üçün mənə işgəncələrin təkrar verilməsini necə də arzu edərdim”. - dedim”.

Hz. Abdullahın sərgilədiyi iman şücaətinin bariz nümunəsi olan bu müdhiş davranış kralın çox xoşuna gəldi və onu sərbəst buraxmaq istədi.

- “Başımı öp, səni sərbəst buraxım”, - dedi.

Abdullah (r.a) bir qəbahəti olmayan bu təklifə yeni bir təkliflə cavab verdi:

- “Mənimlə birlikdə bütün müsəlman əsirlərini də azad edərsənmi?”

Kral:

- “Bəli, buraxaram”, - dedikdə:

- “Bax, onda olar”, - dedi.

Həzrət Abdullah (r.a) belə deyir:

“Öz-özümə həm canımı, həm də müsəlman əsirlərin canını qurtarmaq üçün Allahın düşmənlərindən bir düşmənin başını öpsəm nə qəbahət olacaq ki? Öp getsin!” - dedim”.

O gün səksən müsəlman azad edildi. Hz. Ömərən yanına gəlib olanları ona danışdılar. Hz. Ömər (r.a):

- “Abdullah ibn Hüzafənin başını öpmək hər müsəlmanın borcudur və vəzifəsidir! Bunu yerinə yetirməyə hamıdan əvvəl mən başlayıram”, - dedi. Ayağa qalxıb onun yanına getdi və başını öpdü.¹⁴

14 İbn Əsir, Usdul-Qabə, III, 212-213; Zəhəbi, Siyəru Aləmin-Nubəla, Beyrut 1986-1988, II, 14-15.

B. İCMALİ İMAN

İcmali iman

İnanılacaq şeylərin hamısına ümumi olaraq inanmaqdır. İmanın ən köklü və ən qısa şəkli olan icmali iman tövhid və şahadət sözlərində ifadə olunmuşdur.

Tövhid sözü belədir:

“La ilahə illəllah Muhammadun rəsulullah” – (Allahdan başqa ilah yoxdur. Muhammad Allahın elçisidir).

Kəlmeyi-şahadət isə belədir:

أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله
 “Əşhədu ən la ilahə illəllah və əşhədu ənnə Muhammadən abduhu və Rəsuluh”
 (Mən Allahdan başqa ilah olmadığına, Muhammadin (s.ə.s), Onun bəndəsi və elçisi olduğuna şahidlik edirəm)

İmanın ilk dərəcəsi və İslam dininin ilk təməl dirəyi budur. Allahı tək ilah kimi tanıyan, Hz. Muhammadı (s.ə.s) Onun peyğəmbəri olaraq qəbul edən şəxs, digər iman əsaslarını və peyğəmbərimizin gətirdiyi bütün şeyləri də qəbul etmiş deməkdir. Çünki digər prinsiplər Hz. Peyğəmbər vasitəsilə bizə bildirilmiş, onlara inanmanın lüzumu bizə çatdırılmışdır. Deməli, Allah elçisini təsdiq etmək onun gətirdiyi şeylərdə də onu qəlbən təsdiqləmək deməkdir. Tövhid və şahadət sözlərini inanaraq söyləyən kimsə Hz. Muhammadin (s.ə.s) gətirdiyi şeylərin hamısına birdən iman etmiş olur.

Təfsili iman

İman ediləcək məsələlərə açıq və təfərrüatlı olaraq, dəlillərini bilərək inanmağa təfsili iman deyilir.

C. TƏQLİDİ VƏ TƏHQİQİ İMAN

Təqlidi iman dəlillərə söykənmədən, ata-anadan və ya digər insanlardan görərək və öyrənərək iman etməyə deyilir. İslam cəmiyyətində doğulub böyümüş olmanın təbii nəticəsi olaraq meydana gələn imandır. İslam üləmasının əksəriyyətinin fikrinə görə, bu

Əzbərlə!

Təfsili iman 3 dərəcəsi vardır:

1. Allaha, Muhammadin (s.ə.s.) Allahın peyğəmbəri olduğuna və axirət gününə qəti olaraq inanmaq.

2. Allaha, Allahın mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə, axirət gününə, öldükdən sonra təkrar dirilməyə, cənnət və cəhənnəmin varlığına, savab və əzabın veriləcəyinə, qəza və qədərə ayrı-ayrı inanmaq.

3. Hz. Muhammadin (s.ə.s.) Allahdan aldığı və bizlərə bildirdiyi, qəti olaraq bilinən bütün xəbərlərin və hökmlərin hamısına ayrı-ayrı, Allah və Rəsulunun bildirdiyi və əmr buyurduğu şəkildə, bütün təfərrüatı ilə inanmaqdır.

cür bir iman mötəbərdir. Ancaq belə imana malik olan adam imanını əqli və dini dəlillərlə gücləndirməlidir. Təqlidi iman inkarçıların irəli sürdüyü etirazlarla sarsıla bilər.

Təhqiqi iman isə dəlillərə, biliyə, araşdırmağa və qavramağa söykənən imandır. Təhqiqi imana sahib olan şəxs bu dəlillərlə irəli sürüləcək şübhə oyandırıcı düşüncələrə etiraz edər, bu, onun imandakı müqavimətini qüvvətləndirər. Bu səbəblə imanı əqli və dini dəlillərlə gücləndirərək, təqlidi səviyyədən təhqiqi səviyyəyə çıxarmaq lazımdır. Burada əsl lazım olan hər müsəlmanın təhqiqi imana sahib olması, nəyə, nə üçün və necə inandığını dərk etməsidir.

D. İMAN İLƏ ƏMƏL ARASINDAKI ƏLAQƏ

İslam alimlərinin əksəriyyətinə görə, əməl imandan bir hissə deyil. Qəlbi ilə təsdiq edib, imanını dili ilə ifadə edən, ancaq əməllərdən birini və ya bir neçəsini tərk edən günahkar mömindir. Allah istərsə, onu bağışlayar, istərsə, əzab edər. Ancaq təsdiqinə görə sonunda cənnətə girər.

Qurani-Kərimdə *“İman edənlər və saleh əməl işləyənlər...”*¹⁵ deyə başlayan çoxlu ayələr var. Bu ayələrdə saleh əməl işləyənlər ayrı-ayrı qeyd edilmişdir. Əgər əməl imanın bir parçası olsaydı, sadəcə “iman edənlər” demək yetərli olardı, ayrı olaraq bir də “saleh əməl işləyənlər” deməyə ehtiyac qalmazdı.

Bəzi ayələrdə isə iman, əməlin faydalı olması üçün şərt hesab edilmişdir. *“Mömin olub yaxşı işlər görən kəs isə nə zülmə məruz qalmaqdan, nə də haqqının əskilməsindən qorxar!”*¹⁶ Bu ayədə iman əməlin şərti olaraq göstərilmişdir. Əgər iman ilə əməl eyni şey və ya əməl imanın bir hissəsi olsaydı, o zaman iman ilə əməl ayrı-ayrı qeyd edilməyəcəkdi.

Bəzi ayələrdə böyük günahın imanla bir arada ola biləcəyi bildirilmişdir. Bu ayələrdən birində: *“Əgər möminlərdən iki dəstə bir-biri ilə vuruşsa, onları dərhal barışdırın.”*¹⁷ buyurulmuş, böyük günah hesab edilən öldürmə işini işləyən insanlardan “möminlər” -deyə bəhs edilmişdir. Əgər əməl imanın bir hissəsi olsaydı, bu insanlara mömin deyə xitab edilməzdi.

E. İMANIN ARTMASI-AZALMASI

a) İman artmaz və azalmaz. Çünki imanın nöqsanlaşması ancaq küfrün artması ilə; imanının artması da ancaq küfrün nöqsanlaşması ilə birlikdə düşünülə bilər. Bir şəxsin eyni

¹⁵ Bəqərə 2/277, Yunus 10/9, Hud 11/23, Ənkəbut 29/7, Loğman 31/8, Fətir 35/7, Fussilət 41/8, Şura 42/22, Buruc 85/11, Bəyyinə 98/7

¹⁶ Taha 20/112

¹⁷ Hücürat 49/9

anda həm mömin, həm də kafir olması necə düşünülə bilər? Bu görüş İmami-Əzəm Əbu Hənifə və yoldaşlarının fikridir. O, “əl-fiqhul-əkbər” adlı kitabında belə deyir: “Göy və yer əhlinin imanı artıb-azalmaz. Bütün möminlər imanda və tövhiddə dərəcə baxımından bərabər olub, əməl baxımından bir-birilərindən üstün ola bilərlər.”

Belə bir sual soruşula bilər: Bəzi ayə və hədislərdə imanın artıb-azaldığı bildirilir. Məsələn, Allah-Təala Qurani-Kərimində belə buyurur:

“İmanlarını artırırsınlar deyər...”¹⁸ Bu və buna bənzər ayələr yanında Peyğəmbər (s.ə.s) də belə buyurur:

الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً أَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى
عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ

*“İmanın yetmişə qədər şöbəsi var. Ən üstünü, “la ilahə illəllah” demək, ən aşağısı da yolda əziyyət verən şeyləri qaldıraraq atmaqdır. Utanmaq da imandan bir şöbədir.”*¹⁹

Bu növ ayə və hədisləri necə başa düşməliyik?

Bu suala belə cavab verilə bilər: Bu ayə və hədislərin hökmü səhabələr haqqındadır. Çünki Quran o dövrdə zaman içərisində ayə-ayə enir, onlar da hər enən ayəyə iman edirdilər. Bu da onların ilk vəziyyətlərinə görə imanlarını artırmış hesab olunurdu. Bunlar bizim haqqımızda deyil. Çünki vəhy artıq kəsilmişdir.

b) İman keyfiyyət yönündən artar və ya azalar. Yəni güclənər və zəifliyə. Bəzi adamların imanı güclü, bəzilərininki isə zəifdir, bəzilərinin kamil, bəzilərinin nöqsanlıdır. İmanın bu keyfiyyət dərəcəsinə “iqan” və ya “yəqin” deyilir. Yəqin isə “Qəlbən bir şeyin sağlamlığına və həqiqətinə inanıb, əsla şübhə və tərəddüd etməmək”dir.

İman baxımından insanlar üç qismə ayrılırlar:

1. Mömin: İslam dininin iman və etiqad əsaslarını həqiqətən ürəkdən təsdiq edib dili ilə söyləyən (iqrar edən) kimsədir. Buna iman deyilir.

2. Kafir: İslam dininin iman əsaslarına inanmayan, Hz. Muhəmmədin (s.ə.s) peyğəmbərliyini qəbul etməyən kimsədir. Bunların etdiyi bu iş küfr deyilir. Kafir sözü, İslamı inkar edən, nemətə nankorluq edən, uzaq qalan, hər şeyin üstünü örtən, danan kimsəyə verilən addır. Termin olaraq isə, "imanı olmayana kafir" deyilir.

¹⁸ Fəth 48/4

¹⁹ Buxari, İman 3; Müslim, İman 57,58

3. Münafiq: Müsəlmanların arasında inandığını söylədiyi halda ürəyi ilə İslam dininin iman əsaslarına inanmayan kimsədir. Bunların etdiyi bu işə nifaq deyilir. Münafiq zahirən mömin, içi kafir olanlardır. Danışanda yalan danışar, söz verdikdə yerinə yetirməz, əmanətə xəyanət edər. Nifaq (münafıqlıq) kəlməsi “tunel” mənasını verir. Münafiqin də ruhunda qaranlıqlar olduğu üçün bu cür adlandırılmışlar. İncə baxımından münafıqlığın müxtəlif növləri var:

a) Etiqadi münafıqlıq: Etiqadi münafıqlıq – bir insanın inanmadığı halda inanmış kimi görünməsi, qəlbən inanmayıb dil ilə iman gətirməsi deməkdir. Buna xalis münafıqlıq da deyilir. Bu cür münafıqlar imanla münafıqlıq arasında “gedib-gələn”, həmişə şübhə və tərəddüd keçirən, belə ki, imanında ciddi sıxıntı və zəifliyi olan insandır.

b) Əməli münafıqlıq: Əməli münafıqlıq isə bəzi davranışlara görə qismən etiqadi münafıqlıya oxşayır. Belə müsəlmanların imanında münafıqlıq olmur. İbadətlərdə tənbellik edənlərin, ibadətlerini məcburiyyət düşüncəsi ilə istər-istəməz yerinə yetirənlərin bu əlaməti daşıma təhlükəsi vardır.

F. İMAN VƏ KÜFR ARASINDAKI SƏRHƏD

İman və küfr bir-birinin ziddi olan iki anlayışdır. İman: İnanmaq, təsdiq etmək, qəbul etmək mənasını verir. Küfr: İnkər etmək, qəbul etməmək mənasını verir. İman “kəlməyi-şəhadət” deyilən bir neçə sözü qəbul edərək söyləməklə olduğu kimi, küfr də imana tərs düşəcək, inkar sayılacaq bir əqidəyə sahib olmaq, bu mənada bir söz söyləmək və ya bu mənada davranmaqla olur. Başqa sözlə desək, küfr imanı bir anda yox edən bir anlayışdır.

Bu baxımdan hər müsəlman imanını zədələyəcək, təhlükəyə salacaq, hətta pozacaq əqidə, söz və davranışlardan özünü qorumalıdır. İmansız əməlin qiyməti olmaz. Çünki iman əməllərin mötəbərlik “möhürüdür”. İman olmazsa, ömür boyu edilən bütün yaxşı əməllərin heç bir faydası olmaz. İmansız olaraq axirətə gedən adam əbədi olaraq cəhənnəmdə qalar. Ona görə hər mömin ömrünün sonuna qədər imanını mühafizə etməli və axirətə iman ilə getmək üçün çalışmalıdır.

Bunu edə bilmək üçün də imanı poza biləcək təhlükələri yaxşı bilmək lazımdır. Mömin imana zərərli olan şeyləri bilsə, küfrdən qoruna bilər. Bilinməyən

Düşünün!

Bir insanın İslamdan çıxması, yəni kafir olması bu üç haldan biri ilə olmalıdır:

İstihlal (halala haram demək və ya harama halal demək),

İstixfəf (Dinin hər hansı bir əmrini ciddiyyə almamaq),

İstehza (Dinin hər hansı bir əmri və ya nəhyini lağa qoymaq)

Böyük günah (şirk və küfrdən başqa), mömin olan insanı imandan çıxarmaz və küfrə salmaz.

zərərlərdən qorunmaq mümkün olmaz. Küfrə səbəb olan sözlər və hərəkətlər çoxdur. Bir nəfərdə küfrə səbəb olan iş və ya söz görülsə, onu dərhal təkfir etməmək lazımdır.

Müsləmana hüsnü-zənn edilir, haqqında gözəl zənn bəslənir. Əhli-qiblə təkfir olunmaz. Küfr sayılan şeyləri qəlbindən keçirmək küfr deyil. Bunlar şeytanın xatırlatmaları, səy və vəsvəşələridir. Bu hiylələrə aldanmamaq üçün diqqətli olmaq lazımdır.

Küfr və təkfir haqqında əqaid kitablarında **“əhli-qiblə təkfir edilməz”** sözü keçir. Bir kimsə qibləyə yönəldiyi və namaz qıldığı üçün, əlbəttə, təkfir edilə bilməz. Ancaq küfrə salan əqidə, söz və davranışlar vasitəsilə özünü küfrə düşürmüş olar.

G. KƏBİRƏ (BÖYÜK GÜNAH)

Böyük günah naslarda (ayə və hədislərdə) haqqında ilahi təhdid olan davranışlardır. Ayələrdə şirk (Allaha ortaq qoşmaq) və küfrdən (Allahı və axirəti, iman əsaslarını, Allahın əmr və qadağalarını inkar etmək) bəhs edilmiş²⁰, hədislərdə və əsərlərdə isə Quranda bildirilməyən böyük günahlar qeyd edilmişdir. Allah Rəsulu (s.ə.s) bir hədisində belə buyurmuşdur: *“Sizə böyük günahları xəbər verimmi? Onlar: Allaha ortaq tanımaq, ata-anaya üsyan və yalançı şahidlikdir”*.²¹ Başqa bir hədisdə: *“Məhv edən yeddi günahdan çəkinin. Onlar: Allaha ortaq qoşmaq, sehrbazlıq etmək, haqsız yerə adam öldürmək, yetim mali*

yemək, faiz yemək, hərbdən qaçmaq, namuslu və imanlı bir qadına zina iftirası atmaqdır”.²²

Böyük günahları Hafiz Zəhəbi Abdullah ibni Abbasa əsaslanaraq 70 (yetmiş), Həytəmi isə 467 (dörd yüz altmış yeddi) olaraq kitablarında qeyd etmişlər.

Əzbərlə!

Abdullah ibn Ömərdən rəvayət edildiyinə görə böyük günahlar aşağıdakılardır:

- 1 - Haqsız yerə adam öldürmək
- 2 - Namuslu qadına böhtan atmaq
- 3 - Zina etmək
- 4 - Hərbdən qaçmaq
- 5 - Sehlə məşğul olmaq
- 6 - Yetimin malını yemək
- 7 - Müsəlman olan ata-anaya üsyankar olmaq
- 8 - Haram işləməkdə təkid etmək
- 9 - Faiz yemək
- 10 - Oğurluq etmək
- 11 - İçki içmək

²⁰ Nisa 4/48, 116

²¹ Buxari, Ədəb 6; Müslim, İman 38; Tirmizi, Təfsir 5

²² Buxari, Vasaya 23; Müslim, İman 38; Əbu Davud, Vasaya 10

H. TƏKFİR ETMƏK VƏ TƏKFİRİN TƏHLÜKƏLƏRİ

Təkfir etmək hər hansı bir adamı kafir saymaq deməkdir. Bir insanın etiqadi mənada imandan çıxıb-çıxmadığını əqaid və kəlam elmi müəyyənləşdirir. Mömin olduğu halda küfrə düşdüyü düşünülmən bir kimsənin (mürtədin) əlaqədar olacağı hökmləri isə fiqh elmi tənzimləyir. Deməli, təkfirə qərar verəcək adamın həm kəlam elmində mübahisə edilən problemləri dərinlən bilməsi, həm də fiqh və fiqh üsulu elminin incəliklərini qavraya bilən, səlahiyyətli bir kimsə olması lazımdır.

Həz. Peyğəmbərin həyatı araşdırıldığında onun Məkkə dövründə müəyyən qrup və şəxsləri təkfir etdiyi görülməkdədir. Halbuki Mədinə dövründə də müsəlmanlar arasında münafıqların varlığı bilinirdi. Quranın bir çox yerində münafıqlar kafirlər və müşriklərlə birlikdə qeyd edilməkdə və eyni əzaba düçar olacaqları xəbər verilməkdədir. Vəhy kimi mötəbər bir bilgi qaynağına sahib olduğu üçün, kimlərin səmimi imana sahib olduğunu, kimlərin də kafir olduğu halda zahirən mömin kimi göründüyünü çox yaxşı bilən Həz. Peyğəmbər, hər hansı bir kimsəni və yaxud qrupu təkfir etməkdən qaçınmış, onları İslam nuru ilə əridərək bir islamlaşdırma siyasəti güdmüşdür. O, “mən müsəlmanam” deyən kəsi, münafiq belə olsa, İslam cəmiyyətindən saymamağı cəmiyyətin gələcəyi baxımından uyğun görməmişdir.

İslam dünyasında ilk təkfir hərəkəti Xəvaric (xaricilər) ilə başlamışdır. Həz. Əli ilə Həz. Müaviyə arasında keçən Sıffin döyüşündən sonra ortaya çıxan bu firqə, başda Həz. Əli və Müaviyə olmaq üzrə bu döyüşə qatılan hər kəsi kafir saymışdır. Sonra isə əməli iman hissəsi saydıqları üçün böyük günah işləyən hər kəsi təkfir edən xaricilər İslam dünyasında anarxiya və terror toxumlarını atan ilk zümrə olmuşlar.

Mötəzilə məzhəbi isə böyük günah məsələsində Xaricilərdən bir az daha yumşaq davranaraq böyük günah işləyənlərin imandan çıxdıqlarını, lakin küfrə düşmədiklərini irəli sürmüşdür.

Əhli-sünnə kəlam alimləri böyük günah işləyənin kafir yox, günahkar mömin olduğunu söyləmişlər. Təkfir məsələsində həssas və təmkinli davranmışlar. Tarix içərisində həddi aşanlar və fanatik olanlar digər qrup və insanları təkfir etməyə başlamışdır. Ancaq Həz. Peyğəmbərin təkfir mövzusunda tövsiyələrini nəzərə alan əhli-sünnə alimləri əhli-qiblədən olub günah işləmiş olan bir kimsəni bundan ötrü təkfir etməməyi əhli-sünnənin əsas prinsiplərindən hesab etmişlər. Beləliklə, onlar İslam cəmiyyətinin birlik və bütövlüyünü qorumağa son dərəcə diqqət göstərmişlər.

Müsəlman kimi tanınan bir kimsəni kafir saymaq fərd baxımından ağır nəticələr doğurar və cəmiyyət həyatında sağalmayan yaraların vurulmasına, birlik və bütövlüyün

zədələnməsinə, parçalanmağa səbəb olar. Bu səbəblədir ki, böyük İslam alimi və kəlamçısı İmam Qəzzali (ö. 505/1111) “kəlmeyi-tövhidə səmimi bir şəkildə bağlı qalan və bu prinsiplərə zidd olmayan yollar nə qədər fərqli olursa olsun, müsəlmanları və məzhəbləri təkfir etməkdən çəkinilməlidir” demişdir .

Əhli-sünnə fiqh alimləri də insanları yersiz və gərəksiz bir şəkildə təkfir etməyin zərərərini təkidlə vurğulamışlar. XIX əsr hənəfi fiqh alimlərindən İbn Abidin əsərlərində təkfir mövzusunə toxunarkən təmkinli davranmış və belə demişdir: “...Müsəlman olduğu bilinən birinin sözünün şərh imkanı varsa, şərh edilməli, kafir sayılmamalıdır”. Alimləri təkfir mövzusunda bu cür həssas və tolerantlı davranmağa sövq edən şey iman ilə küfrün sərhəddini təyin etmənin çox əhəmiyyətli olması, müsəlman olduğu bilinən birinin kafir sayılmaq vəziyyətində onun mal və can təhlükəsizliyinin ortadan qalxmasıdır. Bundan əlavə, təkfir edilən adamın salamı alınmaz, ona salam verilməz, kəsdiqləri yeyilməz. Müsəlman bir qadınla evlənməsinə icazə verilməz. Öldükdə cənazə namazı qılınmaz. Müsəlman qəbiristanlığında basdırılmaz. Axirətdə də əbədi cəhənnəmdə qalacağına hökm edilir. Bir mömini küfr ilə ittiham etməyin təhlükəli olduğu Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) bir çox hədisində dilə gətirilmiş və müsəlmanlar bu barədə xəbərdar edilmişlər. Bu hədislərin bəziləri aşağıdakılardır:

Unutma!

Fiqh alimləri arasında bu görüş olduqca məşhurdur: “Bir kimsənin kafir olduğuna dair doxsan doqquz, müsəlman olduğuna dair bir dəlil olsa, o adama müsəlman kimi davranılmalıdır”.

*“Bizim kimi namaz qılan, qibləmizə yönələn və kəsdiyimizi yeyən kimsə, Allahın və Elçisinin zəmanətini əldə etmiş olar. O halda belələri haqqında Allahın verdiyi zəmanəti və əhdi pozmayın”.*²³

*“Heç kim bir başqasına fasiq və ya kafir deməsin. Əgər ittiham altında buraxılan adamda bu sifətlər yoxdursa, söylədiyi söz özünə dönər.”*²⁴

*“Möminə lənət etmək onu öldürmək kimidir.”*²⁵

*“Bir mömini küfr ilə ittiham edən onu öldürmüş kimi olar.”*²⁶

*“Bir insan müsəlman qardaşına “ey kafir!” deyərək xitab etdiyi zaman ikisindən biri bu sözü üzərinə almış olar. Əgər söylədiyi kimi isə küfr onda qalar, deyilsə deyənə dönər.”*²⁷

23 Buxari, Salat 28

24 Buxari, Ədəb 44

25 Buxari, Cənaiz 84; Müslim, İman 176, 177

26 Tirmizi, Nuzur 16; Nesai, Eymən 7, 11, 31; İbni Macə, Kəffarət 3

27 Buxari, Ədəb 73; Müslim, İman 111

Bu mövzuda çox diqqət çəkici bir hadisə də səhabələrdən Üsamə ibn Zeydin başına gəlmişdir. O, belə demişdir:

“Hz. Peyğəmbər bizi bir böyük əsgərlə düşməyə qarşı göndərmişdi. Səhərə yaxın basqın etdik. Mən dərhal bir adamı tutdum. Bu adam “Allahdan başqa ilah yoxdur” dediği halda onu öldürdüm. Bu hadisəni yadımdan çıxarda bilmədim. Dönən kimi hadisəni Hz. Peyğəmbərə danışdım. Hz. Peyğəmbər:

–“*Qiyamət günündə onun söylədiyi “La ilahə illəllah”ın əlindən səni kim qurtaracaq?*”- deyəndə, “o bunu qılınc qorxusu ilə söyləmişdi”, cavabını verdim. Bundan sonra Rəsulullah: “*Sən onun ürəyini yarıb baxdınmı? La İlahə illəllahı səmimiyyətlə, yoxsa silah qorxusuyla söylədiyini necə anladın?*” deyə məni danladı. Hz. Peyğəmbər bu danlağını o qədər çox təkrar etdi ki, kaş əvvəldən müsəlman olmasaydım, bu hadisəylə qarşılaşandan sonra olsaydım, deyə arzu etdim.”²⁸

İman məsələlərində camaata məlumat verərkən və insanları imana dəvət edərkən Quran metodunu izləmək lazımdır, Quranda insanları dinə dəvətin üsulu mövzusunda belə buyurulmuşdur. “*(Rəsulum) Sən, Rəbbinin yoluna hikmət və gözəl nəsihətlə çağır və onlarla ən gözəl şəkildə mübahisə et ...*”²⁹ Hikmətlə dəvət haqqı axtarana doğru inancı və saleh əməli açılmaqdan ibarətdir.

Hz. Peyğəmbər iman mövzularını müxtəlif vəziyyətlərdə fərqli şəkillərdə açıqlamışdır. Bəzən səhabələrə suallar verərək, bəzən diqqətlərini çəkərək, bəzən təkrar edərək, bəzən də simvollarla iman mövzularını izah etmişdir. Məsələn, “qiyamət nə zamandır?” deyə soruşan bir səhabəyə “*sən qiyamət üçün nə hazırlamısan?...*”³⁰ deyərək suala sualla cavab vermişdir. Hz. Peyğəmbər iman mövzularında özündən soruşulan sualı tək-tək cavablandırmışdır. Bir gün çöldən gələn bədəvinin “Göyü kim yaratdı ? Yeri kim yaratdı? Bu dağları kim yaratdı?” suallarına Allah Rəsulu(s.ə.s) tək-tək “*Allah*” deyə cavab vermişdir. Adam: “O halda göyü yaradan, yeri yaradan, bu dağları yaradanın haqqı üçün söylə, səni Allahmı göndərdi?” deyə soruşduqda yenə sakit bir şəkildə: “*Bəli, Allah göndərdi.*”³¹ -cavabını vermişdir.

Qeyd: İman mövzularını işləyərkən camaatın səviyyəsi nəzərə alınmalıdır. Səviyyənin çox altında və ya üstündə bir şeylər izah edilməsi halında lazımlı nəticə əldə edilməyəcək. Hz. Əli: “İnsanlara səviyyələrinə görə danışın. (Ağıllarının qavramayacağı sözlər söyləməklə) Allahın və elçisinin inkar edilməsini istərsinizmi?” -demişdir.

28 Müslim, İman 41; Əbu Davud, Cihad 95; İbni Macə, Fitən 1; Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd IV, 439
29 Nəhl 16/125

30 Buxari, Fədailü Əshabun-Nəbi 6, Ədəb 95,96, Əhkam 10

31 Müslim, İman 10

Həz. Peyğəmbər də bir xidmətçidən: *“Allah haradadır?”* deyər soruşmuş, onun *“Göydədir”* cavabını iman üçün kafi görmüşdür. Çünki xidmətçinin bilik səviyyəsi Allahı ancaq o ölçüdə tanımasına imkan verirdi.

İman mövzularını izah edərkən incidici və ittiham edici bir üslubdan çəkinməli, sərt mübahisələrdən qaçınılmalıdır. Sərt bir üslubdan istifadə edilməsi camaatın dindən soymasına səbəb ola bilər. Bir ayədə belə buyrulur: *“...Əgər sən qaba, sərt ürəkli olsaydın, heç şübhəsiz, ətrafından dağılıb gedərdilər. Artıq sən onları əfv et, bağışlanmaları üçün dua et...”*³²

İman mövzuları sevdirci üslubla izah edilməlidir. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bu mövzuda: *“Asanlaşdırın, çətinləşdirməyin. Müjdələyin, nifrət etdirməyin”*³³ buyurmuşdur.

Mövzular camaata kifayət edici bir şəkildə izah edilməlidir. Qane olmayanların şübhələri varsa aradan qaldırılmalıdır. Bütün bunların nizamlı bir şəkildə edilib faydalı nəticələr əldə edilə bilməsi üçün, camaatın iman mövzularında nələrə ehtiyac duyduğunun əvvəldən müəyyən olunması lazımdır.

³² Ali-İmran 3/159

³³ Buxari, Elm 11, Ədəb 80; Müslim, Cihad 6-7

Suallar və tapşırıqlar

1. İslam əqidəsinin özəllikləri nələrdir?
  2. Əqidənin dindəki yeri nədir?
  3. İman nə deməkdir?
  4. Əməl imandan bir cüzdür mü?
  5. Əməlin lüzumu nədir?
  6. İcmali və təfsili iman nə deməkdir? Təfsili iman dərəcələrini dey.
  7. Təqlidi və təhqiqi iman nə deməkdir?
  8. “İman etmiş olanlara gəlincə (ənən hər surə) daima onların imanını artırmışdır” Tövbə-124-cü ayədəki kimi bəzi ayələrdən iman artır-əksildiyinə hökm etmək olarmı? Alimlərin bu mövzudakı görüşü nədir?
  9. Kəbirə nə deməkdir, sayını söyləyin?
  10. İman və İslam eyni şeydirmi? Açıqlayın.
  11. İmanın məqbul olmasının şərtləri nələrdir?
  12. Küfr nə deməkdir?
  13. Aşağıdakılardan hansı iman dərəcələrinin şərtlərindən deyil?
    - a) İman əsaslarını qəlb ilə təsdiq etmək
    - b) İman edilən şeylər haqqında şübhə etməmək
    - c) Yetkinlik çağına çatmaq
    - d) İman edilməsi lazım olan əsasların hamısına iman etmək
-
1. Variantlardan hansı Əqidə elminin məqsədlərindəndir?
    - a) Peyğəmbərimizin həyatını doğru şəkildə öyrətmək.
    - b) Müsəlmanların ibadətlerini necə edəcəklərini öyrətmək.
    - c) QURANİ-KƏRİMİN təfsirini doğru olaraq öyrətmək.
    - d) Müsəlmanların imanlarını səhv və batil inanclardan qorumaq.

II FƏSİL İMANIN NÖVLƏRİ

Mövzuya hazırlıq

Tövhid kəlməsinin mənalarını lüğətlərdən araşdırın

İxlas surəsini məal və təfsirlərdən oxuyun

Allahın “Qiyam bi-nəfsihi” sifəti nə deməkdir?

Dua edərkən Allahın hansı isimlərini sayırsınız? Ayrı-ayrı söyləyin.

İnsanın təkə çətinliyə düşəndə Allahı yada salması sizcə uyğundurmu?

Fikirlərinizi söyləyin.

İMANIN NÖVLƏRİ

A. ALLAHA İMAN

Kainatı yaradan, idarə edən, ibadət olunan tək və ən uca varlıq olan Allaha iman, iman əsaslarının birincisi və əsasıdır. Bütün ilahi dinlərdə Allahın varlığı və birliyi (tövhid) ən əhəmiyyətli əqidə əsası olmuşdur. Çünki ilahi dinlərdəki iman əsasları Allaha imana və Onun birliyi əsasına söykənməkdədir.

Allah sözünün ibadət edilən uca varlığın xüsusi adı olduğunu qəbul edən bütün İslam alimləri bununla əlaqədar belə bildirmişlər:

“Allah varlığı zəruri olan və bütün təriflərə layiq olan uca varlığın adıdır.” Bu tərifdəki “varlığı zəruri olan” sözü Allahın yoxluğunun düşünülə bilməyəcəyini, var olmaq üçün başqa bir varlığın dəstəyinə möhtac olmadığını, bu səbəbdən Onun kainatın yaradıcısı və idarəçisi olduğunu ifadə etməkdədir. “Bütün təriflərə layiq olan” qeydi isə yetkinlik və kamal ifadə edən ad və sifətlərlə xarakterizə edildiyini izah etməkdədir. Allah sözü islami mətnlərdə həqiqi məbudun (ibadət edilən varlığın) və tək yaradıcının xüsusi adı olaraq ifadə edilmişdir. Bu səbəblə də Ondən başqa varlığa ad olaraq verilməmiş, həm ərəb dilində, həm də bu ləfzdən istifadə edən digər müsəlman millətlərin dillərində hər hansı bir cəm şəkli də meydana gəlməmişdir.

Allaha iman Allahın var və bir olduğuna, bütün üstünlük sifətləri ilə xarakterizə edilmiş olduğuna və nöqsan sifətlərdən uzaq, yüksək olduğuna inanmaqdır. Bir başqa ifadə ilə Allah haqqındakı vacib (zəruri, lazımlı), caiz və qeyri-mümkün sifətləri bilib onu olduğu kimi qəbul etməkdir.

Hər insan Allaha inanmaqla məsuldur

Hər şeyi bilən və hər şeyə gücü çatan bir Allaha inanmaq yetkinlik çağına çatmış və ağıllı olan hər insana fərzdır. Fətrət dövründə yaşamış olan və ya heç bir dindən xəbəri olmadan həyat sürmüş insanlar belə İmam Əbu Hənifə və İman Maturudi kimi alimlərə görə, ağıllarıyla Allahın varlığını, birliyini tapmaqla vəzifəlidirlər. Çünki insan yaradılışdan sahib olduğu mütləq və üstün gücə inanma duyğusu ilə kainatdakı ağıllara durğunluq verən nizamı da gördükdən sonra bu nizamı təmin edən tək və bənzərsiz bir yaradıcının varlığını asanlıqla başa düşə bilər.

أَفِي اللَّهِ شَكُّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...

“...Göyləri və yeri yaradan Allah haqqında şübhəmi vardır ?...”³⁴ ayəsi bu gerçəyi dilə gətirməkdədir.

Allaha imanın faydaları

Allaha inanmağın insanın praktiki həyatında çox böyük dəyəri, şəxsiyyətinə və xoşbəxtliyinə çox əhəmiyyətli və müsbət təsirləri vardır. Bunların əsaslarını belə sıralamaq mümkündür:

1. Allaha inanmaq insanı gözəl əməllər işləməyə və doğru yola yönəldir.
2. Allaha inanan bir kimsə, hər şeyi bilən, hər şeyi görən bir varlığın olduğunu və etdiklərinin hər birindən bir gün hesab verəcəyini düşünərək pisləklərdən uzaqlaşar. Allahın buyruqlarına və hökmünə boyun əyər.
3. Allaha inanan adam başqalarını bütəldirməkdən, mal, mövqe və şöhrətə sitayişdən qaçar.
4. Allaha inanan kəs yeganə ruzi verənin Allah olduğunu bilər. O səbəblə xəsislik, ehtiras, acgözlülük və tamah kimi çirkin davranışlardan uzaqlaşar. Comərdlik, bağışlama, əliaçıq olmaq kimi gözəl davranışlara yönəlir.
5. Allah inancı olan adamda igidlik, cəsurluq, ölümdən qorxmamaq, haqq və düzgünlük üçün şəhid olma arzusu oyanar.
6. Allaha iman adamda yaradılışdan var olan din duyğusunu, mütləq və üstün qüdrətə inanma hissini, ürək və könül hüzurunu təmin edir. Hüzura qovuşan adam da çətinləşən problemlərin asanca həllini tapar. Tapa bilməzsə, səbir etmə yollarını bilər, ümitsizliyə və ruh düşgünlüyünə qapılmaz.
7. Allaha inanmış bir insana görə, insanlıq və qardaşlıq anlayışı, lazım olduqunda yer üzündə yaşayan bütün insanları əhatə edəcək qədər əhatəlidir. Çünki ona görə hansı irqə, hansı millət və mədəniyyətə mənsub olursa olsun bütün insanlar Allahın məxluqudur.

Bir sözlə, Allah bilərək, anlayaraq və istəyərək inanan bir adam dinc, məsuliyyət və güvən duyğusuna sahib, dürüst, başqalarına zərər verməyən və insanlıq bağları qüvvətli bir kimsədir. Allaha inanan özü üçün istədiyini başqaları üçün də istəyər və hər kəsi sevər.

B. ALLAHIN VARLIĞI VƏ BİRLİYİ

Allah inancı insanda fitri (yaradılışdan) olduğu üçün ətrafdan mənfi bir şəkildə təsirlənsə belə, hər bir kəsin Allahın varlığını və birliyini qəbul etməsi lazımdır. Bu səbəblə Qurani-Kərimdə Allah-Təaladan bəhs edən ayələrin çoxu Onun sifətlərindən bəhs etmişdir. Bu ayələrdə, xüsusən tövhid inancı üzərində dayanılaraq, Allahın ortağı və bənzəri olmadığı təkidlə vurğulanmışdır. Allahın var olması məsələsi Quranda insan üçün bilinməsi təbii, zəruri və açıq-aşkar bir gerçək olaraq qəbul edilmişdir. Fitrəti pozulmamış insanın normal olaraq yaradanını tanıyacağı ifadə edilmişdir. Ancaq hər cəmiyyətdə müxtəlif səbəblərlə inanmayanlar və ya şübhədə olanlar mövcud olmuşdur. Belələri üçün Allahın varlığının isbat edilməsi əhəmiyyət kəsb edir. Bu da əvvəlcə Allahın varlığının və birliyinin əqli dəlillərinin öyrənilməsi ilə mümkün olar. Bundan əlavə, Quran ayələri və hədislər bu əqli dəlillər üçün zəngin bir qaynaq rolunu oynayır.

Düşünün:

Sizdən Allahın varlığının sübut edilməsini istəsələr necə sübut edərdiniz?

İslam əqidinə görə Allah birdir və təkdir. Onun bir olması zatında, sifətlərində, adlarında və fellərində, Rəbb oluşunda və hakimiyyətində yoldaşı və bənzəri olmaması deməkdir. İxlas surəsində Allahın bir olduğu, heç bir şeyə möhtac olmadığı, doğmadığı və doğulmadığı, Onun heç bir tayının olmadığı ifadə edilərkən, Kafirun surəsində də ibadətə ancaq Allaha ediləcəyi, Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) kafirlərin tapındıqlarına əvvəldən tapınmadığı kimi, sonra da tapınmayacağı təkidlə vurğulanmışdır. Qurani-Kərimin bir çox surəsində də Allahın birliyini, bərabər və bənzərinin olmadığını vurğulayan bir çox ayə vardır:

“Allah övlad götürməmişdir. Onunla birlikdə heç bir ilah da yoxdur. Əks təqdirdə hər tanrı öz yaratdığını sövq və idarə edərdi. Və mütləq onlardan biri digərinə üstünlük qurardı. Allah onların yaraşdırdıqları şeylərdən münəzzəhdir.”³⁵

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا...

“Əgər yerdə və göydə Allahdan başqa tanrılar olsa idi, onların ikisi də (yer və göy) pozulardı...”³⁶ Kainatdakı nizam Allahın birliyinin ən açıq dəlilidir. Əksəriyyəti Məkkədə nazil olan Quran ayələrinin bir qismi birbaşa tövhidi təlqin edir. Allahın birliyini təsdiq etmək və hər növ şəriki Ondən uzaq tutmaqla reallaşan tövhid İslam dininin ən əhəmiyyətli xüsusiyyətidir. İslam bu xüsusiyyəti ilə həm cahiliyyə büt-pərəstliyindən, həm Yəhudilik və Xristianlıq kimi dinlərin sonradan pozulmuş şəkillərindən, həm də atəş-pərəstlikdən ayrılır.

³⁵ Muminun 23/91

³⁶ Ənbiya 21/22

C. ALLAHIN ADLARI

Əsmaül-hüsna (Allahın ən gözəl adları)

“İsim” (ad) kəlməsinin cəmi olan “əsma” sözü ilə ən gözəl mənasındakı “hüsna” sözünün meydana gətirdiyi söz birləşməsi olan əsmaül-hüsna uca Allahın bütün adları üçün istifadə edilən xüsusi termindir.

“Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur. Ən gözəl adlar Ona məxsusdur!”³⁷

“...Ən gözəl adlar Onundur. Göylərdə və Yerdə olanlar Onun şanını ucaldırlar. O, yenilməz qüvvət, hikmət sahibidir!”³⁸

Ayələrdə də ifadə edildiyi kimi, ən gözəl adlar Allaha məxsusdur. Çünki bütün kəmal və yetkinliklərin sahibi Odur. Onun adları ən ucalıq və mütləq üstünlük ifadə edən müqəddəs anlayışlardır. Allahın adlarına əsmayi-ilahiyyə də deyilir.

Allah-Təalanın Quranda və səhih hədislərdə keçən bir çox adı vardır. Bəndə bu adları öyrənərək Allahı tanıyar, Onu sevər və həqiqi bəndə olar. Onun sevmədiyi pis xüsusiyyətlərdən təmizlənərək məmnun olduğu yaxşı xasiyyətlərlə bəzənər. Quranda:

“Ən gözəl adlar Allahındır. Onu bu adlarla çağırıb dua edin...”³⁹ buyurularaq əsmaül-hüsna ilə dua və niyaz edilməsi əmr edilmişdir.

Əsmaül-hüsnanın birdən çox olması onun bildirdiyi şəxsin birdən çox olması mənasına gəlməz. Bütün adlar O, tək yaradana dəlalət edirlər.

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَدْعُوا الرَّحْمَنَ * أَيًّا مَاتَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ.

“De ki: İstər Allah, istər Rəhman deyib çağırın (dua edin). Hansını desəniz (fərqi yoxdur), çünki ən gözəl isimlər Onundur...”⁴⁰

Peyğəmbərimizin bir hədisində ifadə edildiyinə görə Allah-Təalanın Quran və hədislərdə keçən adlarından başqa, qeyb elmində özünəməxsus və yalnız seçilmiş bəndələrinə bildirdiyi adları da vardır : “(Allahım!) Sənə aid olan hər adla səndən diləyirəm. O ad ki, onunla özünü adlandırdın. Və ya kitabında endirdin. Yaxud varlıqlarından birinə öyrətdin. Yaxud da tək sən qatında olan qeyb elmində onu yalnız özünə xas qıldın”.⁴¹

Allahın adları barəsində mənbə vəhy olduğu üçün bu adlar insanlar tərəfindən dəyişdirilə bilməz. Ayə və hədislər Allahı necə adlandırmış isə elə adlandırmaq lazımdır. Əksinə bir

37 Taha 20/8

38 Həşr 59/24

39 Əraf 7/180

40 İsrə 17/110

41 Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd I, 391

davranış bu mövzuda həddini aşmaq olaraq qiymətləndirilər. İlahi adlar mövzusunda ayə və hədislərdəki ilə kifayətlənməyib Allaha başqa adlar veriləcək olsa, insanlar arasında bir qarışıqlıq yaşanar.

Oxu materialı

Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bir hədisində uca Allahın 99 adının olduğunu, bu adlara inanan və inancı istiqamətində davranan kimsənin cənnətə girəcəyini xəbər vermişdir. Ancaq ilahi adlar 99 addan ibarət deyil. Allahın ayə və hədislərdə keçən başqa adları da vardır. Hədisdə 99 sayının qeyd edilməsi məhdudlaşdırma mənasında deyil, bu adların Allahın ən məşhur adları olması səbəbilədir. Hədisçi Tirmizi və İbn Macənin rəvayət etdikləri bir hədisdə bu 99 ad tək-tək sayılmışdır. Bu adlar aşağıdakılardır:

الله Allah, الرَّحْمَنُ ər-Rəhman (çox mərhəmətli), الرَّحِيمُ ər-Rəhim (mərhəməti davamlı), الْمَلِكُ əl-Məlik (buyruqları tutulan), الْقُدُّوسُ əl-Quddus (nöqsanlıqlardan təmizlənmiş), السَّلَامُ əs-Səlam (yaratdıqlarına salamatlıq verən), الْمُؤْمِنُ əl-Mumin (inananlara təhlükəsizlik verən), الْمُهِيمُنُ əl-Müheymin (hökmü altına alan), الْعَزِيزُ əl-Aziz (ulu, qalib), الْجَبَّارُ əl-Cəbbar (dilədiyini zorla məcbur etdirmə gücünə sahib olan), الْمُتَكَبِّرُ əl-Mütəkəbbir (yeganə böyük), الْخَالِقُ əl-Xaliq (yaradıcı), الْبَارِئُ əl-Bari (əskiksiz yaradan), الْمُصَوِّرُ əl-Müsavvir (hər şeyə şəkil verən), الْغَفَّارُ əl-Ğaffar (günahları örtücü, bağışlaması bol olan), الْقَهَّارُ əl-Qahhar (üsyankarları qəhr edən), الْوَهَّابُ əl-Vəhhab (qarşılıqsız verən), الرَّزَّاقُ ər-Rəzzaq (ruzi verən), الْفَتَّاحُ əl-Fəttah (xeyir qapılarını açan), الْعَلِيمُ əl-Alim (hər şeyi bilən), الْقَابِضُ əl-Qabid (ruhları qəbz edən, can alan), الْبَاسِطُ əl-Basıt (ruzini genişlədən, ömürləri uzadan), الْخَافِضُ əl-Xafid (kafirləri alçaldan), الرَّافِعُ ər-Rəfi (möminləri yüksəldən), الْمُعِزُّ əl-Muiz (ucaldan), الْمُذِلُّ əl-Muzil (dəyərsiz edən), السَّمِيعُ əs-Səmi (eşidən), الْبَصِيرُ əl-Basir (görən), الْحَكَمُ əl-Hakəm (hökm edici, yaxşını pisdən ayırd edici), الْعَدْلُ əl-Adl (ədalətli), اللَّطِيفُ əl-Lətif (bəndələrinə lütf edən), الْخَبِيرُ əl-Xabir (hər şeydən xəbərdar), الْحَلِيمُ əl-Halim (yumşaqıq sahibi), الْعَظِيمُ əl-Azim (zat və sifətlərində əzəmətli olan), الْغَفُورُ əl-Ğafur (çox bağışlayıcı), اَشْكُورُ əş-Şəkur (az əməl olsa belə, çox savab verən), الْعَلِيُّ əl-Aliyy (uca, ucaldıcı), الْكَبِيرُ əl-Kəbir (zadə və sifətləri böyük), الْحَفِيفُ əl-Hafiz (qoruyucu), الْمُقِيتُ əl-Muqit (ruziləri yaradıcı), الْحَسِيبُ əl-Hasib (hesaba çəkən), الْجَلِيلُ əl-Cəlil (ucalıq sifətləri olan), الْكَرِيمُ əl-Kərim (çox

comərd), الرَّقِيبُ ər-Raqib (qoruyub-güdən), الْمُجِيبُ əl-Mucib (duaları qəbul edən), الْوَاسِعُ əl-Vasi (ehsanı, elmi və rəhməti geniş), الْحَكِيمُ əl-Hakim (hikmət sahibi), الْوَدُودُ əl-Vədud (Möminləri sevən), الْمَجِيدُ əl-Məcidi (şərəfi yüksək), الْبَاعِثُ əl-Bais (öldükədən sonra dirildən və peyğəmbərlər göndərən), الشَّهِيدُ əş-Şəhid (hər şeyə şahid olan), الْحَقُّ əl-Haqq (haqqın özü), الْمَتِينُ əl-Mətin (güclü qüdrətli), الْوَلِيُّ əl-Vəliy (möminlərə dost və köməkçi), الْحَمِيدُ əl-Hamid (tərifə layiq), الْمُحْصِي əl-Muhsi (hər şeyi sayan), الْمُبْدِي əl-Mubdi (hər şeyi yoxluqdan çıxaran), الْمُعِيدُ əl-Muid (öldürüb, yenidən dirildən), الْمُحْيِي əl-Muhyi (həyat verən, dirildən), الْمُمِيتُ əl-Mumit (öldürən), الْحَيُّ əl-Hayy (diri), الْقَيُّومُ əl-Qayyum (hər şeyə dəstək olan), الْوَاحِدُ əl-Vacid (istədiyini istədiyi anda tapan), الْمَاجِدُ əl-Macid (şanı yüksək və kərəmi çox), الْوَاحِدُ əl-Vahid (bir), الْاَحَدُ əl-Əhəd (bir olan, bənzəri olmayan), الصَّمَدُ əs-Saməd (özünə möhtac olunan, amma özü möhtac olmayan), الْقَادِرُ əl-Qadir (qüdrət sahibi), الْمُقْتَدِرُ əl-Müqtədir (hər şeyə gücü çatan), الْمُقَدِّمُ əl-Muqaddim (istədiyini önə alan), الْمُؤَخَّرُ əl-Muəxxir (sonraya ertələyən), الْأَوَّلُ əl-Əvvəl (başlangıcı olmayan), الْآخِرُ əl-Axir (sonu olmayan), الظَّاهِرُ əz-Zahir (varlığı açıq olan), الْبَاطِنُ əl-Batin (zat və mahiyyəti gizli olan), الْوَالِي əl-Vali (sahib), الْمُتَعَالِي əl-Mütəali (nöqsanlıqlardan uca), الْبَرُّ əl-Bərr (yaxşılığı çox), التَّوَّابُ ət-Təvvab (tövbələri qəbul edici), الْمُنْتَقِمُ əl-Müntəqim (üsyankarlardan intiqam alan), الْغَفُورُ əl-Afuvv (bağışlayıcı), الرَّؤُوفُ ər-Rauf (şəfqəti çox), مَالِكُ الْمُلْكِ Malikül-mülk (mülkün gerçək sahibi), ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ Zül Cəlalı vəl-ikram (ululuq və ikram sahibi), الْمُقْسِطُ əl-Muqsit (ədalətli), الْجَامِعُ əl-Cami (bir-birinə zidd şeyləri bir araya gətirə bilən), الْغَنِيُّ əl-Ğaniyy (zəngin, kimsəyə möhtac olmayan), الْمُغْنِي əl-Muğni (dilədiyini möhtac olmaqdan qurtaran), الْمَانِعُ əl-Mani (istədiyi şeylərə mane olan), النُّورُ ən-Nur (ışığılandırıcı), النَّافِعُ ən-Nafi (dilədiyinə fayda verən), هَدَى هَدَى Hadi (hidayətə çatdıran), الْبَدِيعُ əl-Bədi (çox gözəl yaradan), الْبَاقِي əl-Baqi (varlığı davamlı olan), الْوَارِثُ əl-Varis (mülkün gerçək sahibi), الرَّشِيدُ ər-Rəşid (yol göstərici), الصَّبُورُ əs-Sabur (çox səbirli).

D. ALLAHIN SİFƏTLƏRİ

Allaha iman etmək Onun zati haqqında vacib olan kamal sifətləri ilə Ona aid edilən və haqqında caiz olan sifətləri bilib inanmaq, Allahın zatını bütün nöqsanlardan təmiz tutmaqdır. Allahın sifətlərindən məqsəd Ona aid edilən xüsusiyyət və vəsflərdir. Allah (c.c) şanına layiq olan bütün kamal sifətləri ilə vəsf olunur. Allahın sifətləri əzəli və əbədidir. Allahın sifətləri başqa varlıqların sifətlərinə bənzəməz. Biz Allahın zatını və mahiyyətini idrak edə bilmədiyimiz üçün Onu isim və sifətlərindən tanıyıırıq. İslam alimləri hər nə qədər Allahın sifətlərini beş qismə ayırırsalar da, biz o sifətləri zati və sübuti olmaq üzrə iki qismdə incələməyə çalışacağıq.

ZATİ SİFƏTLƏR:

Allah-Təalanın zatına aid sifətləri vardır. Bu sifətlərə zati sifətlər deyilir. Bu sifətlər yalnız və yalnız uca Allaha məxsusdur. Zati sifətlər aşağıdakılardır:

Əzbər öyrənin!

Allahın zati sifətləri:

- 1-Vücut:
- 2- Qidəm:
- 3- Bəqa:
- 4- Vəhdaniyyət:
- 5- Muxalifətün lil-havadis:
- 6- Qiyam bi-zatihi (Qiyam bi-nəfsihi):

1- Vücut: Allah-Təalanın var olması deməkdir. Allah vardır və yoxluğu düşünülməz. Vücut bütün sifətlərin əsli və mərcəyidir. Bu sifət Allahın özünə xas olduğu üçün ona sifəti-nəfsiyyə deyilmişdir. İslam alimlərindən bəziləri vücut sifətini müstəqil bir sifət saymış, bəziləri isə zati sifətlərdən saymışdılar.

2- Qidəm: Allah-Təalanın varlığının başlanğıcının olmaması, əzəli olması deməkdir. Allah-Təala qədim (əzəli) olduğunu Qurani-Kərimdə belə bildirir: *“Əvvəl Odur”*....⁴² Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) isə bir hədisdə beyə buyurmuşdur: *“Allah vardır və Onunla bərabər başqa heç kimsə yoxdur.”*.⁴³ Onun haqqında qidəm və əzəliyyət vacib (zəruri) və bunun ziddi olan hudus (sonradan var olma) muhaldır (Allah haqqında düşünülməz).

3- Bəqa: Allah-Təalanın varlığının əbədi və davamlı olması və sonunun olmaması deməkdir. Uca Allah Quranda bu həqiqəti belə dilə gətirir: *“Axır Odur”*,⁴⁴ *“Ancaq əzəmət və ikram sahibi rəbbinizin zati baqi qalacaq”*.⁴⁵ Kainatdakı hər şey Allahın qüdrəti ilə yaradılmışdır və Onun qüdrəti ilə də yox olacaqdır. Yalnız Allah-Təala baqi qalacaq. Çünki O, başqasının qüdrəti ilə yaranmamışdır ki, dəyişsin və ya yox olsun. Qidəm və bəqa vacib lizatihi və vacibül-vucud olan Allahın zəruri xüsusiyyətlərindəndir. Hudus və yoxluq Allah-Təala haqqında muhaldır.

4- Vəhdaniyyət: Allah-Təalanın zat, sifət və hərəkətlərində bir və tək olması, şəriki və bənzərinin olmaması deməkdir. Yəni uca Allah zat və sifətlərində təkdir. Yeganə xaliq (yaradıcı) və həqiqi təsirli Odur. Ondən başqa məbud, ibadətə layiq olan başqa bir zat yoxdur. İxlas surəsində Allahın bir olduğu və heç kimə möhtac olmadığı bizə belə xəbər verilir: *“De ki: O Allah birdir. Allah (heç kimə və heç nəyə) möhtac deyildir. O nə doğmuş, nə də doğulmuşdur. Onun heç bir tayı-bərabəri, bənzəri də yoxdur.”*.⁴⁶

Qurani-Kərimin bəzi ayələri ilə bir qisim hədislərdə Allahın tənzihi sifətləri ilə uyğunlaşmayan vəch, yəd, ayn, məci (gəlmək) və istiva kimi təşbehli ⁴⁷ bəzi sözlər istifadə olunmuşdur. Bu sifətlərə Xəbəri sifətlər deyilir. Həşəviyyə (nasların yalnız zahirinə bağlananlar), müşəbbihə ⁴⁸ və mücəssimənin ⁴⁹ bu ayə və hədislərlə istidlal ⁵⁰ edərək Haqqa

42 Hədid 57/3

43 Beyhaqi, Şuabul-iman; I, 204

44 Şura 42/11

45 Rəhman 55/27

46 İxlas 112/1-4

47 Lüğətdə bənzətmək deməkdir. Allahın sifətlərini yaradılmışların sifətlərinə bənzətməkdir ki, bu da düzgün anlaşılmazsa insanı küfrə götürür.

48 Müşəbbihə bənzədənlər deməkdir. Onların bu adı almalarına inancları səbəb olmuşdur.

Çünki bunlar Allahın insana və yaratdıqlarına bənzədiyini, insanları kimi olmasa da Onun da orqanları, üzvləri olduğunu qəbul edərlər.

49 Allahı cisim sayan və cisimlər kimi qəbul edən məzhəbə verilən addır.

50 Bir dəlilə söykənərək bir şeydən bir nəticə çıxarmaq, dəlil ilə anlatmaq.

cisim, orqanlar, şəkil və surət isnad etmələri, duyğularla hiss edilməyən və müşahidə edilə bilməyən Allah-Təala üzərinə duyğularla hiss edilən əşyanın hökmlərini verməkdir ki, bunun batilliyi də çox aşkardır.

Sələfi-salehin qəti dəlillərlə Uca Allahın nöqsanlardan, hudus, acizlik, ehtiyac və imkan əlamətlərindən münəzzəh olduğunu və Onun heç bir şəkildə məxluqatına bənzəməyəcəyini bildikləri üçün, bu təşbehli sifətləri təşbehsiz, təcimsiz⁵¹, təmsilsiz və keyfiyyətinin necə olduqlarını Allaha həvalə edərək qəbul etmişlər və bunlar haqqında səhv şərhə düşmə qorxusuyla şərhə getməmişlər. Kəlamçıların mütəəxxirini⁵² isə cahillərin fikirlərini çürütmək üçün bu xəbəri sifətlər deyilən mütəşabih sözləri Onun tənzihi sifətlərinə uyğun bir şəkildə şərh etmişlər. Əslində bu təvil və şərhətmədən çox bu məsələlərdə təvilin yolunu kəsməkdir. Vəch (üz) kəlməsi Quranda bir neçə yerdə keçər.⁵³ Zahirə mənada ət, sümükdən ibarət olan üz ilə, ayədə bildirilən üzü qarışdırmamaq üçün deyilmişdir ki, “üz”dən məqsəd Allahın zatıdır. Əgər belə deyilməsə daha böyük cahillik ortaya çıxar. Məsələn: **“Allahın üzündən başqa hər şey yox olacaqdır”**.⁵⁴ Bu ayədə “üz” qalacaq, qalan hissələr yox olacaq deyilsə səhv olar. Yəd (əl) kəlməsi də Quran⁵⁵ və hədislərdə keçər. Bilmək lazımdır ki, “əl” kəlməsi iki ayrı mənada işlənir. Bunlardan biri ət, sümük, damarlar və qandan ibarət olan, digəri isə cisim olmayan şeylər haqqında deyilir. “Ölkə dövlət rəisinin əlindədir” deyəndə hər kəs bilir ki, rəis dövləti əlinin içində saxlamır. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bir hədisində belə buyurmuşdur: **“Möminin qəlbi, Allahın barmaqlarından iki barmaq arasındadır”**.⁵⁶ Bu hədisdəki barmağı ət, sümük, damarlar və qandan ibarət, mürəkkəb bir cisim olan üzvə bənzətmək insanı bütperəstliyə aparar. Çünki hər cisim məxluqdur. Məxluqa ibadət küfrdür. Məxluq olduğu üçün bütə ibadət də küfrdür. Məqsəd inkar deyil, izahdır. Ən yaxşısı isə belə ayələrə girişməməkdir.

5-Müxalifətin lil-havadis: Allah-Təalanın zat və sifətlərində heç bir şeyə bənzəməməsi deməkdir. Başqa şeylər mümkün, varlıqlarında möhtac, sonradan yaradılmış və fanidirlər. Allah-Təala isə vacib-lizatihi (zatına görə varlığı zəruri) ehtiyacsız, əzəli və əbədidir. Hər şey Ona möhtacdır. Uca Allah mümkün olan varlıqların bütün xüsusiyyətlərindən münəzzəhdır. Belə ki, Allah-Təala cisim xüsusiyyəti olan şəkil və surətlərdən münəzzəhdır. Çünki şəkili və surətli olan şeylər sonludur, məhduddur və ölçülə bilər. Allah isə məhdud və müəyyən olmadığı kimi, sonlu da deyil. Onun cinsi və növü yoxdur. Allah-Təala əşyanın

51 Cismə bənzətmədən.

52 H. 4-cü əsrdən sonra gələn alimlərə Mütəəxxirin alimlər deyilir. Daha əvvəl yaşayanlara isə Mütəqaddimin və ya Sələfi-Salih deyilir.

53 Qasas 28/88, Rahman 55/27, Leyl 92/20

54 Qasas 28/88

55 Fəth 48/10, Sad 38/75, Yasin 36/83

56 Müslim, Tirmizi, İbni Macə və Əhməd b. Hənbəl

xüsusiyyətlərindən rəng, qoxu, dad, istilik, soyuqluq, yaşıq, quruluq, sərtlik, yumşaqılıq, zəiflik kimi keyfiyyət və xüsusiyyətlərə sahib olmaqdan da münəzzəhdir. Bütün alimlər Onun hissi ləzzətlər, kin, hüzn, qorxu, sevinc və bunların bənzəri kimi eqoist keyfiyyətlər ilə də xüsusiyyətlənmədiyində ittifaq etmişlər. Xülasə, Allah-Təalaya zatında bənzəyən və ya Onun zatının yerini tutan heç bir şey olmadığı kimi, Onun sifətlərini və ya bunların bir qismini daşıyan və sifətlərinin yerini tutan heç bir şey də yoxdur: **“Onun bənzəri heç bir şey yoxdur. O, hər şeyi eşidən və görəndir”**.⁵⁷

6- Qiyam bi-zatihi (Qiyam bi-nəfsihi): Allahın varlığında və varlığının davamında heç bir şeyə, zamana və məkana möhtac olmayaraq zati ilə qaim olması və hər cür ehtiyacdən münəzzəh olması deməkdir. İxlas surəsindəki “əs-Saməd”⁵⁸ kəlməsi Haqqın bu sifətini ifadə etməkdədir.

SÜBUTİ SİFƏTLƏR

1-Həyat: Allah həyat sahibidir, canlıdır və bu xüsusiyyəti yenə Onun özündəndir. Əsmaül-hüsna bu sifət Hayydır. Yəni diri, davamlı və mütləq həyat sahibidir. Bütün həyatlar Onun bu uca sifətinin bir təcəllisi olaraq mövcuddur və varlıqları nisbidir. Bu səbəbdən məxluqatın həyatı bədən ilə ruhun birliyindən meydana gələn müvəqqəti, maddi bir həyatdır. Həqiqi həyat deyil. Onun üçün də vaxtı çatanda hər fani varlıqdan bu can geri alınır. Allahın Hayy sifəti isə zatından heç vaxt ayrılmayan bir kamal sifətidir. Allaha aid olan həyat ziddi ölüm olan bir həyat deyil, əksinə, tək ona məxsus bir həyatdır. Bu xüsüs Qurani-Kərimdə belə vəsf edilir:

“Şanında ölmək olmayan, daim həyat sahibi...”⁵⁹

Əbu Musa (r.a) bu barədə belə bildirmişdir:

“Rəsulullah -sallallahu əleyhi və səlləm- yanımızda ayağa qalxıb bu beş cümləni söylədi:

«Allah-Təala yatmaz (daim diridir), onsuz da Ona yuxu da yaraşmaz. Qisti (tərəzini, ölçünü) endirər və qaldırar. Gecə edilən əməl gündüz ediləndən əvvəl, gündüz edilən əməl də gecə edilən əməldən əvvəl Allaha yüksəldilər. Onun hicabı (pərdəsi) nurdur. Əgər o pərdəni açsa, cəmalının nuru bütün məxluqatının gözünün əhatə etdiyi yerləri yandırır kül edər.»”⁶⁰

⁵⁷ Şura 42/33

⁵⁸ İxlas 112/2

⁵⁹ Furqan 58

⁶⁰ Müslim, İman, 293

Bir başqa hədisi-şərifdə belə buyurulur:

“Hər kim yatağına yatmadan əvvəl üç dəfə, özündən başqa ilah olmayan Hayy və Qəyyum olan Allahdan bağışlanma diləyirəm desə, bağışlanar.” ⁶¹

Allah-Təala buyurur:

“O daim diridir; Ondan başqa ilah yoxdur. O halda Ona, dində ixtlaslı kəslər olaraq aləmlərin Rəbbi olan Allaha həmd olsun (deyərkən) dua edin.” ⁶²

Rəsulullah -sallallahu əleyhi və səlləm- bir şeyə üzülsə, bu duanı oxuyardı:

“Ey Hayy (diri) olan, ey Qəyyum olan Rəbbim, rəhmətinlə köməyini tələb edirəm.” ⁶³
Hz. Əli (r.a) nəql edir:

“Bədr müharibəsi başladıqda bir az döyüşdüm. Sonra Rəsulullahın (s.ə.s) yanına gəldim. Nə etdiyinə baxmaq istəyirdim. Səcdə halında belə deyərkən gördüm: *«Ey Hayy olan, ey Qəyyum olan Allahım! Rəhmətinlə sənə sığınır, köməyini tələb edirəm!»* Oradan ayrılıb təkrarən bir az da döyüşdüm, təkrar gəldim, o hələ səcdə halında idi və:

«Ey Hayy olan, Qəyyum olan Allahım! Rəhmətinlə sənə sığınır, köməyini tələb edirəm!» deyirdi.

Mən təkrar dönüb döyüşməyə getdim. Bir müddət sonra yenə gəldim. Hələ eyni halda davam edirdi. Allah zəfər bəxş edəne qədər bu halda davam etdi.”

İbn Abbas (r.a):

«Bilin ki, Allah torpağa öldükdən sonra təzədən can verir. Biz ayələri sizə belə müfəssəl izah etdik ki, ağılınız başınıza gəlsin» ⁶⁴ ayəsi ilə əlaqəli olaraq belə buyurdu:

“Ərzin yağışla dirildilməsi, gözlə görülən bir vəziyyət olaraq ibrətamiz hadisədir. Ancaq ayəyi-kərimədə bu mənaya da işarə edilmişdir: Allah ürəkləri qəsvət və qatılıqdan sonra yumşaldar, (tövhid məsələsində) mutmain və (Rəbbinə) yönəlmiş edər. Ölmüş ürəkləri elmlə, hikmətlə dirildər.”

2- Elm: Allah elm sahibidir və Onun elmi hər şeyi əhatə etmişdir. Onun elmi xaricində qalan heç bir şey yoxdur. O, olmuş və olacaq hər şeyi haqqıyla bilir. Onun elmi üçün gizli

⁶¹ Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd, III, 10

⁶² Mumin 40/65

⁶³ Tirmizi, Dəavat, 91

⁶⁴ Hədid 57/ 17

Əzbərlə!

Allahın sübuti sifətləri:

1-Həyat

2- Elm

3- Səmi

4-Bəsər

5-İradə

6-Qüdrət

7-Kəlam

8-Təkvin

və ya sirr də mövcud deyil. Hər şey Ona əyan və aşkardır. İnsan oğluna verilən bütün elmlər bu sifətdən yalnız bir qırıntıdır. Bəlkə, bir qırıntıdan daha kiçikdir. Ayəyi-kərimələrdə buyrulur:

“Şübhəsiz ki, nə yerdə, nə də göydə heç bir şey Allaha gizli qalmaz.”⁶⁵

“De ki: İçinizdəkiləri gizləsəniz də, aşkar etsəniz də Allah onu bilir. Göylərdə və yerdə olanları da bilir. Allah hər şeyə qadirdir.”⁶⁶

“O, göylərdə və yerdə tək Allahdır. Gizlinizi, aşkarınızı bilir. (Xeyir və şərddən) nə qazanacağınızı da bilir.”⁶⁷

“... O, qullarının etdiklərini və edəcəklərini bilir. (Ona heç bir şey gizli qalmaz.) Onun bildirdiklərinin xaricində insanlar Onun elmindən heç bir şeyi tam olaraq bilə bilməzlər...”⁶⁸

Məhz buna görə də, bir çox qeybi həqiqətlərdə: “Allahu aləm”, yəni “ən yaxşı bilən Allahdır” deyilməlidir. Çünki insanın məlumatı böyük və əngin kainatda, bəlkə, okeandan bir iynə ucu qədər belə deyil. Ayeyi-kərimədə bu barədə belə buyrulur:

“Sizə elmdən ancaq az bir nəsib verildi.”⁶⁹

Bu səbəbdən insan oğluna elmdə bir çox xariqlədə qapılar açılmaqla yanaşı, bir çox məsələdə də önünə bəşər elminin aş a bilməyəcəyi sirr divarları qoyulmuşdur. Bunun hikməti bəndənin acizliyini bilməsi və Allaha möhtaclığını dərk edərək Onun elminə təslim olmasıdır. Ayədə buyrulur:

“(Nə qədər) xoşlanmadığınız şey (vardır ki) sizin yaxşılığınızadır və (nə qədər) sevdiyiniz şey (vardır ki) sizin zərərinizdir. Siz bilməzsınız, Allah bilər.”⁷⁰

Həqiqətən də, insan oğlu hikmətini bilmədiyi şər surətindəki təcəllilərə başlanğıcda çox kədərlənər. Onda gizli olan rəhməti görə bilməz. Bəzən də lütf surətindəki təcəllilərə aldanar və onların içində gizli olan şərin fərqlində olmaz.

Rəvayət edilir ki, içlərində saleh bir şəxsin olduğu bir ərəb qəbiləsi vardı. Bu qəbilə həmin şəxsin söhbət, irşad və nəsihətlərini dinləyər və könüllərini buna görə istiqamətləndirər. Günlərin bir günü səhər vaxtı yuxularından qalxdıqlarında bütün itlərin ölmüş olduğunu

65 Ali-İmran 3/5

66 Ali-İmran 3/29

67 Ənam 6/3

68 Bəqərə 2/255

69 İsra 17/85

70 Bəqərə 2/216

gördülər. Birbaşa həmin əməlisaleh şəxsin yanına gedib vəziyyəti danışdılar. O da qısa bir girişdən (təfəkkür) sonra təvəkkül içərisində:

“-Onların ölümü, ümid edilir ki, sizin üçün bir qurtuluşdur!” -dedi.

Ertəsi gecə bütün xoruzlar öldü. Yenə bu adamın yanına gəldilər. Aldıqları cavab eyni oldu:

“-Onların ölümü, ümid edilir ki, sizin üçün bir qurtuluşdur!”

Bunu görən biri soruşdu:

“-Qardaşım! İtlər gözətçilərimiz, xoruzlar da müəzzinlərimiz idi. Bunların ölümündə bizim üçün necə bir fayda ola bilər ki?”

O saleh şəxs də:

“-Bütün sirr və gizlilikləri bilən Allah-Təaladır. Əlbəttə ki, O, bu hadisənin içində bizim ağılımızın çatmayacağı böyük bir həqiqət gizləmişdir”, -dedi.

Bundan bir gecə sonra qəbilədə heç kimin evində ocaq qalanmamışdı. Hər kəs “Görəsən, bu nə bəladır?” şəklində düşüncələrə qapıldı.

Lakin səhər qalxınca yaşadıkları müəmmalı hadisələrin həqiqəti aydın oldu. Məgər son gecə o məntəqəni düşmən basmış və şəhərləri yağmalamışdı. Bu qəbilənin ətrafına da gəlmiş, amma hər hansı bir it səsi, xoruz banlaması eşidə bilmədikləri və ən kiçik bir işıq belə görə bilmədikləri üçün oradakılara toxunmadan keçib getmişdilər. Beləliklə, xalq böyük bir işğal və qırğından xilas olmuşdu.

Rəsulullah -sallallahu əleyhi və səlləm- buyurur:

“Bəndə xəstələndiyi zaman Allah-Təala ona iki mələk göndərər və onlara: "Gedin baxın, bəndəm nə danışır, bir dinləyin!"-deyə əmr edər.

Əgər həmin bəndə mələklər gəldiyi zaman Allaha həmdü-səna edirsə, onlar bunu hər şeyi ən yaxşı bilməkdə olan Allaha çatdırarlar.. (Mələklərini sırf qulunun əməlinə şahid olsunlar deyə göndərən) Allah-Təala:

-Qulumun ruhunu alsam, onu cənnətə qoymaq qulumun mənim üzərimdəki haqqı olmuşdur. Əgər şafa versəm, onun ətinə daha xeyirli bir ətlə, qanını daha xeyirli bir qanla dəyişdirmək və günahlarını da əfv etmək üzərimdə haqq olmuşdur.⁷¹ -buyurur.”

Bu hədisi-şərif də zahirən əzab verici görünən nə qədər hadisələrin yalnız ilahi bir imtahan olaraq təqdir edildiyini və o kədər arxasında böyük mükafatların gizli olduğunu bildirir.

71 Muvatta, Ayn, 5

Tarixdə belə nə qədər zahirən şər surətində olub batindən lütf ilə nəticələnən hadisələr olduğu kimi, bəzən bunun əksi də baş vermiş, lütf zənn edilən çox işlər ilahi qəzəblə nəticələnmişdir. Məsələn: Huda (ə.s) iman etməyən Ad qövmü üzərlərinə gələn əzab buludlarını görəndə onları rəhmət zənn edərək sevinmişdilər. Ancaq başlarına o buludlardan yağış deyil, atəş yağmağa başlayanda həqiqəti dərk etdilər. Amma heç bir faydası olmadı.

Məhz buna görə də hər bir bəndənin üstünə düşən vəzifə “biz bilmərik, ancaq Allah bilər” şüuruyla elmi-ilahiyyə təslim olaraq yaşamaqdır. Bu təslimiyyət də, şübhəsiz ki, mərifətullah, yəni Allahı haqqıyla bilməklə olar. Çünki heç bir elm buradakı cəhalətin gətirəcəyi pis nəticələri aradan qaldırmağa yetməz. Bu elm digərlərinin əskikliyi ortadan qaldıra bilər. Allah-Təala öz elmi qarşısında bəşərin bu halını aşağıdakı ayeyi-kərimələr ilə nə gözəl sərgiləmişdir:

“Heç bir nəfs sabah nə qazanacağını bilə bilməz.”⁷²

“(Ey Rəsulum!) De ki: Heç şübhəsiz, elm ancaq Allahın qatındadır...”⁷³

Elm Allah qatındadır. Yəni mütləq mənada elm Allaha məxsusdur. Onun elmi hər şeyi əhatə etmişdir. Elmi-ilahi bu baxımdan bir güzgüyə bənzəyir. Ona əks edənlər nə qədər dəyişsələr də, güzgü hamısını əhatə edir və hər hansı bir dəyişikliyə məruz qalmaz.

Elmi-ilahi düşüncə və fikir məhsulu olmaqdan münəzzəhdir. Bu kainatda görülən heç bir ağıl və iradənin çata bilməyəcəyi dərəcədə incə və həssas nizam və ahəng Haqqın nə qədər sonsuz bir elm sahibi olduğunun ən doğru dəlilidir. Bu həqiqəti xatırlatmaq üçün Allah insan oğluna belə buyurur:

“(Ey insanlar!) Yaradan (Allah) heç bilməzmi? Heç şübhəsiz, Allah hər şeyi haqqıyla bilər.”⁷⁴

3- Səmi: Allah hər şeyi eşidəndir. Onun eşitməsi bizim eşitməyimizdən mahiyyət etibarilə fərqlənir. Ona gizli qalan heç bir səs yoxdur. Eşitmə sifəti olan bütün məxluqlar Haqqın bu sifətinin təcəllisi ilə eşidərlər. Bunlar, bu təcəlli onlardan alındığı anda heç bir şey eşidə bilməzlər.

Allah-Təala “əs-Səmi” sifətini Bəsər (əl-Basar) sifəti ilə birlikdə Qurani-Kərimdə çox tez-tez qeyd etməkdə və insan oğluna ilahi müşahidəni xatırlatmaqla, beləcə, bəşərin sıratı-müstəqimdən ayrılmasını fərman buyurur.

4-Bəsər: Uca Allahın görməsi də digər sifətləri kimi zati-ilahisinin zərurətidir. O, hər şeyi haqqıyla görür. Bu mənada Onun bir adı da “əl-Basirdir”. Onun nəzərindən gizli qa-

⁷² Loğman 31/34

⁷³ Mülk 67/26

⁷⁴ Mülk 67/14

lan heç bir şey yoxdur. Allahın elm, səmi və bəsər sifətlərinin bəşərə təlim edilməsindəki hikməti Həzrət Mövlana belə ifadə edir:

“Uca Allah qorxasan, fəsad çıxarmayasan və təxribatçılığa girişməyəsən deyə özünün alim, yəni “hər şeyi çox yaxşı bilən” olduğunu bildirdi. Çirkin və pis sözlərlə ağzını açmayasan deyə özünün səmi, yəni “hər şeyi çox yaxşı eşidən” olduğunu bildirdi. Gizli-gizli pis işlərə bulaşmayasan deyə özünün bəsər, yəni “hər şeyi çox yaxşı görən” olduğunu bildirdi.”

Allah-Təala qullarının bu barədəki məsuliyyətini belə bildirmişdir:

“Bilmədiyin şeyin (dünya və xüsusən axirətdəki zərərini idrak və hiss edə bilmədiyən səhvlərin) ardına düşmə; doğrusu, qulaq, göz və ürək, bunların hamısı o şeydən məsul olar (hesaba çəkilər).”⁷⁵

Bu məsuliyyətin ağırlığına görə Niyazi Misri həzrətləri belə demişdir:

*Bir göz ki, onun olmaya ibrət nəzərində
O, düşmənidir sahibinin baş üzərində
Qulaq ki, öyüd almaya hər dinlədiyindən
Axit ona sən qurğuşunu boş dəliyiindən
Bir dil ki, O Haqq zikri ilə olmaya mutad
Vermə sən o at parçasına dil deyə heç ad*

Qiyamət günündə Allahdan qafil olan bəndələrə belə bir xitabın gələcəyi də bildirilmişdir:

“Ey bəndə! Sən bizi dünyada tanıdınmı, tanımadınmı? Əgər tanımadınsa, nə üçün tanıdığını iddia etdin? Əgər tanıdınsa, bir kimsə tanıyandan sonra sən etdiyini heç edərmimi?”.

Həqiqi salıqlar ⁷⁶, gizli-aşkar hər vaxt, hər məkanda bu ilahi sifətlərə vaqif olar və özlərinin daim ilahi nəzarət altında olduqlarından qafil olmazlar. Bu görüşü dəstəkləyən çox ibrətli bir hadisə isə belədir:

“Bir gecə vaxtı idi. Hz. Ömər (r.a.) adəti üzrə Mədinə küçələrini gəzirdi. Bir küçədən keçəndə qəflətən dayandı. Qarşısından keçməkdə olduğu evdən çölə qədər duyulan bir ana ilə qızının mübahisəsi diqqətini çəkdi. Ana öz qızına:

⁷⁵ İsra 17/36

⁷⁶ Allaha vasil olmaq üçün yola çıxan və mənəvi kamillik yolunda yürüyən möminə deyilir. Peyğəmbərin (s.ə.s) Sahabəni yetişdirdiyi üsullardan istifadə edərək, Kitab və Sünnəyə söykənərək, Peyğəmbərin (s.ə.s): “Kim elm əldə etmək arzusu ilə bir yola girərsə (sələkə), Allah ona cənnətin yollarını asan edər” (Əbu Davud, elm 1; Buxari, elm 10, İbni Macə, Muqəddimə 17) hədisinə əsasən təzkiyə (nəfsi təmizləmə) yollarını həyatına tətbiq edən mömin.

“-Qızım! Sabah satacağımız südə bir az su qarışdır!” -deyirdi.

Qız isə:

“-Anacan, xəlifə südə su qarışdırılmasını qadağan etmədimi?” -dedi.

Ana qızının sözlərinə qarşı sərt şəkildə:

“-Qızım, gecənin bu saatında xəlifənin südə su qatdığımızdan haradan xəbəri olacaq?!” -dedi.

Ancaq könlü Allah qorxusu ilə dolu olan qız anasının südə su qatma hiyləsini yenə qəbul etmədi:

“-Anacan! Deyək ki, xəlifə görmür, Allah da görmürmü? Bu hiyləni insanlardan gizləmək asandır, amma hər şeyi görüb-bilən Allahdan gizlətmək mümkündürmü?...” -dedi.

Rəbbani həqiqətlərlə dolu bir ürəyə sahib olan bu sadə qızın dərin bir Allah qorxusu içində anasına verdiyi cavab Hz. Öməri (r.a.) son dərəcə duyğulandırdı. Əmirul-möminin onu bir südçü qadının qızı olduğu üçün deyil, könlündəki təqvası ilə müstəsna bir qismət bildi və oğluna gəlin olaraq aldı. Beşinci xəlifə olaraq bilinən məşhur Ömər ibn Əbdüləziz də bu təmiz nəsilədən doğuldu.”

5-İradə: Allah-Təala dilədiyini murad edir və yaradır. Onun olmasını arzu etdiyi şeyə əmri yalnız “ol” deməkdən ibarətdir; o şey dərhal olar.

*“(O), göylərin və yerin bənzərsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilədiyində ona yalnız «Ol!» deyər, o da dərhal olar.”*⁷⁷

*“O, bəndələrinin üzərində hər cür iqtidara malikdir. O, hökm və hikmət sahibidir, hər şeydən xəbərdardır.”*⁷⁸

*“(Rəsulum!) De ki: Mülkün həqiqi sahibi olan Allahım! Sən mülkü dilədiyinə verərsən və mülkü dilədiyindən geri alarsan. Dilədiyini ucaldar, dilədiyini də alçaldarsan. Hər cür yaxşılıq sənə əlindədir. Həqiqətən, sən hər şeyə qadirsən.”*⁷⁹

Bu ayeyi-kərimələr də göstərir ki, Allah yeganə faili-muxtardır.⁸⁰ Hər meydana gəlmə və hərəkət onun iradəsinə bağlıdır. Beləliklə, Allahın razı olduğu hərəkətlər Onun mura-dı ilə reallaşarkən, razı olmadığı hərəkətlərin reallaşması da bəndələrini imtahan etməsi səbəbilə yenə Onun icazəsinə bağlıdır.

⁷⁷ Bəqərə 2/117

⁷⁸ Ənam 6/18

⁷⁹ Ali-İmran 3/26

⁸⁰ Dilədiyini etməkdə sərbəst olan Uca Allah.

Bu səbəblə hər şeydə əgər «O diləsə və ya icazə versə» şərti vardır. Bu şərt bütün varlıqlara, ins-cinə, hətta peyğəmbərlərə də şamildir. Bunun bir təzahürü şəxsən Hz. Peyğəmbərin həyatında ümmətə nümunə olması baxımından təcəlli etdirilmişdir. Belə ki:

Bir dəstə bədəvi Rəsulullahın (s.ə.s) yanına gələrək ondan bəzi şeylər soruşdular. O da soruşulanlarla əlaqəli vəhy almadığına görə və sonra (axşamüstü) bu barədə vəhyin gələcəyini düşünərək onlara:

“-Sabah gəlin, cavab verərəm!” -buyurdu.

Ancaq bu sözü söyləyərkən “inşallah”, yəni “əgər Allah dilərsə” demədiyinə görə ilahi vəhy tam on beş gün gəlmədi. Uzun bir müddət keçdikdən sonra bu ayəyi-kərimə nazil oldu:

“Hər hansı bir şey üçün, “əgər Allah dilərsə” demədən: “bunu sabah edəcəyəm.” demə! (İnşallah deməyi) unutduğun zaman da Rəbbini zikr et və belə de: “Ümid edilir ki, Rəbbim məni doğruya daha yaxın olana çatdırar.”⁸¹

Bu ayəyi-kərimə də göstərir ki, insanın istədiyi şeylər hər zaman həyata keçməz. Çünki bəşərin iradə və qüdrəti nöqsan olduğundan hər istədiyini etmə qabiliyyət və imkanına sahib deyil. Bu səbəblə də bəndə öz imkan və qabiliyyətinin hüdudunu bilib, Allahın iradəsi ilə əlaqəli məsələlərdə həddini aşmamalıdır.

Allah dostları Allah-Təalanın bu sifətini layiqi ilə dərk edib öz iradələrini Onun iradəsinə tabe edirlər. Yəni hər işdə olduğu kimi, bu məsələdə də Haqda fani olurlar. Onun hər iradə etdiyinə yerində olduğunu bilirlər.

Sünbül Sinan Həzrətləri bir gün müridlərindən soruşdu:

“-Övladlarım! Fərz edək ki, Allah bu kainatın idarəsini sizə versə, neyləyərdiniz?”

Hər mürid bir şey söylədi. Biri:

“-Bütün kafirləri yox edərdim!”

Biri:

“-Bütün içki içənləri ortadan qaldırardım!”

Başqa biri də:

“-Bir dənə siqaret çəkən buraxmazdım!” şəklində cavab verdi. Müridlərin arasındakı olan, üləmadan Muslihiddin Əfəndi isə heç bir cavab vermədən susmaqda idi. Şeyx Həzrətləri bu dəfə ona dönərək soruşdu:

“-Övladım! Bəs siz nə edərdiniz?”

Muslihiddin Əfəndi ədəblə belə cavab verdi:

“-Əfəndim! Allahın iradə və idarəsində bir nöqsanlıqımı var ki, bundan qeyri bir şey düşünüb edim? Cavabım hər şeyi olduğu kimi davam etdirərdim deməkdən ibarətdir.”

Bu cavaba çox məmnun olan Sünbül Sinan Həzrətləri:

“-İndi iş öz mərkəzini tapdı!” -dedi.

O gündən sonra Muslihiddin Əfəndi “Mərkəz Əfəndi” kimi tanındı və ustadı Sünbül Sinan Həzrətlərindən sonra mənəvi əmanət ona verildi.

6-Qüdrət: Allah-Təala sonsuz qüdrət sahibidir. Onun üçün heç bir çətinlik yoxdur. Bu sifətini ayeyi-kərimədə:

*“Heç şübhəsiz ki, Allah hər şeyə qadirdir!”*⁸² şəklində xülasə etmişdir.

Allahın «ol!» əmrilə olmasını istədiyi şeyin olmaması Onun qüdrəti nəzərində əsla mümkün və caiz deyil. Bu səbəblə də qüdrəti-ilahiyyəni öz acizliyimizlə müqayisə edərək bu barədə səhvə yol verməməliyik. Çünki bizdəki güc və qüdrət məhduddur. Ancaq Allahın sonsuz qüdrəti həm məhdud deyil, həm də acizlik kimi hər cür mənfi xüsusiyyətdən münəzzəhdir, uzaqdır.

O qüdrətə üsyan edən dinsizlərin, kafirlərin acınacaqlı aqibətləri insanlıq tarixinin səhifələrinə həkk olunmuşdur. Nəmrud, Firon, Qarun, Əbu Cəhl və başqa bir çoxları bir heç şəklində bu dünyadan köçüb getmişlər. Allahın əzab üçün əbədi aləmə apararkən onlara təqdir etdiyi ölüm sanki bir istehza şəklində olmuşdur. Xüsusi ilə tanrılıq iddiası güdən böyük Nəmrudun cılız və topal bir ağcaqanada məğlub edilməsi ilahi qüdrət barəsində diqqətəlayiq bir əhəmiyyət daşımaqdadır. Ordusundakı fil sürülərinə güvənərək Kəbəyə hücum etməyə cürət edən Əbrəhə və əsgərlərinin cılız Əbabil quşları tərəfindən həlak edilmələri də başqa bir ibrətdir.

Ariflər və aşıqlar sultanı Yunus İmrə qüdrətullah qarşısındakı acizliyi aşağıdakı ifadələrlə dilə gətirmişdir:

*Sənsiz yola girərəmsə,
Çarəm yox addım atmağa!
Gövdəmdə qüvvətim sənsən,
Başım götürüb getməyə!..*

7-Kəlam: Uca Allah kəlam sahibidir. Bunun üçün səsə, hərflərə və bu hərflərdən meydana gələn söz və cümlələri tərtib etməyə möhtac deyil. Yəni Onun danışması hərfdən də, səsdən də münəzzəhdir. İnsanların söz və danışmasına əsla bənzəməz.

Yunus İmrə bu həqiqəti belə ifadə etmişdir:

*Ey sözlərin əslin bilən,
Gəl də bu söz qandan gəlir?
Söz əslini anlamayan,
Sanar bu söz məndən gəlir!*

Allah kəlam sifəti vasitəsilə bütün əmr və qadağalarını insanoğluna, hətta digər bütün məxluqata bildirir. Kəlamdakı bu qüdrətinin cüzi bir hissəsi insanoğluna nəsib olmuşdur. İnsana kəlam sifətindən pay verilməsi insan üçün ən böyük nemətlərdən biridir. Bu, həm də insanın məsuliyyətini artırmışdır. Bunu bir şeirində Yunus həzrətləri belə ifadə etmişdir:

*Söz ola kəsə savaşı,
Söz ola kəsdirə başı,
Söz ola ağulu aşı
Bal ilə yağ edə bir söz!*

Bütün ilahi kitablar Allahın kəlam sifətinin təcəllisi olaraq zühur etmişdir. Bu kitabların peyğəmbərlərə göndərilişindəki vəhylər mələk vasitəsi ilə olduğu kimi bəzən birbaşa da olmuşdur. Bu, sanki Allah ilə bir danışmadır. Ayeyi-kərimədə belə buyrulur:

“Allah bir insanla ancaq vəhy yoluyla və ya hicab arxasından danışar, yaxud bir elçi göndərər izni ilə ona dilədiyini vəhy edir. “O, ucadır, hakimdir.”⁸³

“... Allah xitab edərək Musaya danışdı.”⁸⁴

Allah, Musa (ə.s) ilə dil və ya səs kimi maddi bir vasitə ilə yox, əzəldəki kəlam sifəti ilə danışmışdır. Hz. Musanın yanında şahid olaraq gətirilən yetmiş adam və Cəbrayıl (ə.s) bu ilahi danışığı eşitmədilər və hiss etmədilər. Musa (ə.s) bu ilahi təcəllinin qarşısında özündən keçdi. Dünyadamı, axirətdəmi olduğunu unudaraq zaman və məkanın xaricinə çıxdı. O anda böyük bir eşq, vəcd və istiğraq⁸⁵ içində Allahın zatını görmək istədi. Allah-Təaladan bu istəyə qarşı:

⁸³ Şura 42/51

⁸⁴ Nisa 4/164

⁸⁵ a) Batma, qorq olma, bir şeyin içinə dalma, bir şey ilə məşğul olma. b) İfrat dərəcəsinə varma (bir növ mənəvi sərxoşluq).

“-Məni əsla görə bilməzsən!”⁸⁶ ilahi fərmanı təcəlli etdi.

Musa (ə.s) qeyri-iradi olaraq təkidinə davam etdikdə Allah onun dağa nəzər salmasını, əgər onu yerində görə bilsə, özünü də müşahidə edə biləcəyini bildirdi. Rəvayətlərə görə saysız hicabların arxasından Haqdan bir nur sızıntı halında dağa əks etdi. Dağ parça-parça oldu. Bu hadisə qarşısında dəhşətə düşən Musa (ə.s) huşunu itirdi. Ayıldığından sonra həddini aşdığı üçün Allahı zikr edərək Ondan bağışlanılmasını istədi.

Allah-Təalanın kəlam sifəti heç bir kəlama bənzəmədiyi üçün mənə baxımından da hər cür kəlamın məhdudluğundan münəzzəhdir. Onun kəlamından bizim dünyamıza əks edən və zahirdə bizə bir neçə mənası bilinən ilahi bəyanı həqiqətdə sonsuz bir mənə dəryasını əhatə edir. Bunu Allah-Təala belə ifadə edir:

“De ki: Rəbbimin sözləri üçün dərya mürəkkəb olsa və bir o qədər də əlavə gətirsək, Rəbbimin sözləri bitmədən əvvəl dəniz tükənəcək.”⁸⁷

“Əgər yer üzündəki ağaclar qələm, dəniz də arxasından yeddi dəniz qatılaraq (mürəkkəb olsa) yenə Allahın sözləri (yazmaqla) tükənməz. Şübhə yox ki, Allah mütləq qalib və hikmət sahibidir.”⁸⁸

Var olan bütün kəlamlar Allahın kəlam sifətinin bir təcəllisidir. Beləliklə, Allah-Təala kəlam sifətindəki sonsuz qüdrəti təzahür etdirməkdə, bundan əlavə O, öz uca ismi-şərifini saysız dil ilə zikr etdirməkdədir. O, cansız zənn edilənlər də daxil olmaqla, hər məxluqa kəlam sifətindən ayrı bir dil bəxş etmişdir. Hal dili deyilən mənə budur. Ayeyi-kərimədə buyurulur:

“Yeddi göy, yer və bunlarda olan hər şey Onu təsbeh edər; Onu həmd ilə təsbeh etməyən heç bir şey yoxdur; lakin siz onların təsbehlərini anlamazsınız...”⁸⁹

Bu ayeyi-kərimənin sirrini idrak edən Yunus İmrə Həzrətləri bu həqiqəti belə tərənnüm etmişdir:

*Şol cənnətin bulaqları,
Axar Allah deyu-deyu,
Çıxmış İslam bülbülləri,
Ötər Allah deyu-deyu,
Sallanır tuba dalları,
Quran oxur həm dilləri,
Cənnət bağının gülləri,
Qoxar Allah deyu-deyu,*

⁸⁶ Əraf 7/143

⁸⁷ Kəhf 18/109

⁸⁸ Loğman 31/27

⁸⁹ İsra 17/44

8-Təkvin: Allahın yaratma sifətidir. Bu, yoxdan var etmə deməkdir; tək Ona məxsusdur. Saysız aləmlər onun əsəridir. Digər fəli sifətlər də yaratma sifəti içindədir; Təxliq (xəliq etmək), Tənim (nemət vermək), Təzib (əzab etmək), Mü-mit (öldürən), Muhyi (dirildən), Rəzzaq (ruzi verən) və s.

Ayeyi-kərimələrdə buyurulur:

*“O (Allah) ki yaratdığı hər şeyi gözəl etmiş və ilk başda insanı palçıqdan yaratmışdır.”*⁹⁰

*“O, yerdə nə varsa hamısını sizin üçün yaratdı. Sonra (özünə xas bir şəkildə) səmaya yönəldi, onu yeddi qat olaraq yaradıb tənzimlədi. O, hər şeyi haqqıyla biləndir.”*⁹¹

*“Yaşıl ağacdən sizin üçün atəş çıxaran Odur. Siz də atəşi ondan yandırırırsınız.”*⁹²

*“(Onlar) Allahın yaratdığı şeylərin kölgələrinin sağa-sola vuraraq boyun əyib Allaha səcdə etdiklərini görmürlərmi?”*⁹³

Təkvin sifəti digər sifətlərdən fərqlidir. Haqda elm sifəti ilə, məlumat mütəmayiz⁹⁴ və münkəşif⁹⁵ olar (Elm ilə məlumat bilinər). Qüdrət sifəti ilə var etmək, və ya yox etmək səhih olur. İradə sifəti ilə iş görmək və yaxud tərək etmək (var etmək və ya yox etmək) biri digərinə tərcih edilir. Seçiləni yaratmaqda əsas təsirli olan sifət təkvin sifətidir. Kainatın sirri Təkvin (yaratma) sifətində gizlidir. Beləliklə, yaradılan hər zərrə Allaha şahidlik həlindadır.

Nəticə olaraq Allahın qulları tərəfindən bilinməsi əsasən bu sifətlərlə mümkündür. Bəhs etdiyimiz bu sifətlər və digər sonsuz sifəti-ilahiyyə, ayrı-ayrı zaman və məkan şərtlərinə görə deyil, hər an Allahın varlığında mövcuddur.

Bütün bu sifətlər haqqında ümumi mənada bunları da ifadə etmək lazımdır:

Allahın heç bir sifətinin öz şəxsində bir ziddi yoxdur. Yəni O, həyat sahibidir. Ancaq həyatı məxluqat üçün zidd olan ölümdən münəzzəhdir. Vardır, varlığı bunun ziddi olan

90 Səcdə 32/7

91 Bəqərə 2/29

92 Yasin 36/80

93 Nəhl 16/48

94 Özünü göstərmiş, irəliləmiş.

95 Kəşf olunmuş.

yoxluqdan münəzzəhdir. Elm sahibidir, bunun ziddi olan cahillikdən münəzzəhdir. Ehtiyacları aradan qaldırır, möhtaclıqdan münəzzəhdir. Nəticədə hər ilahi sifət belədir.

Digər tərəfdən, Allah bütün sifətlərində üzv kimi vasitələrdən də münəzzəhdir və ilahi sifətlərin Allahda olduğu şəklinin insanlarda və digər məxluqatda ən kiçik bir zərrəsi də yoxdur. Yalnız onların bəzi təcəlliləri vardır. Yəni bizim danışmağımız bizə aid bir kəlam sifəti ilə deyil, Onun kəlam sifətinin bir təcəllisi ilədir. Bu səbəbdən Allahın həyat sahibi, yəni Hayy olması ilə bizim həyatımız əsla bir-birinə bənzəməz. Onun görməsi bizim görməyimiz kimi deyil. Qüdrəti də həmçinin belədir.

Oxu materialı

Haqq dostlarından bir nəfər:

“– İxlasla bağlı sizə təsir edən bir hadisə başınıza gəldimi?” -deyə soruşdular. O da:

“– Bəli, belə bir hadisə yaşadım”, - dedi və bunları söylədi:

“– Məkkeyi-mükərrəmədə pul kisəmi itirib möhtac vəziyyətdə qalmışdım. Bəsrədən pul gözləyirdim, amma xeyli vaxt idi ki, gəlib çıxmırdı. Saç-saqqalımı əməlli-başlı uzanmışdı. Bərbərə gedərək:

“– Pulum yoxdur. Allah rizası üçün saçımı düzəldə bilərsənmi?” – deyə soruşdum.

Bu vaxt bərbər başqa bir adamın üzünü qırırdı. Elə o dəqiqə yanındakı boş yeri göstərib:

“– Burada otur”, - dedi və onu qoyub mənim saçımı düzəltməyə başladı.

Həmin adam etiraz etdi. Bərbər:

“– Bağışlayın, sizi alacağım pula görə qırıram, amma bu adam Allah rizası üçün onun başını qırmağımı xahiş etdi. Allah üçün görülən işlər həmişə hər şeydən birincidir, əvəzi isə yoxdur. Allah üçün görülən əməllərin əvəzini bəndələr əsla ödəyə bilməzlər!” -dedi.

Bərbər saç-saqqalımı qırıxdıqdan sonra zorla cibimə bir neçə qızıl sikkə qoyub:

“– Zəruri ehtiyaclarını ödə. Üzrlü hesab et, imkanım bu qədərdir”, -dedi.

Aradan bir neçə gün keçdi. Bəsrədən gözlədiyim pul gəlib çıxdı. Bərbərə bir kisə qızıl apardım.

“– Heç vaxt almaram! Allah üçün görülən işin əvəzini ödəməyə bəndələrin gücü çatmaz. Gedin, yolunuza davam edin, Allah salamatlıq versin!”- dedi.

Halallaşib ayrıldım. Düz 40 ildir ki, gecələr qalxıb ona dua edirəm.”

Təkrar üçün sual və tapşırıqlar:

1. Aşağıdakılardan hansı Allahın sübuti sifətlərindən biri deyil?

- a) Qidəm
- b) Həyat
- c) Elm
- d) İradə
- e) Bəsər

2. Allahın zat və sifətlərində tək olması, çoxluğu rədd etməsi, tayı və bənzərinin olmaması mənasını verən sifəti aşağıdakılardan hansıdır?

- a) Həyat
- b) Vəhdaniyyət
- c) Qiyam Binəfsihi
- d) Müxalifətun lil-Havadis
- e) Qüdrət

3. Aşağıdakılardan hansı Allahın adlarından biri deyil?

- a) Xabir
- b) Muid
- c) Batın
- d) Vücut

Aşağıdakı sifətlərdən hansı Allahın zatı sifətlərindən biridir?

- a) Həyat
- b) Qidəm
- c) Elm
- d) Təkvın

MƏLƏKLƏRƏ İMAN

Mövzu üçün hazırlıq tapşırıqları:

Mələklərin xüsusiyyətləri haqqında məlumat toplayın.

Mələklərin varlığına inanmağımızın bizimçün hansı faydaları ola bilər? Düşünün.

Cin və şeytan haqqında el arasında bilinən məlumatları toplayın.

Cin və şeytan haqqında ayələri bir məal kitabından oxuyun.

İlk insan olan Adəm (ə.s) ilə şeytan arasında keçən hadisələri üç fərqli surədən oxuyun.

A. MƏLƏKLƏRƏ İMAN

Ərəb dilində “mələk” “əluk” və ya “əlukə” kökündən gəlir. Əluk “aparan”, əlukə isə “xəbər aparan” deməkdir. Cəm şəkli “mələikə” dir. İslam dinində isə mələk deyiləndə, ağla əvvəlcə peyğəmbərlərə göndərilən ilahi elçilər, sonra da insanlar və kainat üzərində Allah (c.c) adına idarədə olan, Onun əmrlərini və verdiyi vəzifələri olduğu kimi yerinə yetirən qüdrət sahibi mənəvi varlıqlar gəlməkdədir.

Mələklər cinsiyyətsiz, yeməyən, içməyən, evlənməyən, doğulmayan, doğmayan, normal gözlə görülməyən, Allahın əmrlərinə itaət edən varlıqlardır. Allah tərəfindən özlərinə verilən hər cür işləri etməyə, ən qısa zamanda ən uzaq yerlərə sürətlə getməyə, dilədikləri şəkil və surətdə görünməyə müqtədir olan, Allah-Təalanın mükərrəm qulları, şərəfli və müqəddəs varlıqlarıdır. Qurani-Kərimdə belə buyrulur:

“Onlar (mələklər), Allahın əmrlərinə (üsyən edib) qarşı gəlməzlər və əmr olunduqları şeyləri mütləq edərler.”⁹⁶

“Göyləri və yeri yoxdan var edən, mələkləri iki, üç və dörd qanadlı elçilər edən Allaha həmd olsun. O, yaratmada dilədiyinə (dilədiyini) artırar. Şübhəsiz ki, Allah hər şeyə qadirdir.”⁹⁷

“Onlarla öz arasına bir pərdə çəkmişdi. Biz də Ruhumuzu (Cəbrayılı) ona göndərdik. (O) ona bir insan şəklində göründü.”⁹⁸

Mələklərin xüsusiyyətləri

- Daim Allaha ibadət və itaətlə məşğul olurlar
- Yaxşılıq edərlər, pislik etmə qabiliyyətləri yoxdur
- Allaha əsla üsyən etməzlər
- Erkək və dişiləri yoxdur
- Yeməzlər və içməzlər
- Yatmazlar, istirahətə möhtac deyillər
- Gözlə görülməzlər
- Nəfləri yoxdur

⁹⁶ Təhrim 66/6

⁹⁷ Fətir 35/1

⁹⁸ Məryəm 19/17

- Evlənməzlər
- Nurdan yaradılmışlar
- Yorulmaq, usanmaq və bezmək bilməzlər
- Gənclik, yaşlılıq olmaz
- Bir anda ən uzaq məsafələrə gedə bilirlər
- Qanadları vardır, ancaq bunların mahiyyəti məchuldur
- Yerlərdə, göylərdə, hər yerdə vardırlar və hər birinin özünə aid vəzifələri vardır. Bu vəzifələri layiqincə yerinə yetirirlər.

Biz mələkləri görə bilmirik, çünki hər şeyin varlığı özünə görədir. Bizim görə bilmədiyimiz çoxlu varlıqlar var. Ruhumuzu, ağılımızı görə bilirikmi? Amma ruhumuz var, eyni zamanda ağıllıyıq. Mələklər də ruh kimi, ağıl kimi nurani varlıqlardır. Möhkəm bir ağıl bizə necə doğru yolu göstərsə, mələklər də bizi həmişə yaxşılığa yönəldən qüvvələrdir. Mələklərin varlığını bütün peyğəmbərlər və ilahi kitablar xəbər vermişlər. İlahi kitablar peyğəmbərlərə mələklər vasitəsi ilə gəlmişdir. Buna görə də mələkləri inkar etmək, eyni zamanda peyğəmbərlərin peyğəmbərliklərini və ilahi kitabları da inkar etmək deməkdir. Bu isə küfrdür.

Mələklərin vəzifələri

Vəhy endirmək: Mələklər Allahdan vəhy gətirən ilahi elçilərdir. Mələklərin insanlarla əlaqədar ən böyük və ən əhəmiyyətli vəzifələri onları hidayətə aparan, iki dünyada səadətə səbəb olan ilahi vəhyi peyğəmbərlərə təbliğ etmək, Allahın kəlamını, əmr və hökmlərini peyğəmbərlərinə çatdırmaqdır. Mələklərin başda gələn bu vəzifələri bir çox Quran ayələri ilə bilinir. Allah (c.c) belə buyurur:

*“Göyləri və yeri yaradan, mələkləri iki, üç, dörd qanadlı “elçilər” edən Allaha həmd olsun. Allah dilədiyinə dilədiyini (peyğəmbərliklə) artırar. Şübhəsiz, Allah hər şeyə qadirdir.”*⁹⁹

Bu ayədə Allah (c.c), Onunla peyğəmbərləri arasında risalətini və ilahi vəhyi onlara təbliğ edən mələklər yaratdığını bildirir. “Qanad” sözü isə ruhlar aləmində mələklərin qüdrətini və Allahın ilahi əmrlərini sürətlə yerinə yetirdiklərini bəyan edən məcazi bir ifadədir. Başqa bir ayədə də belə buyurulmuşdur.

*“Allah, qullarından dilədiyinə öz əmrindən bir ruh (vəhy) ilə “mələkləri” endirərək belə deyər: (insanları) xəbərdar edin ki; məndən başqa ilah yoxdur. Məndən qorxun!”*¹⁰⁰

99 Fətir 35/1

100 Nəhl 16/2

Ayədən aydın olur ki, Allah-Təala, ilahi vəhyini vəhy mələkləri vasitəsi ilə, dilədiyi seçmə qulları olan peyğəmbərlərinə endirər. Onlar insanlara Allahın birliyini, ibadətə və qorxulmağa layiq tək məbud olduğunu bildirərlər. Ayədə vəhy ruha bənzədilmişdir. Çünki ruh necə cəsədin dirilməsinə səbəb olursa, vəhy də insanları və millətləri dirildən bir ruh kimidir. Bu iki ayədə ümumi olaraq vəhy mələklərindən bəhs edilsə də, Qurani-Kərimə görə Hz. Muhammədə (s.ə.s) vəhyi gətirən mələyin adı Cəbrayıldır.

Bu söz bəzi alimlərin fikirlərinə görə, “Allaha xidmət edən”, bəzilərinə görə isə Cəbrullah, Cəbərutullah -Allahın gücü mənasındadır. Ərəbcəsi “Cibril” və ya “Cəbrayıl” olan bu mələk “məğlub edilməz bir qüvvət və Allah qatında böyük mövqe sahibi” deməkdir. Allah (c.c) belə buyurur:

“De ki: Kim Cəbrayıla düşmənsə, bil-sin ki, o, Quranı Allahın icazəsi ilə (özündən əvvəlkiləri təsdiq edici və möminlərə yol göstərici və müjdəçi olaraq) sənin ürəyinə endirmişdir”.¹⁰¹

Cəbrayıl Quranda “Ruhul-əmin” və “Ruhul-qüds” olaraq da keçir:

“Şübhəsiz ki, Quran, aləmlərin Rəbbinin endirdiyi (bir kitab)dır. Onu “Ruhul-Əmin” (Cəbrayıl) sənin ürəyinə, xəbərdar edənlərdən olmağın üçün endirmişdir.”¹⁰²

“De ki, onu “Ruhul Qüds” (müqəddəs, təmiz ruh) Rəbbindən haqq olaraq endirdi.”¹⁰³. Muhamməddən (s.ə.s) əvvəlki peyğəmbərlərə də vəhyin eyni elçi tərəfindən endirildiyi bildirilmişdir. Cəbrayıl (ə.s) “vəhy mələyi” və “namusu-əkbər” də deyilir. Dörd böyük mələkdən biri olaraq “rəsul” deyə də bilinir. O, vəhy mələklərinin başçısı və rəsuludur. Ən böyük və ən şərəfli mələkdir.

Peyğəmbərləri dəstəkləmək: Mələklərin əhəmiyyətli vəzifələrindən biri də Allahın sevimli qulları olan peyğəmbərlərini dəstəkləyərək onlara qüvvət vermək, qarşılaşdıqları çətinlikləri asanlaşdırmaq və kədərli anlarında onlara təsəlli verməkdir. Bu kömək və mənəvi dəstək hər peyğəmbər üçün daim görülmüşdür. Bunun nümunələri çox olub Quran ayələri ilə sabitdir. Bu mövzuda digər peyğəmbərlər arasında Hz. İsanın (ə.s) adı çox keçər. Çünki İsa peyğəmbər və anası Hz. Məryəm yəhudilərin ciddi hücumlarına və çirkin böhtanlarına məruz qalmışlar. Qurani-Kərimdə üç yerdə Hz. İsaya Ruhul-Qüds, yəni Cəbrayıl (ə.s) tərəfindən qüvvət verildiyi bildirilmişdir. Bir ayədə belə buyrulur: **“...Məryəm oğlu İsaya**

101 Bəqərə 2/97

102 əş-Şuəra: 26/192-193

103 Nəhl 16/102

açıq-aşkar dəlillər verdik, onu Ruhul-Qüds ilə dəstəklədik.” ¹⁰⁴ Mələklər, Peyğəmbərimiz (s.ə.s) üçün salavat da gətirərlər.

Möminləri dəstəkləmək: Mələklər peyğəmbərlərlə birlikdə olan, onların yolunda gedən imanları qüvvətli, gerçək möminlərə və saleh qullara da qüvvət verərək dəstək olurlar. Möminlərə darlıq zamanlarında kömək edərlər və müjdələr verərlər. Qurani-Kərimdə: *“Rəbbimiz Allahdır deyib doğru yolda gedənlərin üzərlərinə (müjdəçi) mələklər enər. Onlara: Qorxmayın, üzülməyin, sizə vəd edilən Cənnətlə sevinin. Biz sizin dünya həyatında da, axirətdə də dostlarınızıq.”* ¹⁰⁵ buyrulur. Qurani-Kərim Peyğəmbərə (s.ə.s) və yanındakı əshabı-kirama kafirlərlə Allah yolunda döyüşərkən kömək edən və möminləri düşmənlərinə müzəffər edən mələklər göndərdiyini bildirir. Bu mövzuda Uca Allah belə buyurur:

“Xatırlayın ki, siz Rəbbinizdən imdad (kömək) istəmişdiniz. O da; “Mən sizə bir-biri ardından gələn min mələklə kömək edirəm” deyə duanızı qəbul etmişdi.” ¹⁰⁶

“Xatırla ki, Rəbbin mələklərə: Şübhəsiz, mən sizinlə bərabərəm, həydi iman edənlərə dəstək olun -deyə vəhy etmişdir.” ¹⁰⁷

“Rəbbinizin, endirdiyi üç min mələklə kömək etməsi sizə yetməzmi?” ¹⁰⁸

Başqa bir ayədə beş min mələk endirildiyi, bir başqasında *“qüvvətli külək və görə bilmədiyiniz əsgərlər göndərdik.”* ¹⁰⁹ buyrulur. Müsəlmanların kafirlərlə etdikləri üç böyük döyüşü də (Bədr, Uhud və Xəndək) Allahın izni və mələklərin köməyi ilə qazandıqları tarixən sübut olunmuşdur.

Haqqı və xeyri ilham etməklə insanlarda olan mənəvi gücləri oyandırmaq: Mələklərin bir vəzifəsi də insanların ruhən yüksəlmələrinə kömək etmək, onları yaxşı, gözəl və xeyirli işlərə yönəltməkdir. İnsanlar ancaq mələklərin endirdiyi ilahi vəhy, təlqin etdikləri ilahi ilham ilə ruhi həyatın nə olduğunu anlaya bilər və ruhi bacarıqlarını inkişaf etdirərək ruhən yüksələ bilərlər. Mələklər möminlərə mənəvi qüvvət verərək ruhən yüksəlmə düşüncəsinin dünyada yerləşməsinə təmin edərlər. Mələklərin möminlər, hətta kafirlər üçün dua etmələri bütün insanları ruhən yüksəlmə yoluna qoymaq üçündür. Ümumiyyətlə, hər cür yaxşı, gözəl və xeyirli işlər bu ilham mələklərinin yaxşı təlqinləri və bizi o işlərə istiqamətləndirmələrinin nəticəsidir.

104 Bəqərə 2/87, 253

105 Fussilət 24/30-31

106 Ənfal 8/9-10

107 Ənfal 8/12

108 Ali-İmran 3/123

109 Əhzab 33/9

İbn Məsudun rəvayət etdiyinə görə, Rəsulullah (s.ə.s) belə buyurmuşdur:

*“Şübhəsiz ki, şeytanın Adəmoğlunun ürəyinə enməsi və mələyin də ürəyə enməsi vardır. Şeytanın ürəyə enməsi şəri vəd etmək, haqqı yalanlamaqdır. Mələyin ürəyə girməsi isə xeyri vəd etmək və haqqı təsdiq etməkdir. Hər kim bundan (mələyin ürəyə girməsindən) bir şey sezsə, bilsin ki, o, Allahdandır, ona həmd etsin. Hər kim digərini sezsə, şeytandan (Allaha) sığınsın.” Rəsulullah (s.ə.s) sonra bu ayəni oxudu: **“Şeytan sizi yoxsulluqla təhdid edər və sizin xəsis olmağınızı əmr edər. Allah isə sizə qatından bağışlama və lütf vəd edər. Allah hər şeyi əhatə edən və hər şeyi biləndir.”** ^{110, 111}*

Şeytanın ürəyə girməsi vəsvəsə ilə, mələyin ürəyə girməsi isə ilham ilə olur.

Möminlərə dua və istiğfar etmək, onlara şəfaət etmək: Bu qrupdakı mələklərin digər bir vəzifəsi də bütün insanların hidayətləri və doğru yolu tapmaları üçün dua və şəfaət etmələridir. Şəfaət hökm günündə günahkarlar hesabına Allaha yalvarmaqdır. Allah-Təala belə buyurmuşdur:

*“Ərşi yüklənən və ətrafında olanlar Rəblərini tərifləyərək Onu təsbeh edirlər, Ona inanırlar. Möminlər üçün: **“Rəbbimiz, rəhmətin və elmin hər şeyi əhatə etmişdir. Tövbə edib Sənin yoluna uyanları bağışla, onları Cəhənnəm əzabından qoru. Rəbbimiz, onları da, onların atalarından, yoldaşlarından, nəsilələrindən yaxşı olanları da özlərinə vəd etdiyin Ədn cənnətlərinə qoy. Şübhəsiz, əziz və hakim olan Sənsən. Bir də onları hər cür pisliklərdən qoru. Sən kimi pislikdən qorusan, şübhəsiz ki, o gün onu rəhmətinə məzhər etmiş olarsan. Bu ən böyük qurtuluşdur,”** -deyə (dua edər və) bağışlanma diləyirlər.”* ¹¹²

“Sizi qaranlıqlardan işıqlığa çıxarmaq üçün üzərinizə mələkləri ilə birlikdə rəhmətini göndərən Odur. Allah möminlərə qarşı çox mərhəmətlidir.” ¹¹³

Rəsulullah (s.ə.s) belə buyurur:

“Şübhəsiz ki, Allah, mələklər və göylər ilə yer üzünün əhli insanlara xeyri öyrədənlərə dua edər.” ¹¹⁴

Peyğəmbərlər və Peyğəmbərimiz (s.ə.s) üçün mələklərin duası isə onları tərifləmək, salatu-salam gətirməkdir.

İlahi cəzaları yerinə yetirmək: Mələklər eyni zamanda ilahi cəzaları icra edən vasitələrdir. Yəni onların bir vəzifəsi də pis ruhlu insanlara və inkarçılara verilən ilahi cəzanı

110 Bəqərə 2/263

111 Tirmizi, Təfsir 3

112 Mumin: 40/7-9

113 Əhzab: 36/43

114 Tirmizi, Elm 19

yerinə yetirməkdir. Bunun möminlərə qüvvət və dəstək vermək vəzifəsi ilə çox yaxın əlaqəsi vardır: **“Bizə dönməyi, (bizimlə) qarşılaşmağı (və hesab verməyi) ümid etməyənlər dedilər ki: “Bizim üzərimizə ya mələk endirilməli, yaxud Rəbbimizi görməliydik.” And olsun ki, (onlar), öz nəfslərində kibrlənmişlər və azğınlıqda çox irəli getmişlər. (Əzab) mələklərini gördükləri gün, bax o gün, günahkarlara heç bir sevinc xəbəri yoxdur. (Mələklər onlara) “müjdə (yaxşı xəbər) sizə qadağandır” deyərlər. Etdikləri hər işi də zay edərək.”**¹¹⁵

“Onlar bulud kölgələri içində Allahın (əzabının) və mələklərin özlərinə gəlməsini və işin olub-bitməsinimi gözləyirlər?...”¹¹⁶

Cəhənnəm işləri və əhli ilə maraqlanmaq: Mələklərin vəzifələrindən biri də cəhənnəmi və cəhənnəmə girənlərin oradakı işlərini idarə etmək, cəzalarını verməkdir. Qurani-Kərimdə cəhənnəmdə idarəçi olan mələk üçün “Malik”, vəzifəli mələklər üçün isə “zəbani” və “xazəneyi-Cəhənnəm” sözlərindən istifadə edilmişdir. Onlar cəhənnəm gözetçiləridir. Cəhənnəm və gözetçiləri olan mələklər haqqında belə buyrulur:

“Səqarın (yandırıcı cəhənnəm atasının) nə olduğunu (sən) bilirsənmi? Geridə heç bir şey buraxmaz; (hər şeyi yandırır yox edər) həm də əzabdan imtina etməz, dayanmadan dərilləri qovurar. Üzərində on doqquz (gözetçi mələk) vardır. Biz cəhənnəm gözetçilərini yalnız mələklərdən etdik, (onların) ədədlərini (bildirərək) onu inkar edənlər üçün bir imtahan etdik...”¹¹⁷

Cənnət işləri və əhli ilə maraqlanmaq: Mələklərin digər bir vəzifəsi də cənnəti və cənnət əhli möminləri idarə etmək, onlara cənnət nemətlərini ikram etməkdir. Cənnət mələklərinə və idarəçilərinə, ümumiyyətlə, “Rizvan”, Qurani-Kərimdə isə mütləq mənada “xazəneyi-Cənnət” adı verilmişdir. Bu barədə Qurani-Kərimdə belə buyrulur:

“Rəblərinə (əmrələrinə) qarşı gəlməkdən çəkinən (və əzabından qorunan)lar bölük-bölük cənnətə aparıldılar. Oraya çatıb (cənnətin) qapıları açılarda gözetçiləri onlara: “Səlam (və salamatlıq) sizə, tərtəmiş (nə xoş) oldunuz! Artıq əbədi qalmaq üçün bura girin”, -dedilər.”¹¹⁸

“(Onlar) Ədn cənnətlərinə girərlər. Atalarından, yoldaşlarından və uşaqlarından yaxşı (saleh) olanlar da onlarla birlikdə girərlər. Mələklər də hər qapıdan yanlarına girib: “Səbir etməyinizə qarşılıq, sizə səlam olsun. Burada (axirətdəki yurdunuz) nə gözəl oldu” deyərlər.”¹¹⁹

115 Furqan 25/21-23

116 Bəqərə 2/210

117 Muddəssir 74/27-31

118 Zümər 39/73

119 Rəd 13/23-24

Qəbirdə sorğuya çəkmək: Bir də Münkər və Nəkir adları verilən qəbir mələkləri vardır. Bunlar ölənlər və qəbrə qoyulan hər qula Rəbbi, peyğəmbəri və kitabı haqqında sual soruşmaqla vəzifəlidirlər.

Əcəli gələnlərin canlarını vaxtı gələndə almaq: Mələklərin ən əhəmiyyətli və ən böyük vəzifələrindən biri də insanların əcəli gələncə yaradan Allahın icazəsi ilə onların canlarını almaqdır. Bunlara “ölüm mələyi” deyilir. Bunların başçısı dörd böyük və muqarrəb mələkdən biri olan Əzrayıldır (ə.s.).

“De ki: Sizə vəkil qılınan ölüm mələyi canınızı alacaq, sonra Rəbbinizə qaytarılacaqsınız.” ¹²⁰

Təbiət hadisələrini Allahın iradəsinə uyğun olaraq idarə etmək: Göylər və yer üzünü bunların içindəki hər cür hadisə bu mələklərin işidir.

“Bir iş çevirənlərə” ¹²¹

“İşi ayıranlara” ¹²²

Kitab və sünnədən aydın olduğuna görə, hər cür iş üçün ayrı-ayrı mələklər vardır. Allah-Təala dağlar, buludlar, yağış, insanın yaradılışı, qulun işlərini saymaq və yazmaq, qəbir sualı və s. hər cür hadisə və işə ayrı-ayrı mələklər vəzifələndirmişdir. Mikayılın adı Qurani-Kərimdə təkcə bir dəfə keçir.

“Kim, Allaha, mələklərinə, peyğəmbərlərinə, Cəbrayıla və Mikayıla düşmən olsa, (bilsin ki) şübhəsiz, Allah da kafirlərin düşmənidir.” ¹²³

Sura üfürmək: Sura üfürəcək mələk İsrafilidir. Dörd muqarrəb və böyük mələkdən biri olub, əsas vəzifələri; qiyamətin qopmasını, sonra ölümlərin dirilməsini bildirən suru iki (və ya üç) dəfə üfürməkdir. Bu səbəblə "sur mələyi" deyə tanınır.

“Sur üfürüləncə, Allahın dilədiyindən başqa, göylərdə və yerdə nə varsa hamısı (düşüb) ölər. Sonra sura bir daha üfləndəncə, (ölülər dirilərək) ayağa qalxarlar” ¹²⁴

¹²⁰ Səcdə 32/11

¹²¹ Naziat 79/5

¹²² Zariyat 51/6

¹²³ Bəqərə 2/98

¹²⁴ Zumər: 39/68

Elm əhlinə qarşı təvazökarlıq göstərmək: Rəsulullah (s.ə.s) belə buyurdu:

*“Şübhəsiz, mələklər elm təhsil edənlərdən duyduqları məmnuniyyət səbəbi ilə onlara (tələbələrə) qanadlarını sərərlər.”*¹²⁵

B. GÖZLƏ GÖRÜLƏ BİLMƏYƏN DİGƏR VARLIQLAR

1. Cin

Ərəb dilində “cin” kəlməsi gizlənmək, gizli qalmaq, gözlə görülməyən gizli qüvvələr mənasına gəlir. Cənnət də əhlini ağacları ilə gizlədiyinə görə eyni kəlmədən törəmişdir. Qurani-Kərimdə cinn, cann və cinnət şəklində işlədilmişdir. Erkəklərinə cinni, dişilərinə isə cinniyyə adı verilir. Cinlərin bir tək fərdinə də “cinni” deyilir.

İslamdan əvvəl Ərəbistanda cinlər səhra əfsanələrindən sayılırdı. Təbiət həyatı insanların hökmü altında olmadığı üçün düşmən sayılan tərəfi təmsil edirdilər. Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) bisəti (göndərilməsi) əsnasında cinlər əhəmiyyətli və bilinməyən tanrılardan idilər. Məkkə ərəbləri cinlər ilə Allah arasında bir yaxınlıq olduğunu söyləyir, onları Allahın or-taqları mərtəbəsinə çıxarır və onlardan kömək diləyirdilər.

Quranda cinlər haqqında müstəqil bir surə mövcuddur. Bu maddi dünyada tək varlıqlar insanlar deyil. Ancaq peyğəmbərlərin və əsfiyanın (dində yüksək mərtəbə sahibləri) gördüyü varlıqlar da vardır ki, bunlar mələklər və cinlərdir. Bunlar müxtəlif şəkillərə girə biləcək qabiliyyətdə yaradılmışlar. Mələklər Allaha itaətdən əsla boyun qaçırmazlar. Göylərdə olanlar Allah-Təalanın əmri ilə yer üzünə enər, təkrarən göylərə yüksəlirlər. Cinlər isə insanlar kimi yer üzündə olurlar. Möminləri və kafirləri vardır. Mələklərin və cinlərin varlığı Quran və sünnə ilə sabit olduğuna görə bunları inkar etmək İslam əqidəsini zədələyər.

Cinlərin varlığı və bunun dəlilləri:

Cinlərin varlığı Quran və sünnə ilə sabitdir.

Allah Cin surəsindən başqa Qurani-Kərimin bir çox yerində onlardan bəhs etmişdir. Onlardan bir neçəsi belədir:

*“Mən cinləri və insanları yalnız mənə ibadət etsinlər deyə yaratdım.”*¹²⁶

*“O zaman cinlərin bir qrupunu Quranı dinləmələri üçün sənə yönəltmişdik.”*¹²⁷

Sünnədə də cinlərin varlığını isbat edən və onlardan xəbər verən bir çox hədisi-şərif vardır. Onlardan bir neçəsini xatırlasaq, yerinə düşər:

¹²⁵ Tirmizi, Daavat 98, Təharət 97

¹²⁶ Zariyat 51/56

¹²⁷ Əhqaf 46/29

“Rəsulullah, (s.ə.s) səhabələrindən biri ilə birlikdə Ukaz yarmarkasına getmək üçün yola çıxdı. O əsnada şeytanlara “göydən” xəbər almaq qadağan edilmiş, üstünə meteoritlər atılmışdı. Buna görə də şeytanlar öz qövmlərinin yanına dönmüşdülər. Qövmləri onlara: “Sizə nə oldu?” demiş, şeytanlar da: “Səmadan xəbər almaqdan məhrum edildik. Üstümüzdə meteoritlər atıldı.” -deyə cavab vermişdilər. Qövmləri: “Siz dərhal yer üzünün şərqini-qərbini gəzin və baxın səmadan xəbər almamıza mane olan bu şey nədir?” demişdi. Tihamə tərəflərinə gedən bir dəstə Ukaz yarmarkasına getməkdə olan Peyğəmbərin (s.ə.s) Nəhlə deyilən yerdə səhabələrinə səhər namazını qıldırıldığını görüb yanına gəldilər. Cinlər Quranı eşidincə onu dinləmiş və (bir-birlərinə) səmadan xəbər almanıza mane törədən budur” demişdilər. Sonra qövmlərinə dönərək: “Ey qövmümüz! Biz doğru yolu göstərən əcaib bir Quran dinlədik və ona iman etdik, bundan sonra Rəbbimizə əsla heç bir şeyi şərik qoşmayacağıq” demişdilər. Bundan sonra Allah-Təala Peyğəmbərimizə (s.ə.s): **“De ki: Mənə vəhy olundu ki, bir dəstə cin dedilər: “Biz çox qərībā bir Quran dinlədik.”**”¹²⁸ ayəsini endirdi.¹²⁹

Cinlərin mükəlləf olması:

Cinlər də həm dünya, həm də axirət işlərində insanlar kimi mükəlləf olub, onlara da peyğəmbərlər göndərilmişdir. Cinlərin peyğəmbərləri də insanlardandır.

“Mən insanları və cinləri ancaq mənə ibadət etsinlər deyər yaratdım.”¹³⁰

“Ey cin və insan birliyi; sizə öz içinizdən ayələrimi izah edən və bu (dəhşətli həşr) gününüzün gələcəyini xəbər verib sizi qorxudan peyğəmbərlər gəlmədimi?”¹³¹

“Doğrusu, biz (cinlər) o hidayət rəhbəri (olan Allahın Peyğəmbərini) dinlədiyimizdə dərhal Ona inandıq. Hər kim bu şəkildə Rəbbinə iman etsə, o, nə haqqının azalmasından, nə də zülmə məruz qalmaqdan qorxar.”¹³²

“Bu vaxtı da xatırla ki, cinlərdən bir qisimini Quran dinləsinlər; deyər sənə göndərmişdik. Onlar (Peyğəmbərin hüsurunda) Quran dinləməyə hazır olunca (bir-birlərinə): “Susun!” (dinləyin) dedilər. Quran oxunması bitirilincə də döndülər və xəbərdarlıq etmək üçün qövmlərinə getdilər. Ey qövmümüz, dedilər: Biz bir kitab dinlədik; Musadan sonra endirilmiş. O, özündən əvvəlkinə təsdiq edir, haqqa və doğru

Yadda saxla!

Peyğəmbərimizin (s.ə.s) cinlərə təbliğ etdiyi ayə və hədislərdən açıq-aydındır. Bu səbəblə peyğəmbərimizə “rəsulus-səqaleyn” yəni “insan və cinlərin peyğəmbəri” deyilir.

128 Cin 72/1

129 Müslim, Salat 33; Tirmizi, Təfsir 47

130 Zariyat 51/56

131 Ənam 6/130

132 Cin 72/13

bir yola hidayət edir. Ey qövmümüz! Allahın dəvətçisinə razılıq verin və ona iman edin ki, Allah günahlarınızdan bir qismini bağışlasın və sizi əzabverici bir əzabdan qorusun; və hər kim Allahın dəvətçisi (Peyğəmbəri)nə razılıq etməzsə, onu ərzdə aciz qoyacaq deyil. Ona ondan başqa sahib çıxacaq (himəyə edəcək) vəlilər də yoxdur. Elələri açıq bir dəlalət içindədirlər.”¹³³

“Ey insan və cin! Sizin də hesabınızı görəcəyik. Elə isə Rəbbinizin nemətlərindən hansını yalanlayırsınız? Ey cin və insan birlikləri! Göylərin və yerin ətrafından keçməyə gücünüz çatırsa, dolanın. Amma Allahın verdiyi bir güc olmadan keçə bilməzsınız. Elə isə Rəbbinizin hansı nemətini yalanlayırsınız?”¹³⁴

Bu ayələr hər iki varlığın yaradılış məqsədinin Allaha ibadət etmək olduğunu və axirətdə məsul tutulacaqlarını bildirir. Bu ayədə olan xəbərlərdən aydın olur ki, insanlara göndərilən peyğəmbərlər vasitəsi ilə Allahın əmrləri onlara da təbliğ edilmişdir. Cinlərin mömin olanları möminlərlə birlikdə cənnətdə, kafir olanları kafirlərlə birlikdə cəhənnəmdə olacaqlar.

Hədis raviləri Rəsulullahın (s.ə.s) cinləri görüb-görmədiyi barəsində fərqli fikirdədirlər. Müslimdə Abdullah İbn Məsuddan (r.a) nəql olunan bir rəvayətə görə, Hz. Peyğəmbər cinlərin dəvətinə getmiş, onları görmüş və irşad etmişdir. Buxari və Müslimin İbn Abbasdan rəvayətlərinə görə, Hz. Peyğəmbər səhabələri ilə Ukaz yarmarkasına gedərkən Nəhlədə səhər namazını qıldırmış, bu əsnada bir qrup cin gəlib Quran dinləmiş və müsəlman olmuşdur. Bu vəziyyəti Allah-Təala Hz. Peyğəmbərə (s.ə.s) cin surəsinin ilk ayələrində xəbər vermişdir.¹³⁵

Təfsirçi İmam Qurtubi bu iki rəvayəti belə şərh edir: İbn Abbasın rəvayətinə görə, Hz. Peyğəmbər o hadisədə cini görməmiş, onların Quran dinləyib müsəlman olduqlarını Allah-Təala ona sonradan xəbər vermişdir. Lakin bu hadisə ilə İbn Məsudun rəvayət etdiyi hadisə fərqlidir. Belə ki, İbn Məsud (r.a) belə demişdir: “Bir gecə Rəsulullah ilə bir yerdəydik, birdən gözdən itdi. Vadilərdə, dağlarda axtardıq, tapa bilmədik. Buna görə də bütün gecəni narahatlıq içində keçirdik. Nəhayət, səhər açıldı. Bir də baxdıq ki o, Hiradan gəlir. Ya Rəsulallah! -dedik, -sizi itirdik, axtardıq, tapa bilmədik. Buna görə bütün gecəni narahatlıq içində keçirdik. Belə buyurdu: “*Mənə cinlərdən dəvətçi gəldi. Onunla birlikdə getdim, onlara Quran oxudum.*”¹³⁶

¹³³ Əhqaf 46/29-32

¹³⁴ Rəhman 55/31-34

¹³⁵ Buxari, II 253; Müslim, IV 168

¹³⁶ Müslim, IV 170

Cinlərin yaradılışları, xüsusiyyətləri və mahiyyəti:

Cinlər insanlar kimi mükəlləf və ağıllı varlıqlardır. Lakin insani xüsusiyyətlərdən fərqlidirlər. Duyğu orqanlarıyla bilinməz, olduqları kimi və həqiqi şəkilləri ilə görünməzlər. İstədikləri şəklə düşə bilirlər. Cinlər qeybi bilməzlər. Allahın peyğəmbərlərinə bildirdiyi gizli şeyləri öyrənə bilməzlər:

“Şübhə yox ki, onlara (mələklərin sözünü, vəhyi) eşitmək qəti surətdə qadağan edilmişdir.”¹³⁷

Cinlər insanlardan əvvəl yaradılmışlar. Qurani-Kərimdə onların çox zəhərli bir atəşdən yaradıldığını xəbər verilir:

“Cannı da, daha əvvəl çox zəhərli atəşdən yaratdıq.”¹³⁸

Cinlərin erkək və dişi olanları vardır. Cinlər də insanlar kimi evlənilir, çoxalırlar, nəsiləri də olur, yeyirlər, içirlər. Qocaları və cavanları vardır. Cinlər də mükəlləf olub, insanlar kimi, Allahın əmr və qadağalarına tabe olmaq məcburiyyətindədirlər:

“Mən cinləri və insanları ancaq ibadət etsinlər deyə yaratdım.”¹³⁹

Cinlərin təbiətləri müxtəlif şəkillərə girməyə, ağır işlər görməyə əlverişlidir. Quranda ifadə olunduğuna görə, Hz. Süleyman (ə.s) Bilqeysin taxtını Yəməndən gətirtmək istədikdə bir cin (İfrit) “sən öz yerindən qalxmadan mən sənə onu gətirərəm, mənim hər halda buna çatacaq gücüm var” demişdi. Süleyman (ə.s) Qüdsdə, gətirilməli olan taxt isə Yəməndə idi. Onu bir anda gətirmək böyük bir sürət və gücə sahib olmaq demək idi. Əslində görünməyən cinin Hz. Süleymanla danışması isə onun gözlə görülə biləcək bir surətə girdiyini göstərir. Süleyman peyğəmbər cinləri ağır və çətin işlərdə işlətmişdir. Cinlər Süleymana (ə.s) tabe olmuşdular.

“Süleymanın (ə.s) qarşısında, Rəbbinin icazəsi ilə iş görən bəzi cinlər də vardı. İşlərindən kim bizim əmrimizdən çıxırdısa, ona cəhənnəm odunun əzabından daddırırdıq. Onlar Süleymana qalalardan heykəllər, böyük hovuzlara bənzər (geniş) çanaqlar, sabit qazanlardan nə istəsə düzəldirdilər.”¹⁴⁰

Şeytanla cinin fərqi

Şeytan da cinlərdəndir. Allah-Təala onu Hz. Adəmə (ə.s) səcdə etməklə mükəlləf tutmuşdu. Şeytan isə özünün atəşdən, Adəmin torpaqdan yaradıldığını irəli sürərək səcdə etməmiş və kafir olmuşdur. Buna görə Allah-Təala onu dərgahından qovmuşdur. Şeytanla-

137 Şuəra 26/212

138 Hicr 15/27

139 Zariyat 51/56

140 Səbə 34/12-13

rın başçısına İblis deyilir. Allahın rəhmətindən ümidini kəsdiyi üçün bu adı almışdır. Şeytan insanları azdırmaq üçün müxtəlif yollara müraciət edir:

“Ey Adəmoğulları! Məgər Mən sizdən əhd almadımmı ki, Şeytana ibadət etməyin, o, sizin açıq-aşkar düşməninizdir.” ¹⁴¹

“Şeytan sizin üçün bir düşməndir. Bu səbəblə siz də onunla düşmənçilik edin.” ¹⁴²

Həz. Peyğəmbər (s.ə.s) də belə buyurmuşdur:

“Allah sizdən hər biri üçün, bir cini yoldaş etmişdir.” Səhabələr:

“Sizə də mi? Ya Rəsulallah!” deyər soruşduqlarında, Rəsulullah (s.ə.s):

“Mənə də, ancaq Allah ona qarşı mənə kömək etdi, o, (cin) müsəlman oldu (və ya mənə təslim oldu), artıq o, mənə ancaq xeyri əmr edir.” ¹⁴³ buyurdu.

Bu hədisdən aydın olur ki, şeytan insanı azdırar. Əhli-sünnə əqidəsinə, görə şeytan, insanın bədənində də, ağına da zərər verə bilər.

Cinlərin müxtəlif növləri var. Onların bəzisi çox yaxşı mömin, bəzisi kafirdir.

“Həqiqətən, bəzilərimiz saleh kəslərdir, bəzilərimiz isə aşağıda müxtəlif yollar tutmuşduq.” ¹⁴⁴

“İçimizdə Allaha təslim olanlar da var. (Allaha) təslim olan kəslər doğru yolu axtaranlardır. Haqq yoldan azanlar isə cəhənnəm üçün odun olarlar.” ¹⁴⁵

2. İblis

İblis şeytanın xüsusi adıdır. Bir çox adı olan şeytanın adlarından biridir. Həz. Adəmin (ə.s) cənnətdən qovulmasına səbəb olan, Quranda izah edilən şeytanın bir çox adları vardır. Məsələn, əl-Aduvv, Aduvvullah, Əzazil və İblis bunlardandır.

Qurani-Kərimdə bildirildiyinə görə:

“Allah mələklərə: “Mən quru və qoxuşmuş palçıqdan bir insan yaradacağam; onu düzəldib ruhumdan üflədiyimdə ona səcdə edin!” -demişdi. İblisdən başqa bütün mələklər dərhal səcdə etdilər. O, səcdə edənlərlə birlikdə olmaqdan çəkindi. Allah: “Ey İblis! Səcdə edənlərlə birlikdə olmaqdan sənə əngəlləyən nədir?” dedi. O: “Mən, quru və qoxuşmuş palçıqdan yaratdığım insana səcdə edə bilmərəm,”-dedi. “Elə isə çıx oradan, sən artıq

¹⁴¹ Yasin 36/60

¹⁴² Fətir 35/6

¹⁴³ Müslim, Münafiqun 11, Əhməd b. Hanbəl VI, 115

¹⁴⁴ Cin 72/11

¹⁴⁵ Cin 72/15

*qovulmuş birisən. Doğrusu hesab gününə qədər sən lənətlisən,” -dedi. İblis: “Rəbbim! Mənə heç olmazsa, (insanların) təkrar diriləcəkləri günə qədər möhlət ver,” -dedi. Allah: “Sənə həmin gün gələnə qədər möhlət verilmişdir,” -dedi. İblis: “Rəbbim, mənə azdırdığın üçün and olsun ki, yer üzündə pis işləri onlara gözəl göstərəcəyəm. İxlas sahibi qulların istisna, onların hamısını azdıracağam,” -dedi. Allah: “Mənim doğru yolum budur; qullarımın üzərində sənə bir gücün ola bilməz. Ancaq sənə uyğun gələn pozğunlar istisnadır və cəhənnəm onların hamısının toplanacağı yerdir,” -deyə cavab verdi.*¹⁴⁶

*“Beləcə, İblis Adəmə (ə.s) səcdə etməkdən çəkindi, kibrləndi və inkar edənlərdən oldu.”*¹⁴⁷

Yenə Qurani-Kərimdə bildirildiyinə görə, İblis sadəcə Allaha üsyan etməklə qalmamış, Adəm (ə.s) və zövcəsinin Cənnətdən çıxarılmaclarına səbəb olmuş, beləliklə, insanoğluna ən böyük düşmənçiliyini də etmişdir.

İblisin ümumi xarakteri kibrli və inkarçı olmaq, insanlara pis şeyləri yaxşı göstərmək, onları doğru yoldan uzaqlaşdırmaq və insanlara vəsvəsə verməkdir. Buna görə də Uca Allah:

*“Ey insanoğulları! Siz mənə buraxıb, İblisi və soyunu dostmu tutursunuz? Halbuki onlar sizə düşməndir. Bu, zalımlar üçün necə də pis əvəzetmədir!”*¹⁴⁸

Bu son ayədə İblisin “Cinlərdən olduğundan və onun soyundan” bəhs edilməkdədir. Digər bir ayədə də: *“Onlar, azmışlar və İblisin bütün əsgərləri hamısı oraya (cəhənnəmə) atırlar.”*¹⁴⁹ buyurularaq İblisin ordularının olduğuna da diqqət çəkilmişdir. Hər insanın yanında ona vəsvəsə verən bir şeytanın olduğunu bir hədisi-şərifdə görməkdəyik:

Hə. Aişə (r.ə.hə) belə rəvayət etmişdir:

“Rəsulullah (s.ə.s) bir gecə yanımdan çıxıb getdi. Mən buna görə qısqanclıq duydum. Bir az sonra gəldi və mənim qısqandığımı hiss etdi. Mənə:

“–Nə olub, ey Aişə, mənə qısqandınmı?..” deyə soruşdu. Mən:

“–Mənə nə olacaq, mənim kimi birisi, sənə kimi bir şəxsi qısqanmazmı?” -dedim. Rəsulullah (s.ə.s):

“–Sənə şeytanınmı gəldi?” -dedi. Mən:

“–Ey Allah elçisi, mənimlə birlikdə bir şeytan varmı?” -dedim. O da:

¹⁴⁶ Hicr 15/28-43; bax: İsra 17/61

¹⁴⁷ Bəqərə 2/34; bax: Əraf 7/11

¹⁴⁸ Kəhf 18/50

¹⁴⁹ Şuəra 26/94-95

“–Bəli.” -dedi.

“–Hər insanın yanında bir şeytan varmı?” -deyə təkrar soruşdum. O da:

“–Vardır”, - buyurdu. Mən yenə:

“–Səninlə də varmı, ey Allahın Rəsulu?” -deyə soruşdum. Belə buyurdu:

“–Bəli. Lakin Rəbbim ona qarşı mənə kömək etdi, o da müsəlman oldu.” ¹⁵⁰

Bu hədisdən İblis olaraq bildiyimiz şeytandan başqa, hər insanın yanında onu doğru yoldan çıxarmaq üçün bir şeytanın da olduğunu öyrənirik.

Yadda saxla və mütləq əməl et!

Şeytandan qorunmaq üçün aşağıdakılara diqqət etməliyik:

1. Evə girib-çıxanda “bismillah” çəkmək. (Əbu Davud; 4/325)
  2. Evə girərkən ev xalqına salam vermək. (Nur 61)
  3. Yemək yeyərkən və ya bir şey içərkən “bismillah” demək. (Müslim, Əbu Davud; 4/557)
  4. Evdə çox Quran (xüsusən də əl-Bəqərə surəsini) oxumaq. (Müslim, Musafirin 212; Tirmizi, Fəzailul-Quran 2; Hakim, Sahihul-Cami; 558)
  5. Evi şeytanın səmindən qorumaq. (İsra 64, İbn Macə; 2/1333)
  6. Evi hər cür rəsmdən, heykəldən və s. təmiz tutmaq.
  7. Evin içində it saxlamamaq.
  8. Evdə çoxlu nafilə namaz qılmaq.
  9. Ailə içində nəzakətli davranmaq.
  10. Yeni doğulan uşaqların sağ qulağına azan, sol qulağına iqamə oxumaq.
- Hər səhər və axşam ən azı üç dəfə İxlas, Fəlaq, Nas surələrini və “Ayətəl-kürsi”ni oxumaq.

Şeytana qarşı alınacaq tədbirləri belə sıralaya bilərik:

Hər insanın yanında bir şeytan olduğuna görə, ondan necə əmin olacağıq və onun bizi doğru yoldan çıxarmaq üçün seçəcəyi hiylələrdən özümüzü necə qoruyacağıq? Qurani-Kərimdə bəzi ayələrdə belə buyrulur:

“Quran oxuyacağın zaman, qovulmuş şeytandan Allaha sığın. “(Əuzü billahi minəş-şeytanir-racim de!) Doğrusu, şeytanın inananlar və tək Rəblərinə güvənənlər üzərində bir gücü yoxdur. Onun təsiri yalnız onu dost seçənlər və Allaha ortaq qoşanlar üstündədir.”¹⁵¹

¹⁵⁰ Müslim, Munafiqun 11, Əhməd b. Hanbəl VI, 115

¹⁵¹ Nəhl 16/98-100

“Onlar, azğınlar və İblisin əsgərləri, hamısı (üzü üstə) oraya (cəhənnəmə) atılırlar”¹⁵²

Yuxarıda mənasını verdiyimiz ayələrdən də aydın olur ki, Allaha səmimiliklə inanaraq ibadət edən insanlar üzərində şeytanın heç bir təsiri ola bilməz. Allaha inanıb əmrlərinə tabe olan və Peyğəmbərimizin (s.ə.s) göstərdiyi yoldan gedənlər şeytana qalib gəlmiş hesab olunurlar. O halda şeytana boyun əyməmənin tək yolu var, o da Allaha səmimi olaraq inanmaq, ibadətləri tam yerinə yetirmək, Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) göstərdiyi yoldan ayrılmamaqdır. Hər işimizə başlayarkən də: “Əzü-bəsmələ” ilə başlamaq şeytanı bu işdən uzaq tutar.

3. Şeytan

Şeytan İbrani dilindən törəmiş bir söz olub “rəqib”, “müxalif” kimi mənalara gəlir. Tövratda da bu mənada istifadə edilmişdir. Yeni Əhddə isə “bu dünyanın rəisi”, “hava qüvvələrinin rəisi” olduğu bildirilmişdir. Adəmə (ə.s) səcdə əmrindən əvvəlki adı, suryani dilində “tanrı tərəfindən dəstəklənilmiş” mənasını verən Azazel (və ya Əzazil), ərəb dilində Həris idi. Azazel Hanukun kitabında Allahın rəhmətindən qovulan 200-ə yaxın mələkdən biri olaraq qeyd edilir. O, kişilərə qılınc və qalxan düzəltməyi, qadınlara isə bəzəkli geyinməyi və göz qapaqlarını gözəlləşdirmə sənətini öyrətmişdir. Yəhudi ənənəsində də Azazel Adəmə səcdəni rədd edən mələk kimi qeyd edilir. Əyyubun kitabında isə Tanrının oğullarından biri olaraq keçir. Adəmə səcdəni qəbul etməmə səbəbindəki “özünün tüstüsüz atəşdən, Adəmin isə palçıqdan yaradılmış olma” bəhanəsində əsl vurğulamaq istədiyi, atəşdən yaradılanın ölümsüz, palçıqdan yaradılanın isə ölümlü olacağı düşüncəsidir. Beləliklə, Azazel Adəmə səcdəni qəbul etmədiyi andan etibarən “xeyirdən ümidini kəsmiş, peşmanlıq və kədər eşidən” mənasında İblis adını almışdır. Adəmi cənnətdən çıxarmağa çalışdığı andan etibarən də Şeytan adını almışdır. Buna görə də İblis və Şeytan, davranışlarına paralel olaraq ona sonradan verilən iki addır. Quranda Adəmə səcdə mövzusu olan bütün ayələrdə xüsusən “İblis” sözündən istifadə edilmişdir.

Şeytan ərəb dilində شطن “şa-ta-nə” kökündən “rəhmətdən uzaqlaşdı”, “haqqdan uzaq oldu” mənasına gəlir. “Şa-ta” kökündən isə “hirsindən alovlandı”, “həlak olacaq hala gəldi” mənalarına gəlib insanlardan, cinlərdən və heyvanlardan üsyan edən və zərər verən hər şeyin adı olmuşdur. Bu mənada bir canavar və ya ilana da şeytan deyilər. Eyni şəkildə həsəd, hirs kimi insana məxsus olan hər pis xasiyyət və davranış da şeytan adlandırılmışdır.

Şeytan uca Allahın Adəmə səcdə əmrinə qarşı gəlib üsyan etdiyi üçün ilahi rəhmətdən qovulan və insanların amansız düşməni olan cin tayfasının inkarçılarından bizim

görmədiyimiz bir varlıqdır. Digər adları isə qarur, vəsvas, xannas, kafır, sağar, marid, taif, fatin, lain, məzim, mədhur, məqzu, kəfr, hazul, aduvv, mudill və məridir.

Şeytan azğın və uzaqlaşdırılmış mənasındadır. Şeytan sözü pozğunluq dəvətçiləri üçün də istifadə edilir.

“Beləcə, biz hər peyğəmbərə insan və cin şeytanlarını düşmən etdik. (Bunlar) aldatmaq üçün bir-birlərinə bəzəkli sözlər pıçıldayarlar.”¹⁵³

Şəri və asi olmağı insan üçün bəzəkli göstərən şeytandır. Cinsi, əxlaqi, ictimai, siyasi, iqtisadi və insanın başına gələn nə qədər bəla-müsiibət varsa, şübhəsiz, bunlar İblis və onun şərli ordusunun işləridir.

Şeytan əsl cinlərdəndir, onlar kimi atəşdən yaradılmışdır. Allah-Təalaya uzun müddət üsyan etmədən ibadət etdiyi üçün mələklər səviyyəsinə yüksəlmiş, Adəmə səcdə əmrinə etiraz etmiş, özünün atəşdən, Adəmin torpaqdan yaradıldığını, bu səbəblə də Adəmdən xeyirli olduğunu bildirmişdir. Əmrə etiraz etməsi, Allahın əmrini hikmətsiz və mənasız sayması, özünün Allah-Təaladan daha yaxşı hökm verdiyini iddia etməsi, onu əbədi olaraq ilahi rəhmətdən çıxarmışdır. Şeytan rəhməti-ilahiyyədən qovulmasından sonra Allah-Təaladan insanların təkrar dirildiləcəkləri günə qədər ölməmək üzrə möhlət istəmiş, bu istəyi qəbul edilincə də insanları azdırmaq üçün müxtəlif çarələrə baş vuracağını və nəticədə onların çoxunun şükr edən qullar ola bilməyəcəyini bildirmişdir.

Şeytanın insanlığa ilk zərbəsi Hz. Adəm ilə xanımı Həvvanı məğlub edərək qadağan edilən ağacdan yedirmək surəti ilə cənnətdən çıxarılmaqlarına səbəb olmasıdır. Cənnətin hər cür nemətindən faydalanmaq, lakin yalnız bir tək ağaca yaxınlaşmamaq əmri şeytanın aldatması ilə tapdalanmışdır. Şeytanın Hz. Adəm ilə Həvvaya söylədiyi bu sözlər Qurani-Kərimdə izah edilir:

“Rəbbiniz sizə bu ağacı başqa bir şey üçün deyil, ancaq iki mələk olacağınız, yaxud əbədi qalacağınız üçün qadağan etdi.”¹⁵⁴

Şeytan daha sonra sözlərində səmimi olduğunu və hər ikisinin də xeyrini dilədiyini göstərmək üçün Allah adına and içmişdir. Bunun üzərinə hər ikisi də o ağacdan dadar-dadmaz dərhal üzərlərindən cənnət libasları getmiş və Allah-Təala, əmrini tutmadıqları üçün onların cənnətdən yerə enmələrini və müəyyən bir zamana qədər orada qalmalarını təqdir etmişdir.

Kainatda Adəmdən (ə.s) əvvəl yaradılmış mələk və cin adında iki varlıq mövcud idi. Şeytan cin deyilən varlıq qrupuna mənsub idi. Hz. Adəmə səcdə əmrinə qədər qüruruna

153 Ənam 6/112

154 Əraf 7/20

toxunan bir təklif edilməmiş və imtahan olunmamışdı. Onun bu ana qədər, Allahın əmrlərinə görə, yoxsa öz nəfsinin istəklərinə görə hərəkət etdiyi bilinmirdi. Adəmə səcdə əmri onun hissiyyatına tərs düşdü. Əmri yerinə yetirməkdən çəkindi. Səbəb isə özünün atəşdən, Adəmin torpaqdan yaradılmış olması idi. Beləcə o, etiraf və üzr istəmək yerinə etiraz etməyi seçdi. Ona görə atəşdən yaradılmış olmaq bir üstünlük səbəbi idi. Beləcə o, atəşin torpaqdan üstünlüyü kimi iki maddə arasında, əslində olmayan bir fərqlilik görmüşdü. Hər iki maddənin yaradıcısının da Allah olduğunu etiraf etməsinə baxmayaraq. Adəmin yer üzündə Allahın xəlifəsi olması, Allahdan bir ruh daşması kimi əsl üstünlüklərini görməməzlikdən gələrək bu qərara gəlmişdi. Adəmdə torpaq, özündə atəşdən başqa bir mahiyyət görməmiş; ölüdən diri, diridən ölü yaradan və bütün üstünlüklərə sahib olan Allahı maddəyə məhkum sanmışdı.

Beləcə, Hz. Adəmə qarşı kibrlənməsi və səcdə əmrinə üsyan etməsi nəticəsində ilahi rəhmətdən əbədi olaraq qovulması “İblis” adını almasına səbəb oldu. Hz. Adəmə səcdə əmri qarşısında üsyan edən və həqiqətlə əlaqədar bütün bağları qoparılan, mələklər arasındakı yerini də itirərək tamamilə tək qalan şeytan bu dəfə intiqam hərisliyinə düşdü. Bir başqa sözlə, şeytani hal içərisinə girdi. Hədəfi insan idi. Çünki insana görə ilahi rəhmətdən uzaqlaşdırılmışdı. Məqsədinə çata bilmək üçün də Allahdan qiyamətə qədər möhlət istədi.

Hz. Adəmə (ə.s) səcdə əmri qarşısında kibirlilik göstərməsi nəticəsində ilahi rəhmətdən ümidini kəsən və tamamilə tək qalan şeytan həyatından da narahatlıq keçirməyə başladı (yaşayıb-yasamayacağından şübhələndi). **“İnsanların təkrar diriləcəkləri gündə qədər mənə möhlət ver”**¹⁵⁵ deyərək Allaha yalvardı. İnsanların təkrar diriləcəkləri gündən məqsəd isə sura ikinci üfürülüş zamanıdır. Bu şəkildə möhlət istəməklə təkrar dirilmədən sonra artıq ölümün olmayacağını bilir və beləcə, ölümdən xilas olacağını sanırdı. Onun bu ölümsüzlük istəyi, **“...müəyyən bir zamana qədər”**¹⁵⁶ qeydi ilə, **“Sən möhlət verilənlərdənsən!”**¹⁵⁷ şəklində cavablandırıldı. Müəyyən bir zamandan məqsəd isə sura birinci üfürülüş zamanıdır. Bununla, o, zillət və təhqir dolu bir həyatı ölümə tərcih etdi. Onun üçün əsas eniş də bu oldu.

Buradan da aydın olduğu kimi, şeytan əslində Allahı və öldükdən sonra dirilməyi inkar etmədiyi kimi, Adəmin ailəsi və nəslə olacağını, dünyada bir müddət yaşayıb sonra öləcəklərini və bir gün gəlib təkrar dirildiləcəklərini də bilirdi. Bu halda onun küfrü Allahı və axirəti inkar şəklində deyil, təklif edilən əmrin gərəyini yerinə yetirməyi qəbul etməmə və etiraz şəklindədir.

155 Əraf 7/14

156 Hicr 15/38

157 Əraf 7/15

Cinlərdən olan digər şeytanlara da, İblis kimi uzun əcəl tanınmış olması və ya olmaması haqqında bir məlumatımız yoxdur. Ancaq İblisə tanınan uzun ömür yalnız onun şəxsinə aiddir.

Müəyyən bir zamana qədər möhlət verilən şeytan səhvini anlayıb tövbə edərək günahını bağışlatma yolunu seçmədi. Əksinə, daha da azğınlaşdı. Özünə qiyamətə qədər məşğul ola biləcəyi bir hədəf seçdi. Bu hədəf ilahi rəhmətdən uzaqlaşdırılmasına səbəb olan insan idi. Könlünü intiqam duyğuları bürümüşdü. Cürətkar bir əda ilə bu duyğularını Uca Allaha belə açıqladı:

“Məni azdırdığın üçün and içərim ki, yer üzündə pislilikləri onlara gözəl göstərəcəyəm və onların hamısını azdıracağam.” ¹⁵⁸

Görüldüyü kimi, Uca Allah üsyanından ötürü şeytanı dərhal hüsurundan qovmamış, əvvəl ona danışma fürsəti vermiş, səhvini anlayıb tövbə etmə imkanı vermiş, lakin o, inad və küfründə təkid edincə, olduğu mövqedən endirmiş və hazırladığı planlarını beləcə yekunlaşdırmışdır:

“Xalis qullarım üzərində sənə bir nüfuzun ola bilməz. Ancaq sənə uyğun gələn pozğunlar istisnadır.” ¹⁵⁹

“Təhqir edilmiş və qovulmuş olaraq rədd ol! And olsun ki, insanlardan sənə kim tabe olsa, sizin hamınızı Cəhənnəmə dolduracağam.” ¹⁶⁰

Deməli, şeytana tabe olan ondan, onun rəiyyətindən olub onun aqibətinə düşər olacaq. Bu ayələrdən də aydın olduğu kimi, şeytana, Allahın xalis qulları üzərində təsirli ola biləcək heç bir güc verilməmişdir. Buna görə də düşüncəsində, yaşayışında və xasiyyətində şeytana qarşı olan insan “Allahın qulu” sifətini qoruyacaq.

Fikirləşib Tapın!

Məxluqatın Növləri	+Mələk+	-Şeytan-	+Cin-	+İnsan-
Mənşə/Yaradılış	.....	Atəş/Od	.....	Torpaq
İradə/Məsuliyyət	.....	.....	Məsul	.....
Qeybi Bilmək	Yox	.....	.....	.....
Başqasına Hakimiyyət	.....	Yox	.....	.....

Yuxarıdakı məxluqların əsas xüsusiyyətlərinə aid olan kəlmələri tapıb yazın.

158 Hicr 15/39

159 Hicr 15/42

160 Əraf 7/18

Təkrar üçün suallar.

1. Mələklərə iman mövzusu ilə əlaqəli ayələri yazaraq yaradılmaları haqqında məlumat verin.
2. Mələklərin özəlliklərini söyləyin.
3. Mələklərin sayı və olduqları yer baxımından mələkləri söyləyin.
4. Vəzifələri baxımından mələklər hansılardır?
5. Böyük mələklərin xaricindəki mələkləri söyləyin.
6. İnsanlarla mələklər arasındakı dərəcələnməni sayın.
7. Ruhani varlıqlar neçə qisimdirlər?
8. Cinlər haqqındakı ayəni yazaraq məlumat verin.
9. Şeytan haqqındakı ayəni yazaraq məlumat verin.
10. Şeytanın tədbirləri və oyunları haqqında məlumat verin.
11. Aşağıdakılardan hansı mələklərin xüsusiyyətlərindən biri deyil?
  - a) Mələklər Allaha üsyan etməzlər
  - b) Mələklər nurani varlıqlardır.
  - c) Mələklər qeybi xəbərləri bilərlər
  - d) Mələklər yatmazlar
12. Allahı təsbeh və xatırlamaqla vəzifəli olub, Allaha çox yaxın və Onun qatında şərəfli mövqeyi olan mələklərə nə ad verilir?
  - a) Hamaleyi ərş
  - b) Kiramən katibin
  - c) Muqarrəbun
  - d) Munkər Nəkir
13. Ridvan adlı mələyin vəzifəsi aşağıdakılardan hansıdır?
  - a) Cəhənnəm gözetçiliyi
  - b) Cənnət gözetçiliyi
  - c) Ərşi daşımaq
  - d) Əməl dəftərlərinin paylanması

KİTABLARA İMAN

Hazırlıq Tapşırıqları

1. Müqəddəs kitablar haqqında məlumat toplayın.
2. Quranın möcüzə olması haqqında kütləvi informasiya vasitələrindən faydalanaraq məlumat əldə edin.
3. Barnaba İncili haqqında kitabxanadan məlumat tapın.

A. KİTABLARA İMAN

Allahın bəzi peyğəmbərlərə kitablar endirdiyinə, bunların hamısının doğru və söylədiklərinin həqiqət olduğuna inanmaq "aməntu" kimi bilinən iman əsaslarından biridir. İman mövzusu olan kitablara, Allah tərəfindən endirilmiş kitablar mənasında kutubi-ilahiyyə, kutubi-münəzzələ və kutubi-səməviyyə deyilir. İlahi kitablar Allahın peyğəmbərlərinə göndərdiyi vəhylərdən meydana gəlir. Hər millətə peyğəmbər göndərildiyinə və onlarla birlikdə kitablar endirildiyinə görə çox sayda kitab endirilmişdir deyilə bilər. Ancaq bunların hamısı Quranda bildirilməmişdir. Bildirilənlər Hz. İbrahim (ə.s) və Musaya (ə.s) endirilən suhufər (səhifələr), Tövrat, Zəbur, İncil və Qurandır. Kitablardan Tövrat Musaya (ə.s), Zəbur Davuda (ə.s), İncil İsayə (ə.s) və Quran da Hz. Muhammədə (s.ə.s) endirilmişdir. İsnadı ixtilafı olan bir hədisdə isə cəmi yüz səhifə endirildiyi, bunlardan əllisinin Şitə (ə.s.), otuzunun İdrisə (ə.s), onunun İbrahimə (ə.s) və onunun da Musaya (ə.s), yaxud da Adəmə (ə.s) endirildiyi bildirilmişdir.

QURAN

TÖVRAT

ZƏBUR

İNCİL

Quran ilahi kitablara inanmağın zəruriliyini müxtəlif ayələr vasitəsilə ortaya qoymuşdur. Bu mövzuyla əlaqəli ayələrdən bir neçəsi kitablara inanmağı əmr edir:

“Biz Allaha, bizə endirilənə, İbrahimə, İsmayılə, İshaqə, Yaqubə və nəvələrinə endirilənə, Musa və İsayə verilənə və (digər) peyğəmbərlərə Rəbbləri tərəfindən verilənə inandıq, onlar arasında bir ayrı-seçkilik etmərik, biz Allaha təslim olanlarıq, deyin.” ¹⁶¹

“Ey iman edənlər, Allaha, elçisinə endirdiyi Kitaba və daha öncə endirmiş olduğu Kitabə inanın.” ¹⁶²

Bəzi ayələrdə kitablara iman möminlərin xüsusiyyətlərindən sayılır:

¹⁶¹ Bəqərə 2/136

¹⁶² Nisa 4/136

“(Möminlər) sənə endirilənə və səndən əvvəl endirilənə inanarlar, axirətə də qəti şəkildə iman edirlər.” ¹⁶³

Peyğəmbər də digər möminlər kimi kitablara inanmaq məcburiyyətindədir:

“Rəsul Rəbbindən gələnə inandı, möminlər də. Hamısı Allaha, mələklərinə, kitablarına və peyğəmbərlərinə inandı.” ¹⁶⁴

Bəzi ayələr də kitablara inanmamağın küfr olduğunu ifadə etmişdir:

“Kim Allahı, mələklərini, kitablarını, elçilərini və axirət gününü inkar etsə, o, uzaq bir zəlalətə düşmüşdür.” ¹⁶⁵

Kitablara inanmaq Allaha, mələklərinə və peyğəmbərlərinə inanmağın labüd nəticəsidir. Allah insanlara doğru yolu göstərmək üçün seçdiyi peyğəmbərlər vasitəsi ilə kitablار göndərir. Allaha inanmaqla birlikdə mələklərə, vəhy hadisəsinə inanmayan, peyğəmbərlik təşkilatına qarşı çıxan kəs İslamın nəzərdə tutduğu əqidə bütövlüyündən uzaq düşmüş olur. Kitablار yer üzündə xəlifə olaraq yaradılan insana verilən əmanəti, vəzifəsini necə yerinə yetirəcəyini göstərən təlimatlar, əmr və qadağalardır. Bunlar insan həyatını ən mükəmməl şəkildə təşkil edəcək əqidə əsaslarını, ibadət formalarını, edilməsi, ya da edilməməsi lazım olan davranış və hərəkətləri, gözəl əxlaq qanunlarını, siyasi və ictimai həyatı təşkil edəcək təməl qanun və qaydaları ehtiva edir. Bu səbəblə də kitablara inanmaq insanın əqidə və düşüncə dünyasını, fərdi və ictimai həyatını Kitabın bildirdiyi şəkildə istiqamətləndirmək mənasına gəlir.

Bütün ilahi kitablار Allah kəlamıdır. Qaynaqları və daşdıqları mənə baxımından aralarında bir fərq yoxdur. Hamısı həqiqətdir və həqiqəti bildirir. Pak yaradılmış mələklər vasitəsi ilə endirilir, Allahın himayəsi altında olduqları üçün başqa bir varlığın müdaxiləsindən uzaqdırlar. Hamısı Allahın birliyini, təkcə Ona qulluq edilməsi gərəyini bildirir:

“Səndən əvvəl heç bir peyğəmbər göndərmədik ki, ona “Məndən başqa ilah yoxdur, mənə qulluq edin” deyər vəhy etmiş olmayaq.” ¹⁶⁶

“Biz hər elçini öz qövmünün dili ilə göndərdik ki, onlara açıqlasın.” ¹⁶⁷

“Sizdən hər biriniz üçün bir şəriət və yol təyin etdik.” ¹⁶⁸

163 Bəqərə 2/4

164 Bəqərə 2/285

165 Nisa 4/136

166 Ənbiya 21/25; bax: Nəhl 16/36; Şura 42/13

167 İbrahim 14/4

168 Maidə 5/48

Quranın bildirdiyi suhuf lar günümü zə qədər gəlib çatmamışdır. Tövrat, Zəbur və İncil isə ancaq təhrif edilmiş şəkildə varlığını qoruya bilmişdir. Kitabı-müqəddəs adı altında birləşdirilən bu kitablardan Tövrat Əhdi-ətiq (köhnə əhd), İncil Əhdi-cədid (yeni əhd) olaraq bilinir. Zəbur isə məzmurlar adıyla Əhdi-ətiqin içərisindədir. Qurani-Kərimdə əvvəlki kitabların necə təhrif edildiyi qısaca belə bildirilir :

“Halbuki onların içərisində elələri vardı ki, Allahın kəlamını dinləyib anladıqdan sonra, onu bilə-bilə təhrif edirdilər...” ¹⁶⁹

Vay o kəslərin halına ki, öz əlləri ilə (istədikləri kimi) kitab yazıb, sonra bir az pul almaqdan ötrü: “Bu Allah tərəfindəndir” deyirlər. Öz əlləri ilə kitab yazdıqlarına görə vay onların halına! Qazandıqları şey üçün vay onların halına!” ¹⁷⁰

Qurani-Kərim pozulmaqdan, dəyişdirilməkdən qorunmuş, vəhyin tək və gerçək ifadəsidir. Bu xüsusiyyətilə əvvəlki kitabları ehtiva etməkdə, təhrif edilmiş formalarında olan səhvləri düzəltməkdə, əskik tərəflərini tamamlamaqda, edilmiş əlavələri ləğv etməkdədir.

Kitablara iman gətirmək təhrif olunmuş Tövrat, Zəbur və İncilin də həqiqiliyini, doğruluğunu qəbul etmək mənasına gəlir. Mömin onların əsllərinin Allah kəlamı olduğunu qəbul etməklə vəzifəli olduğu kimi, əldə olan nüsxələrinin pozulmuş olduğunu da qəbul etməyə məcburdur. Bu səbəblə Tövrat, ya da İncildən gələn bir məlumatla qarşılaşan mömin bu məlumatın doğru və ya səhv olduğunu söyləməzdən əvvəl Qurana müraciət etmək məcburiyyətindədir. Məlumatın Quranla ziddiyyət təşkil etməməsi, Quranın nəzərdə tutduğu qanun və qaydalarla üst-üstə düşməsi halında məlumatın doğru olduğunun qəbul edilməsi mümkündür. Elə isə kitablara iman təməldə Allahın göndərdiyi vəhyə, vəhyin peyğəmbərlər boyunca davam etdiyinə, ən son və mükəmməl şəkildə Quranla nöqtələnildiyinə inanmağı ifadə edir.

Allah-Təalanın insanları haqqa və haqq üzərində birliyə dəvət etmək, hidayət yollarını göstərmək və zəlalətdən qurtarmaq üçün peyğəmbərlərinə endirdiyi kitablara inanmaq imanın altı əsasından biridir. İslam dininin təməli olan Qurani-Kərimə və onda bildirilən əhkama, endirdiyini bildirdiyi kitablara inanmamaq və inkar etmək insanı dindən çıxarar.

Məşhur bir hədisdə də bildirildiyi kimi, Cəbrayıl (ə.s) Rəsulullahdan (s.ə.s) iman nə olduğunu soruşmuş, o da belə cavab vermişdir: *“İman: Allaha, mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə, qiyamət gününə, qədər in xeyrinə və şərinə inanmaqdır.”* ¹⁷¹

¹⁶⁹ Bəqərə 2/75

¹⁷⁰ Bəqərə 2/79

¹⁷¹ Müslim, İman 1,8; Nəsai, İman , 8,101; Əbu Davud, Sünnə 17,4695; Tirmizi, İman 4,2613

TÖVRAT

Allahdan gələn dörd ilahi kitabdan ilkidir. İbranicə Tura sözünün ərəbcələşmiş şəkli olan Tövrat qanun, ittifaq, birlik, razılaşma, müqavilə, andlaşma kimi mənalara gəlir. İslam ənənəsində Hz. Musaya (ə.s) nazil olan kitabın adı olaraq bilinir. Yəhudi ənənəsində isə bu gün Əhdi-ətiq deyilən kitabların ümumi adıdır.

Bu kitabın əslinin Allah tərəfindən nazil edildiyinə inanmaq hər müsəlmana fərzdır. Bunu inkar etmək isə küfrdür. Çünki Quranda və müxtəlif hədislərdə Tövratın bir Allah kitabı olduğu ən qəti və açıq şəkildə izah edilmiş və: ***“Tövrati biz endirdik. Onda hidayət və nur vardır. Özlərini Allaha təslim etmiş peyğəmbərlər onunla yəhudilərə hökm edərtilər. Allahın kitabını qorumaları onlardan istəndiyi üçün Rəblərinə təslim olmuş zahidlər və alimlər də (onunla hökm edərtilər) ona (haqq olduğuna) şahid idilər.”***¹⁷² buyurulmuşdur.

Bu gün əldə bir-birinə uyğun gəlməyən məşhur üç Tövrat vardır. Biri ibranicə, biri yunanca, digəri də samiricədir. Bunlardan başqa daha çox qarışıq olan tövratlar da mövcuddur.

Tövrat beş hissədən ibarətdir:

Təkvın (yaratma): Yaradılış dastanından, insanların ilk günahından, Nuh tufanından (1-11), Hz. İbrahim, İshaq, Yaqub, Yusifdən və Bəni-İsrailin həyatlarından (12-50) bəhs edir. Bu ilk kitab 50 bəbdir.

Xuruc (çıxış): Hz. Musadan və Bəni-İsrailin Misirdən çıxışından (1-18), Allahın Tur dağında Musaya qanunlarını bildirməsindən (19-40) bəhs edir. 40 bəbdir.

Ləvillilər: Bu kitabda ayin və mərasimə aid üsullar, qurban, kahinlər, təmizlik qanunları, bayramların tənzimi izah edilir. 27 bəbdir.

Adat (ədədlər): Hz. Musanın vəfatından sonra İsrail millətinin Tur dağından qalxıb Ərdən (və ya Ərdəm) ölkəsinə, Kənan diyarına (Fələstinə) girmələrindən bəhs edir. 36 bəbdir.

Təsniyə: Hz. Musanın ölümündən və onun zamanında olmayan ənənələrindən bəhs edir.

¹⁷² Maidə 5/44

Qurani-Kərimin yeddi ayrı surəsinin 16 ayəsində Tövrət sözü keçməkdədir.

Dinşünas tarixçilər 39 kitabdan meydana gələn Tövrəti, ümumiyyətlə, üç hissəyə ayırırlar:

1- Tövrət (qanun kitabı), 2- Nəbiim (nəbilər kitabı), 3- Ketubim (yazılar kitabı). I hissə Hz. Musanın ilk beş kitabını ehtiva edir. Bu ilk beş kitab yaratma, çıxış, ləvillilər, ədədlər və təsniyədən meydana gəlməkdədir.

II hissə Nəbiim 6-cı kitabdan (Yeşu) başlayır, 22-ci Kitaba (nəşidələr nəşidəsi) qədər davam edir.

III hissə Ketubim 23-cü kitabdan (İşaya) başlayır, 39-cu kitab (Malaki) ilə sona çatır.

Yəhudiliyə görə, Tövrətin ilk beş kitabı Yahvə (Yəhova) tərəfindən Hz. Musaya (Moşə) bildirilmiş Tanrı kəlamıdır. Beşinci kitabdan sonra gələn Yeşu da eyni kitabdan sayılmış və beləcə altı kitabdan meydana gətirilmişdir. Bu iki ayrı izahatdan birində Tanrının adı Elohim (ruhlar), digərində isə Yəhova (mövcud olan) deyə işlədilir. Digər bir ifadə ilə bu iki mətnə elohist və yahvist mətn deyilir. Bu iki ayrı mətnə bir çox ziddiyyətlər müəyyən edilmişdir.

Yəhudilər və protestantlar ibrancə olan nüsxəsini, Roma və Şərq kilsələri yunanca nüsxəsini, samirilər isə samiricə olan nüsxəni qəbul edirlər.

Allah-Təala Tövrət və İncilin Qurani-Kərimdən əvvəl endirildiyini, Hz. İsaya yazı, hikmət, Tövrət və İncilin öyrədildiyini, Qurani da Tövrəti təsdiq edici olaraq göndərdiyini, Tövrət və İncilin Hz. İbrahimdən sonra endirildiyini, Tövrətdə bir hidayət və nur olduğunu, Tövrətin bir təsdiqçisi olaraq İncilin endirildiyini bəyan etmişdir.

Yəhudilik təlimlərinin bütününə Tövrət deyilir və bu termin Hz. Musaya ətf edilən ilk beş kitabı ifadə edir. Bununla yanaşı, Tora Yəhudiliyin digər kitab və təlimlərini də ehtiva edir. Yəhudiliyə görə Tövrət yazılı və şifahi olmaqla iki şəkildə tədqiq oluna bilər.

Yazılı olan bölmə Turi-sinada (Har-sinay) Tanrı Yahvə tərəfindən Hz. Musaya (Moşə) endirilən beş kitab və əlavələrini ehtiva edir. Şifahi olan bölmə isə Hz. Musaya ətf edilən və ondan nəql edilənlərlə, Tövrəti tamamlayan şərhləri ehtiva edir. Günümüzdəki yəhudilər Tövrət əvəzinə Tanah kəlməsini işlədirlər. Təqribən b.e.ə. 1200-1100 illəri arasında tamamlanan və ibrancə yazılmış olan Tanahın içərisində arami dilində bir neçə bölmə də mövcuddur.

Yəhudi əqidəsinə görə harada olmasından asılı olmayaraq, Tövrət oxunarkən başın mütləq örtülməsi şərtidir. Açıq başla məbədə girilməz, Tövrət də oxunmaz. Bundan əlavə, qaydalara görə dəstəmaz almaq və pak olmaq lazımdır. Tövrət hərbi keçidlərdə (Ha Tsaada) əsgərlərin mühafizəsi altında oxunur. Tövrət oxunduqdan sonra bir taxta qoyularaq küçəyə çıxarılır və mərasimlə dolaşdırılır. Bu mərasimə Tövrət bayramı deyilir. Bu mərasim bütün dünyada eyni şəkildə həyata keçirilir. Çiyinlərdə və qucaqda Tövrəti gəzdirmək savab sayılır. Həm mülki şəxslər, həm də əsgərlər and içəndə Tövrətə and içirlər. Tövrət haqqında mübahisə və tənqidə qətiyyənlə icazə verilməz. Məktəb yaşlı hər şagirdin bir Tövrəti vardır və siniflərdə də ancaq başı örtülü olmaq şərti ilə Tövrət oxunur.

B. ZƏBUR

Allah tərəfindən Hz. Davuda (ə.s) göndərilən Məzmurlar və Məzəmir adı ilə bilinən müqəddəs kitabdır. Məzmur “yazılmış” mənasına gəlir. İlahi kitabların ikincisi olan Zəbur barəsində Qurani-Kərimin üç fərqli ayəsində məlumat verilmişdir.

Allah-Təala belə buyurmuşdur:

*“Nuha, Ondan sonrakı peyğəmbərlərə vəhy etdiyimiz və İbrahimə, İsmayıl, İshaqa, Yaquba, İsayə, Eyyuba, Yunusa, Haruna və Süleymana vəhy etdiyimiz və Davuda Zəbur verdiyimiz kimi, (Həbibim), şübhəsiz, sənə də biz vəhy etdik.”*¹⁷³

*“Rəbbin göylərdə və yerdə olanları ən yaxşı biləndir. And olsun ki, biz peyğəmbərlərin bəzilərini bəzilərindən üstün etmişik. Davuda da Zəbur verdik.”*¹⁷⁴

*“And olsun, Tövrətdən sonra Zəburda da yazmışıq ki, yer üzünə ancaq saleh qulların varis olar.”*¹⁷⁵

Bu ayələrdən ilk ikisi dörd ilahi kitabdan biri olan Zəburun Hz. Davuda (ə.s.) verildiyini açıqlamaqla, üçüncü ayə də Zəburun Tövrətdən sonra nazil olduğunu, yer üzünə ancaq saleh kəslərin varis olacaqlarını bildirməkdədir. Bundan əlavə, Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) də bir hədisi-şərifində əhli kitabdan bir firqənin Zəbur oxuduğunu bildirmişdir.

Kitabi-müqəddəs külliyyatında və Əhdi-ətiq içində yer alan “Məzmurlar” deyə qeyd edilən kitabın içində 150 məzmur vardır. İlk Məzmur “Xoşbəxt o adamdır ki, pislərin öyüdü ilə getməz və günahkarların yolunda dayanmaz” cümlələri ilə başlamaqda, 150-ci Məzmur da “Bütün nəfəs sahibləri Rəbbə həmd etsin, Rəbbə həmd edin” sözlərilə sona çatmaqdadır.

¹⁷³ Nisa 4/163

¹⁷⁴ İsra 17/55

¹⁷⁵ Ənbiya 21/105

Hə. Davuda endirilmiş olan Zəburda, ümumiyyətlə, onun Allaha yalvarışları və ilahiləri (Allahın zəti və sifətlərindən, Allah ilə əlaqəli mövzulardan bəhs edən dini nəğmələr) yer alır. Zəburun ibrancə əsl mətni mənzumdur (nəzm ilə tərtiblənmiş, şeər ki-midir). Uca Allah tərəfindən göndərilən 4 böyük kitabdan ikincisi olan Zəbur doğruluğu tərk edən, əxlaqi qaydaları tanımayan, pislik və günah içində üzən yəhudi qövminə Allah yolunu göstərmək üçün nazil olmuşdur. Bütün bunlara rəğmən yəhudilərin, “Tövrətdən sonra kitab gəlməyəcək” yolundakı iddiaları Zəburun Hə. Davuda verilməsi ilə pozulmuşdur.

İndiki vaxtda Zəbur bütün dünya dillərinə tərcümə edilmişdir. Zəburda keçən mövzular, daha sonralar Qərbli rəssam, şair və heykəltəraşlara ilham mənbəyi olmuş və sənətkarların əsərlərində müxtəlif şəkillərdə işlənmişdir.

Bilindiği kimi Zəburla müstəqil bir şəriət vəz edilməmiş, Hə. Davud Hə. Musanın şəriəti ilə əməl etmişdir. Hə. Davud səsinin gözəlliyi ilə də tanınır. O, Məzmur deyilən Zəbur surələrini gözəl və avazlı oxuyardı. Qalın, gur, çox xoş və təsirli səslər üçün “davudi sə” sözü işlədilir. Qurani-Kərimin bir çox ayəsində də müxtəlif vəsilələrlə Hə. Davudun adı keçməkdədir.

Zəbur əvvəllər ibrancə idi və ibrani-arami əlifbası ilə yazılmışdı. Xristianlığın yayılmasından sonra latın dilinə çevrilmişdir. Ancaq indiki vaxtda orijinal bir Zəbur nüsxəsinin mövcud olduğunu söyləmək mümkün deyil. Bu gün yer üzündə Zəburə əməl edən bir millət olmamaqla birlikdə yəhudilər və xristianlar ibadət və ayinlərində dua niyyəti ilə Zəburdan parçalar oxuyurlar. Xüsusən xristianların bazar günü ayinlərində Məzmurdan seçilmiş parçalar oxuduqları bilinən bir xüsustur.

Zəburda daha çox əxlaqi nəsihətlər, ilahilər yer almış, insanları yaxşılığa, doğruluğa, qulluğa götürəcək, xoşbəxt edəcək mövzulara yer verilmişdir..

Unutma!

Bu gün Tövrət və İncil kimi, Zəburun da pozulmamış bir nüsxəsini tapmaq mümkün deyil.

C. İNCİL

Allah tərəfindən Hə. İsaya nazil olunan, Tövrətin əslini təsdiqləyən, Qurani-Kərim tərəfindən təsdiq edilən və bir mənası da “yol göstərən, işıqlandırıcı” olan dörd böyük kitabdan biridir. Yunanca “evangelion” yaxşı xəbər, müjdə deməkdir. Əsas etibarını Hə. İsanın həyatını, möcüzə və fəaliyyətlərini, söylədiyi hikmətli sözləri, təbliğ etmiş olduğu

şəriət haqqındakı məlumatları izah etmək üçün istifadə edilmişdir. Hz. İsa da onu “Tanrının krallığının müjdəsini (xoş xəbərini) bildirmək” kimi tərif edir.

Qurani-Kərim Hz. İsaya göndərilən İncili təsdiq etsə də, bugünkü incillərin Hz. İsaya göndərilən İncilin təhrif edilmiş şəkilləri olduğunu ayələrdə belə bildirmişdir:

*“Önündəki Tövrəti təsdiqləyici olaraq, sonra da Məryəm oğlu İsanı arxasından göndərdik. Ona içində doğruya rəhbərlik və nur olmaq, önündəki Tövrəti təsdiq etmək, çəkinənlərə bir hidayət və öyüd olmaq üçün İncili verdik. İncil sahibləri Allahın onda bildirdiyi ilə hökm etsinlər. Allahın endirdiyi ilə hökm etməyənlər, fasiq olanlardır.”*¹⁷⁶

*“Onların izlərindən peyğəmbərlərimizi ard-arda göndərdik. Məryəm oğlu İsanı da ardlarından göndərdik və ona İncili verdik; ona tabe olanların könüllərinə şəfqət və mərhəmət duyğuları qoyduq; üzərlərinə bizim vacib etmədiyimiz, lakin özlərinin guya Allahın razılığını qazanmaq üçün ortaya atdıqları ruhbanlığa belə lazımi şəkildə riayət etmədilər. İçlərində inanmış olanlara əclərini verdik. Amma çoxu yoldan çıxmış fasiqlərdir.”*¹⁷⁷ Keçmiş peyğəmbərlərdə olduğu kimi, Hz. İsanın sağlığında da İncil yazılı kitab halına gətirilməmişdir. Çünki İsanın (ə.s) təbliğ müddətinin qısa olması və yaşadığı dövrün şərtləri buna yol vermirdi. Ən erkən yazılan İncil, İsadan sonra 70-ci illərdə qələmə alınmışdır. Bu səbəbdən Hz. İsanın təbliğ etdiyi həqiqətlər o anda yazıla bilməmiş, sonradan yazılan incillərə bəşər sözü qarışmış və beləcə, kitabın əsl təhrif edilmişdir.

İncilin əslə də bu gün əldə mövcud deyil. Hz. İsadan sonra istər onun köməkçisi olan həvarilər, istərsə də digər xristianlar tərəfindən yazıldığı zənn edilən bir çox İncil meydana çıxmış, aqlın qəbul etməyəcəyi zidd ifadələrin var olduğu bu kitablardan dördü İznikdə baş verən yığıncaqda əsl İncil olaraq qəbul edilmişdir. Bunlar da yenə bir-biri ilə uzlaşmayan ifadələrlə doludur.

Dörd incil və yazıcıları bunlardır:

Matta incili: 28 bəbdir. Matta həvarilərdən biri olub, miladi 70-ci ildə

Bu gün kilsə tərəfindən qəbul edilmiş dörd rəsmi İncil vardır: Matta, Markos, Luka və Yuhanna incilləri. Bunların həvarilər vasitəsi ilə gəldiyi və xristianlara görə səhih olduğu qəbul edilir. Bunlardan ilk üçü (bəzi fərqliliklərə baxmayaraq) əsas mövzularda bir-birlərinə yaxındır. Bunlara eyni dünya görüşüylə yazılmış mənasında “sinoptik incillər” adı verilir. Bu üç incil zaman baxımından dördüncü incildən əvvəldir.

Bu dörd incildən Markosun incilinin ən qədimləri olduğu bildirilir. Bu incillərin dördüncüsü olan Yuhanna İncili isə daha sonrakı dövrlərdə yazılmış, mistik yönü ağırlıq təşkil edən bir incildir.

¹⁷⁶ Maidə 5/46-47

¹⁷⁷ Hədid 57/27

xristianlığı yaymaq üçün gəldiyi Həbəşistanda ölmüşdür. İncildə Hz. İsanın məsihliyi üzərində durulur. Lakin onun yazdığı ibranicə və ya süryanicə nüsxə itmiş, yerini müəllifi bilinməyən yunanca nüsxə tutmuşdur. Bu İncil nüsxəsində Hz. İsanın nəslə Hz. Davuda qədər gedib çıxır.

Markos incili: Markos həvarilərin başçısı olan Petrusun tələbəsidir. Xristianlığı yaymaq üçün gəldiyi Misirdə miladi 62-ci ildə ölmüşdür. İncili 16 bab olub, ümumiyyətlə, Hz. İsanın həyatından və yəhudi adətlərindən bəhs etməkdədir. Onun tərəfindən, yoxsa başqa birisi tərəfindən yazıldığı, hansı tarixdə qələmə alındığı qəti olaraq bilinmir.

Luka incili: Həkim və ya rəssam olduğu bildirilən Luka Pavlosun tələbəsidir. Həvari deyil. İncili miladi 60-cı illərdə yazmışdır. 24 babdır. İsanın (ə.s) həyatı və təbliğindən bəhs edir.

Yuhanna incili: 24 bab olan bu İncili yazanın kim olduğu qəti olaraq bilinməməklə birlikdə, Yuhannanın tələbəsi olduğu fərz edilir. Bu İncildə İsanın Allahın oğlu olduğu fikri xüsusi ilə vurğulanmışdır. Əslində bu gün əlimizdə olan 4 İncildən başqa 23 incil daha olmuş, cəmi 27 incildən meydana gəlmişdir. Halbuki Allahın Hz. İsaya endirdiyi İncil birdir.

İncil nüsxələri içərisində həqiqətə ən yaxın olanı Barnaba incilidir. On iki həvaridən biri olub-olmadığı mübahisəli olan Barnaba əslən Kiprli olub yəhudi bir ailədə doğulmuşdur. Əsl adı Jozefdir (Yusuf). Barnaba isə “təsəlli oğlu” mənasında ona sonradan verilmiş bir ləqəbdir. Hz. İsadan öyrəndiklərini və eşitdiklərini bir kitabda yığdığı məlumdur. Bu kitaba “Barnaba incili” deyilir.

Qurani-Kərimdə səmavi kitablardan və İncildən belə bəhs edilmişdir:

*“Sənə kitabı haqq ilə və özündən əvvəlkinə təsdiqləyici olaraq endirdi. Bundan əvvəl də insanlara doğru yolu göstərmək üçün Tövrat və İncili endirmişdi. (Doğrunu və ayrını bir-birindən) ayıran (kitablar) da endirdi. Allahın ayələrini inkar edənlər üçün mütləq çətin bir əzab vardır. Allah daim üstündür və intiqam alandır.”*¹⁷⁸

Barnaba incili

Hə. İsanın təbliğini yaymağa çalışdığı üç illik müddət ərzində həyatının böyük bir dövrünü onun yanında keçirmişdir. Ancaq kitabını nə vaxt yazdığı qəti olaraq bilinmir.

Barnaba incili miladi 325-ci ilə qədər İsgəndəriyyə kilsələrində qəbul edilirdi. İsanın doğumundan sonrakı birinci və ikinci əsrlərdə tövhidi dəstəkləmiş olan İraneusun (m. 120-200) yazılarında bundan bəhs olunmuşdur.

Miladi 325-ci ildə İznik qurultayı toplandı. Təslis əqidəsi qəbul edildi. Kilsənin rəsmi incilləri olaraq Matta, Markos, Luka və Yuhanna incilləri seçildi. Barnaba incili də daxil olmaqla qalan bütün incillərin oxunması və saxlanılması qadağan edildi. Barnaba incili haqqında davam etdirilən bu qadağa qərarları sonrakı tarixlərdə də davam etdi. 366-cı ildə Papa Damasısan tərəfindən (304-384) bu İncilin oxunmaması üçün bir qərar çıxartdığı bildirilir. Bu qərar 395-ci ildə ölənlə Kayesaria yepiskopu Qelasus tərəfindən də dəstəkləndi. Onun apokrif kitablar siyahısında Barnaba incili də vardı. Apokrif sözünün mənası “xalqdan gizlənməmiş” deməkdir. Papa tərəfindən qadağan edilmiş kitablar siyahısına Barnaba incilini də salması heç olmasa belə bir İncilin var olduğunu göstərməkdədir. Bundan əlavə, Papanın 383-cü ildə Barnaba incilinin bir nüsxəsini ələ keçirdiyi və şəxsi kitabxanasında saxladığı da söylənilir. Barnaba incili haqqında çıxarılan bütün bu qadağalar, İncilin oxunmaması üçün alınan tədbirlər çox müvəffəqiyyətli ola bilmədi. İncil günümüzə qədər varlığını qorudu. Onun günümüzə qədər gəlməsini təmin edən Fra Marino adında bir keşiş olmuşdur. Barnaba incilinin italyanca əlyazması Kanon və Raqq tərəfindən ingilis dilinə tərcümə edildi və 1907-ci ildə Oksford universiteti mətbəəsində nəşr edilərək nümayiş etdirildi.

Qısa müddət sonra ingiliscə tərcümələr ortadan qaldırıldı. Bu tərcümələrdən ikisinin hal-hazırda var olduğu bilinməkdədir. Biri Britaniya Muzeyində, digəri də Vaşinqton Konqres kitabxanasındadır. Konqres kitabxanasındakı nüsxə Pakistanda yenidən nəşr edilmişdir.

Qeyd edin!

Barnaba incilini digərlərindən fərqləndirən xüsusiyyətlər:

- 1- Barnaba incili Hə. İsanın tanrı və ya Allahın oğlu olduğunu qəbul etmir.
- 2- Hə. İbrahimin qurban olaraq təqdim etdiyi oğlu Tövratda ifadə edildiyi və xristian inanclarında izah edildiyi kimi İshaq deyil, İsmayıldır (ə.s).
- 3- Gözlənilən Məsih Hə. İsa deyil Hə. Muhəmməddir (s.ə.s).
- 4- Hə. İsa çarmıxa çəkilməmiş, Yahuda adında biri ona bənzədilmişdir.

D. QURANİ-KƏRİM

Qurani-Kərim son peyğəmbər Hz. Muhammədə (s.ə.s) Allah tərəfindən Cəbrayıl (ə.s) vasitəsi ilə nazil olmuş müqəddəs kitabların sonuncusudur. Quranın adı da məhz Quranın bəzi ayələrində bildirilmişdir. *“Onlar hələ Quranı lazımi şəkildə düşünməyəcəklərimi?”*¹⁷⁹

Qurani-Kərim müsəlmanların müqəddəs kitabıdır. Tövrat, Zəbur və İncil təhrif edildi-yi halda, Quranda hər hansı bir şəkildə təhrif olmamışdır. Qiyamətə qədər də olmayacaq. Çünki Allah (c.c) Quranın təhriflərdən qorunacağını vəd etmişdir. *“Quranı biz inzal etdik (endirdik), şübhəsiz, biz onu qoruyacağıq.”*¹⁸⁰

Quranın nazil olması (lövh-i-məhfuzdan yer üzünə endirilməsi)

Qurani-Kərim ayə-ayə, surə-surə ehtiyaclara görə 23 ildə vəhy yolu ilə Hz. Peyğəmbərə gəlmiş, vəhy katibləri tərəfindən yazılmış, yüzlərlə hafiz tərəfindən əzbərlənmiş, təvətür yoluyla heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan bizə qədər gəlib çatmışdır.

Bu müqəddəs kitab Peyğəmbərimizə 40 yaşında ikən nazil olmağa başlamışdır. Miladi 610-cu il ramazan ayının 27-də Cəbrayılın (ə.s) “oxu” əmrini gətirməsi ilə Quranın nüzulu başlamış və Hz. Peyğəmbərin 63 yaşında tamamlanmışdır. O, ləfzi, mənası, üslubu və bütün yönləri ilə Allah kəlamıdır. O, əbədi bir möcüzədir. Heç bir bəşər sözünə bənzəməz.

Qurani-Kərim 114 surədir. Quranın ayələri barəsində isə alimlər fərqli fikirlər irəli sürmüşlər. Bəzi alimlər surə başlarındakı bəsmələləri və muqəttə hərflərindən bəzilərini müstəqil ayə saymışlar. Bəziləri də səcavəndlə¹⁸¹ ayrılmış olan ayələri iki ayrı ayə saydıqlarına görə ayələrin sayı müxtəlif olmuşdur. Bu, Quranın özündə bir əskiklik və ya çoxluq deyil, var olanın müxtəlif şəkillərdə sayılmasıdır. İslam düşüncəsinə və təfsir alimlərinin fikrinə görə, Quran ayələrinin sayı 6666-dır.

Quranın cəm olunması

Peyğəmbərimizə Quran ayələri və surələri gəldikcə o, bunları yanında olan səhabələrinə oxuyardı. Səhabələr həm eşitdiyi Quran ayələrini əzbərləyər, həm də bir yerə yazardılar. Bundan əlavə, nazil olan ayələri yazmaqla məsul olan müsəlmanlar da vardı ki, bunlara “vəhy katibləri” deyilirdi. Beləliklə, Qurani-Kərim Peyğəmbərimizin sağlığında çoxlu sayda müsəlman tərəfindən əzbərlənmiş və vəhy katibləri tərəfindən də yazılmışdı. Ancaq ayrı-ayrı olan səhifələr sonradan cəm olunmuşdu.

¹⁷⁹ Nisa 4/82

¹⁸⁰ Hicr 15/9

¹⁸¹ Qurandakı ayələri oxuyarkən harada durmaq, harada durmadan keçmək lazım olduğunu bildirən işarələr. Səcavəndlər təcvid və qiraət elmləriylə əlaqədardır. Səcavəndlər, oxunan yerin mənası nəzərə alınaraq qoyulmuşdur. Bu işarələri ilk dəfə Muhammad b. Tayfur əs-Səcavəndi (öl: 560/1165) qoymuşdur. Sonradan qoyulan bəzi işarələrlə birlikdə hamısına, onun adı ilə “Səcavənd” deyilmişdir.

Peyğəmbərimizin vəfatından sonra ilk xəlifə Hz. Əbu Bəkr zamanında, Yəməmə döyüşlərində 70 nəfər hafiz şəhid olmuşdu. Hz. Ömər Hz. Əbu Bəkrə müraciət edərək şəxsən Peyğəmbərin dilindən əzbərləyənlər ölüb-getmədən Quranın kitab halına gətirilməsini təklif etdi. Hz. Əbu Bəkr bir müddət düşünüb məsləhətləşdikdən sonra vəhy katiblərindən Zeyd ibn Sabitin rəhbərliyində bir komissiya yaradaraq fəaliyyətə başladı. Beləcə, ayə və surələr Hz. Peyğəmbərin vəhy katiblərinə bildirdiyi tərtib ilə toplanaraq kitab halına gətirildi.

Qurani-Kərimin bu nüsxəsi vəfatına qədər Hz. Əbu Bəkrdə qaldı, sonra ikinci xəlifə Hz. Ömərə keçdi, sonra da Hz. Ömər qızı və Peyğəmbərimizin zövcəsi olan Hz. Hafsaya keçmişdir. Diqqətlə qorunan bu nüsxə müqəddəs bir əmanət olaraq Hz. Osmana gəldikdə, ilk nüsxə əsas alınaraq ədədi çoxaldılmış yeddiyə çatmış və müsəlmanların əhali baxımından çox olduğu böyük şəhərlərə göndərilmişdir. Bu çoxaldılan nüsxələr də diqqətlə mühafizə olunmuşdur. Beləcə, Quran bir tərəfdən əzbər (hifz) yolu ilə, bir tərəfdən də toplanıb yazılaraq təvatürən (yalan danışmaları qeyri-mümkün olan çoxlu sayda camaat tərəfindən, bir hərf belə təhrif olunmadan) günümüzə qədər gəlmiş və qiyamətə qədər qorunacaqdır. Qurana sevgi və hörmət etmək, göstərdiyi yolla getmək hər müsəlmanın müqəddəs borcudur. Quran yolu səadət və haqq yoludur.

Quranın əsas xüsusiyyətləri

-Kəlmə və mənası ilə bərabər Allah-Təala tərəfindən vəhy olunmuşdur. Bu mövzuda Cəbrayıl (ə.s) və Muhammad (s.ə.s) yalnız vasitəçi olmuşdur. Quran Allah-Təalanın əzəli kəlamıdır.

-Peyğəmbərdən (s.ə.s) günümüzə qədər təvatür yoluyla nəql edilmiş, milyonlarla insan tərəfindən zamanımıza qədər oxunmuş və qiyamətə qədər oxunmağa davam ediləcəkdir.

-Quran asan bir şəkildə öyrənilmə xüsusiyyətinə malikdir.

-Quran həm kəlmə, həm də məna baxımından möcüzədir. İnsanda heyranlıq oyandıran bir bənzərsizliyə malikdir və bənzəri insanlar tərəfindən gətirilə bilməyəcəkdir.

-İyirmi üç il kimi qısa bir zamanda əsrlər boyunca yerləşmiş olan bütpərəstlik və buna bağlı yüzlərlə əxlaqsızlığı və əxlaqsız adətləri kökündən silmişdir. Quranın ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də insan ruhunda meydana gətirdiyi böyük təsir və buna paralel olaraq etdiyi mənəvi inqilabdır.

-Quranda bir çox yığcam ayələrdə çox böyük həqiqətlər dilə gətirilmişdir.

-Namazlarda zəruri olaraq və namaz xaricində hökmlərini öyrənib-anlamaq məqsədi ilə daim oxunur.

-Quran başqa kitablar kimi müəyyən bir millətə və müəyyən bir zamanın ehtiyaclarını qarşılamaq üçün deyil, bütün zamanların ehtiyacını qarşılamaq üçün və bütün insanlığa göndərilmişdir.

Həqiqi mömin Allah-Təalanın bütün kitablarına inanar və Onun insanlara göndərdiyi son kitabı olan Qurani-Kərimə sarılar, onun hökmlərinə riayət etməyə çalışar. Quranın üstünlüyünə dair Peyğəmbərimizin hədisi-şərifləri çoxdur. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) Qurani: *"... Allahın mətin bir ipi, açıq bir nuru, hikmət dolu bir zikri və sıratı müstəqimidir. Alimlər ondan doymaz, müttəqilər ondan usanmaz, onun elmini bilən irəli gedər, onunla hökm edən adil olar. Ona möhkəm sarılan doğru yola hidayət tapar."*¹⁸² şəklində tərif etmişdir. İslam alimləri Quranın üstün xüsusiyyətlərini göstərmək üçün cildlərlə kitablar yazmışlar.

Oxu materialı

Rəsulullah -səllallahu əleyhi və səlləm- belə buyurmuşdur:

*"Sizdən biri Rəbbi ilə münacat və mükəliməni (Ona yalvarıb, Onunla danışma-ğ1) diləyərsə, qəlb hüsuru ilə Quran oxusun."*¹⁸³

*"Quran oxuyun! Çünki Quran qiyamət günündə onu oxuyanlara şəfaətçi olaraq gələcəkdir."*¹⁸⁴

*"Kim Qurani-Kərimi oxuyar və onunla əməl edərsə, qiyamət günü valideynlərinə tac qoyular. Bu tacın ziyası dünyadakı bir evin üzərinə qoyulan bir günəşin verəcəyi işıqdan daha gözəldir. Elə isə Qurani-Kərim ilə əməl edənin işığının (nurunun) necə olacağını düşünə bilərsinizmi?"*¹⁸⁵

*"Allah-Təala gözəl səsli bir peyğəmbərin Qurani təğənni ilə (gözəl səslə bəzəyərk) yüksək səslə oxumasından razı olduğu qədər heç bir şeydən razı olmamışdır."*¹⁸⁶

*"Allah gecə iki rükət namaz qılan (Quran oxuyan) bir qulu dinlədiyi qədər heç bir şeyi dinləməz. Allahın rəhməti namazda olduğu müddət ərzində qulun başı üzərinə yayılır. Bəndələr Quranla həmhəl olduqları andakı qədər heç bir zaman Allaha yaxınlaşa bilməzlər."*¹⁸⁷

182 Tirmizi, Fazailul-Quran 14/2960

183 Suyuti, I, 13/360

184 Müslim, Müsafirin, 252-253; Əhməd, V, 249-251

185 Əbu Davud, Vitr, 14/1453

186 Buxari, Fədayilul-Quran, 19, Tövhid, 32; Müslim, Müsafirin, 232-234

187 Tirmizi, Fədayilul-Quran, 17/ 2911

*Quran ilə məşğul olmadığı üçün bildiyi surələri unudan insanlar böyük bir günaha girmişdir.*¹⁸⁸ *Qəlbində Qurandan heç nə olmayan kəs xarab olmuş bir ev kimidir.*¹⁸⁹

Rəsulullah (s.ə.s):

“– *Qəlblər dəmirin paslandığı kimi paslanır*”, - deyə buyurmuşdu. Əshabi-kiram:

“– Onun cilasası nədir, ey Allahın Rəsulu?” - deyə soruşdular. Allah Rəsulu -səllallahu əleyhi və səlləm-:

“– *Allahın kitabını çox oxumaq və Allahı çox zikr etməkdir*”, - cavabını verdi.¹⁹⁰

Yenə bir gün Hz. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) səhabələrinə:

“– *Gözlərinizə ibadətdən nəsibini verin*” - tövsiyəsini etmişdi.

“– Gözlərimizin nəsibi nədir, ey Allahın Rəsulu?” - deyə soruşdular.

Hz. Peyğəmbərimiz (s.ə.s):

“– *Müşafə baxmaq, onun içindəkiləri düşünmək və içindəkilərdən ibrət almaqdır*”, - dedi.¹⁹¹

Yenə Peyğəmbərimiz (s.ə.s) :

“– *Şübhəsiz, insanlardan Allaha yaxın olanlar vardır*” -buyurmuşdu.

“– Ey Allahın Rəsulu! Onlar kimlərdir?” - deyə soruşulduqda:

“– *Onlar Quran əhli, Allah əhli və Allahın seçilmiş qullarıdır*”, - cavabını vermişdi.¹⁹²

Hz. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) insanların bir yerdə toplaşib Qurani-Kərim oxuyub anlamağa cəhd etmələrindən çox məmnun olardı. Belə insanlar haqda buyurmuşdur:

“... *Bir camaat Allah-Təalanın evlərindən bir evdə toplanıb Allahın kitabını oxuyar və onu öz aralarında müzakirə edər; anlayıb qavramağa çalışarsa, üzərlərinə əmin-amanlıq enər və onları rəhmət bürüyər. Mələklər onları əhatə edərlər. Allah-Təala onları yanında olanların arasında zikr edər. Əməli ilə geridə qalan şəxsi nəsəbi önə keçirməz.*”¹⁹³

188 Əbu Davud, Salət, 16/461

189 Tirmizi, Fədailul-Quran, 18/2913; Darimi, Fədailul- Quran, 1

190 Əli əl-Müttəqi, II, 241

191 Suyuti, I, 39

192 İbn Macə, Müqəddimə, 16

193 Müslim, Zikr, 38; İbn Macə, Müqəddimə, 17

Təkrar üçün suallar

1. Kitablara iman nə deməkdir? Əlaqəli ayələr.
2. Sühuf nə deməkdir? Ayələri yazın.
3. Tövrat haqqındakı ayəni yazıb bölümlərini söyləyin.
4. Tövratin bu gün neçə nüsxəsi mövcuddur?
5. Zəbur haqqında məlumat verin.
6. İncil haqqındakı ayəni, İznik konsilini və konsildə qəbul edilən incilləri yazın.
7. Barnaba incili haqqında məlumat verin.
8. Qurani-Kərim haqqında bir ayə yazıb Qurani-Kərimin digər adlarını sayın.
9. Qurani-Kərimi digər müqəddəs kitablardan ayıran özəllikləri yazın.
10. Müqəddəs kitabların pozulmasının səbəbləri nədir?
11. Digər müqəddəs kitabların pozulmasına dair dəlillər yazın.
12. Bir müsəlmanın digər müqəddəs kitablar qarşısındakı mövqeyi necə olmalıdır?
13. Qurandan əvvəl endirilən müqəddəs kitabların endirilmə sırası aşağıdakılardan hansında doğru olaraq verilmişdir?
  - a) Tövrat- İncil- Zəbur
  - b) Zəbur-Tövrat-İncil
  - c) İncil-Tövrat Zəbur
  - d) Tövrat-Zəbur-İncil
  - e) Zəbur-İncil-Tövrat
14. Aşağıdakılardan hansı səhvdir?
  - a) Şit Peyğəmbərə 30 səhifə verilmişdir
  - b) Adəm Peyğəmbərə 10 səhifə verilmişdir
  - c) İbrahim Peyğəmbərə 10 səhifə verilmişdir
  - d) İdris Peyğəmbərə 30 səhifə verilmişdir.

PEYĞƏMBƏRLƏRƏ İMAN

Hazırlıq Tapşırıqları

1. “Peyğəmbər, rəsul, nəbi” terminlərini lüğət və ensiklopediya kitablarından araşdırın.
2. “Sidq, fətanət, ismət” terminlərini “Dini Terminlər Lüğəti”ndən öyrənin.
3. Peyğəmbərimizin xüsusiyyətlərini öyrənin.

A. PEYĞƏMBƏRLƏRƏ İMAN

Peyğəmbərlərə iman etmək tövhid əqidəsinin əsaslarından biridir. “Peyğəmbər” sözü fars dilində bir kəlmə olub “xəbərçi”, “xəbər verən”, “xəbər gətirən” mənalarına gəlir. Ərəb dilindəki “nəbi” və “rəsul” kəlmələrinin mənasında istifadə edilir. Bir termin kimi peyğəmbər Allah-Təalanın qullarına istəklərini bildirmək və onlara haqqı, doğrunu və səhvi açıqlamaq üçün seçdiyi və vəzifələndirdiyi kəsi ifadə edir. Yeni bir kitab və şəriət gətirmiş olan peyğəmbərə həm nəbi, həm də rəsul deyilir. Yeni bir kitab gətirməyib özündən əvvəlki peyğəmbərin şəriətini davam etdirən, onunla əməl edən peyğəmbərə isə sadəcə nəbi deyilir. Nəbi Allahın vəhy etdiyi sözləri olduğu kimi öz qövmünə çatdıran adamdır. Qurana görə peyğəmbər tərəfindən gətirilən xəbərlər daim qeyb (görünməyən dünya) xəbərləridir. Hz. Peyğəmbərin vəzifəsi Allahın buyruqlarını insanlara eşitdirməkdir (təbliğ). Baxmayaraq ki, Qurandakı cənnət və cəhənnəm təsvirləri gələcəyə dair xəbərlərdir. Amma bu, ibrani kəhanətlərindəki kimi müəyyən bir şəxsin və ya müəyyən bir hadisənin nə vaxt baş verəcəyini əvvəldən görüb söyləməkdən çox fərqlidir. Peyğəmbərlərin vəzifəsi də əslində bu deyil.

Nəbi sözü Quranda peyğəmbərləri bildirmək üçün istifadə edilmişdir. **“Onlara gələn hər nəbiyə lağ etdilər”**¹⁹⁴ Digər tərəfdən nəbi sözü rəsul sözü ilə də sinonimdir.

Rəsulun cəmi “rusul”, nəbinin cəmi isə “ənbiyadır”. Ayə və hədislərdə rəsul əvəzinə “mürsəl” sözündən də istifadə edilmişdir.

Peyğəmbərlərə inanmaq iman əsaslarındandır. Uca Allah insanlardan bəzilərini digər insanlara müjdələyici və əzabı xəbər verən elçilər olaraq göndərmişdir. Bu elçilər insanların ehtiyac duyduqları hər şeyi onlara açıqlamışlar.

Allah-Təala hər millətə bir peyğəmbər göndərmişdir: **“And olsun ki, biz, hər millət üçün Allaha qulluq edin, tağuttan qaçının deyə bir elçi göndərdik”**¹⁹⁵ Buna görə haqq və batil hər ümmətə bir elçi vasitəsi ilə bildirilmiş, Allah əmr və qadağalarını onlara çatdırmışdır. Ayələrdə belə buyrulur: **“İçində əzabı xəbər verən bir qorxuducunun olmadığı heç bir ümmət yoxdur”**¹⁹⁶ **“Hər ümmətin bir elçisi vardır”**¹⁹⁷ Bu elçi bəzən bir peyğəmbər, bəzən də peyğəmbərin o qövmü irşad üçün vəzifələndirib göndərdiyi bir elçidir. Yasin surəsində

194 Zuxruf 43/7

195 Nəhl 16/36

196 Fətir 35/24

197 Yunus 10/47

bəhs edilən, İsa (ə.s) tərəfindən göndərilən elçilər və Hz. Muhammədi (s.ə.s) dinlədikdən sonra qövmlərinə gedərək İslam dinini təbliğ edən cinlər bunlardan sayıla bilər.

Peyğəmbərlərə iman əqidəsinin bütün peyğəmbərləri əhatə etməsi lazımdır. Birinə belə inanmamaq insanı dindən çıxarar. Buna görə də iman nöqteyi-nəzərindən heç bir peyğəmbəri digərindən ayırmamaq lazımdır ¹⁹⁸ Ancaq peyğəmbərlər arasında rəsul və ya nəbi olmaq, daha fəzilətli olmaq kimi səbəblərlə fərqlilik ola bilər. Hər rəsul nəbidir, lakin hər nəbi rəsul deyil. Qurani-Kərimdə Hz. Muhammədlə (s.ə.s) İsmayıl əleyhissalamın həm rəsul və həm də nəbi olduqları bildirilir: ***“Muhamməd adamlarınızdan heç birinin atası deyil. Lakin o, Allahın rəsulu və nəbilərin sonuncusudur”*** ¹⁹⁹ ***“Kitabda İsmayılı da zikr et. Çünki o, sözündə duran, rəsul və nəbi olan bir şəxs idi”*** ²⁰⁰

Peyğəmbərlərin ən üstünü Hz. Muhamməd (s.ə.s), ondan sonra ulul-əzm ²⁰¹ olan digər dörd peyğəmbər, onlardan sonra da rəsullar və nəbilər gəlir. Bu vəziyyətə görə Allah dərgahında bir peyğəmbər peyğəmbər olmayan bütün insan, mələk və cinlərdən daha üstündür: ***“Biz onlardan hər birinə aləmlərin üstündə yüksək üstünlüklər verdik”***.²⁰²

B. NÜBÜVVƏT VƏ RİSALƏT

Peyğəmbərlərin əsas iki vəzifəsi vardır. Peyğəmbərlərin Allah (c.c) ilə xüsusi əlaqəsinə “nübüvvət”, insanlarla olan “ilahi vəzifə” əlaqəsinə də “risalət” deyilir. Nəbi və rəsul kəlmələri bu iki əlaqəni ifadə edir.

Əksər kəlam alimlərinə görə isə rəsul kəlməsi lüğəti mənası baxımından nəbi sözündən daha geniş və əhatəlidir. Çünki mələklər də ilahi xəbərlərə malik olduqlarına görə onlara da “ilahi xəbərcilər” mənasında “rəsul” deyilir. Bu fikirdə olanlara görə, özünə ilahi kitab və müstəqil şəriət verilən peyğəmbərlər rəsullardır. Bu baxımdan hər rəsul nəbidir, lakin hər

198 Bəqərə 2/285

199 Əhzab 33/40

200 Məryəm 19/54

201 Əzm və səbat sahibi peyğəmbərlər; Allahın əmrlərini gerçəkləşdirmə xüsusunda ən çox səy göstərən peyğəmbərlər. Bütün peyğəmbərlərin səbat sahibi olduğunda alimlər ittifaq etmişlərdir. İslam alimlərinin çoxu aşağıdakı ayələrdə isimləri zikr edilən peyğəmbərlərin bir dərəcə daha üstün olduğunu qəbul etmişdir. ***O, dini doğru tətbiq edin, onda ayrılığa düşməyin”*** ***diyə həm Nuha tövsiyə etdiyini, həm Sənə vəhy etdiyimizi, İbrahima, Musaya və İsaya tövsiyə etdiyimizi sizin üçün də şəriət etdi*** (Şura 12/13). ***“Xatırla ki, o zaman biz peyğəmbərlərdən söz almışdıq. Səndən, Nuhdan, İbrahimdən, Musa ilə Məryəm oğlu İsadan da (söz almışdıq)”***. (Əhzab 33/7). Əzm sahibi peyğəmbərlərin ən önəmli özəlliklərindən biri də səbir sahibi olmalarıdır. Qurani-Kərimdə bu hal belə bildirilir: ***“(Həbibim) O halda peyğəmbərlərdən əzm sahiblərinin səbir etdikləri kimi sən də səbir et”*** (Əhqaf 48/35). İslam alimləri, Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa və peyğəmbərlərin sonuncusu Hz. Muhammədi (s.ə.s) ulul-əzm peyğəmbərlərdən sayarkən bu ayələri dəlil göstərirlər.

202 Ənam 6/86

nəbi rəsul deyil. Çünki nəbi təbliğlə mükəlləf olsun-olmasın, Allah-Təaladan vəhy yoluyla hər hansı bir əmr alan şəxsdir. Əgər o, müəyyən bir şəriəti (hüquq sistemini) və ya bir Kitabı təbliğ etməklə mükəlləf tutulsa, o peyğəmbərə eyni zamanda “rəsul” da deyilir.

C. VƏHY

Vəhyin növləri

Vəhy sözü ərəb dilində “gizli danışma”, “işarə etmə”, “əmr etmə”, “ilham etmə”, “pıçıldaşma”, “məktub yazma”, “elçi göndərmə”, “səslənmə” kimi mənalara gəlir. Vəhy Uca Allahın birbaşa və ya müxtəlif vasitələrlə əmrlərini peyğəmbərlərinə bildirməsi mənasında bir Quran terminidir. “Vəhy” sözünün yuxarıdakı mənalarda ifadə edildiyinə aid Qurani-Kərimdə bir çox nümunə vardır:

“Zəkəriyyə mehrabdan qövmünün qarşısına çıxıb səhər-axşam rəblərini təsbeh etmələrini vəhy etdi”²⁰³ Buradakı vəhy sözü "işarə etmək" mənasında işlədilmişdir.

“Biz hər peyğəmbərə insan və cin şeytanlarını düşmən etdik. Onlar bir-birilərinə aldatmaq üçün bəzakli sözlər vəhy edərlər”²⁰⁴ Şeytanların bir-birilərinə vəhy etməsi pıçıldaşma və gizli danışma mənalarında işlədilmişdir.

“Şeytanlar dostlarına sizinlə mübarizə etmələrini vəhy edərlər”²⁰⁵ Bu ayədəki “vəhy” sözü "təşviq etmə" "təlqin etmə" mənalarında işlədilmişdir.

“Çünki Rəbbin vəhy etmişdir”²⁰⁶ ayəsində keçən “vəhy” sözü də əmr etmək mənasında işlədilmişdir. ***“Mənə və Rəsuluma iman edin, deyə vəhy etmişdim”***²⁰⁷ ayəsində qeyd olunan “vəhy” sözü "əmr etmə" mənasındadır.

“Musanın anasına: “Onu əmizdir. Əgər onun üçün qorxsan, onu dənizə burax, qorxma və qəmgin olma!. Çünki biz onu geri verəcəyik və onu peyğəmbər edəcəyik” deyə vəhy etdik”²⁰⁸ Bu ayədə keçən “vəhy” sözü də "ilham" və "yuxu" mənalarında işlədilmişdir.

203 Məryəm 9/11

204 Ənam 6/112

205 Ənam 6/121

206 Zilzal 99/5

207 əl-Maidə, 5/111

208 Qəsəs 28/7

Vəhyin Hz. Muhammədə (s.ə.s) enmə şəkilləri

Vəhyin nazil olma şəkilləri haqqında Qurani-Kərimdə açıq məlumat yoxdur. Vəhyin gəliş şəkilləri ilə əlaqədar məlumatları Hz. Muhammədin (s.ə.s) hədislərindən və səhabələrin şahidliklərindən öyrənə bilirik. Vəhyin gəliş şəkillərini belə sıralamaq olar:

1- Vəhyin ilk şəkli Rəsulullahın (s.ə.s) yuxuda ikən gördüyü sadıq yuxulardır. Bu yuxulara “sadiq yuxu” (rüyəyi-sadiqə) də deyilir. Peyğəmbərin (s.ə.s) gördüyü bu yuxular sonradan olduğu kimi çin çıxırdı. Hz. Aişə, “Peyğəmbər heç bir yuxu görməzdi ki, səhər aydınlığı kimi açıq-aşkar zühur etməsin (baş verməsin)” ²⁰⁹ deyərək bu yuxuların doğruluğuna işiq tutmuşdur.

2- Rəsulullahın (s.ə.s) oyanıq halda ikən vəhy mələyinin onun qəlbinə vəhyi yerləşdirməsi. Vəhyin bu şəkli hədisi-şərifdə belə bildirilir: *“Ruhul-Qüds qəlbimə “heç bir nəfs ruzisini bitirmədən ölməyəcək” -deyə üfürdü. O halda Allahdan qorxun və ruzinizi halal yolla qazanın”*.²¹⁰ Ruhul-Qüds Cəbrayıldır. Cəbrayılın orada göründüyü haqqında bir dəlil yoxdur. Hədisdən də mələyin görünmədən vəhyi nazil etdiyi aydın olur.

3- Cəbrayıl bir gənc və ya orta yaşlı bir insan cildinə bürünərək Peyğəmbərə (s.ə.s) vəhy gətirmişdir. Cəbrayılın bu yolla səhabələrdən Dihyənin (r.a) surətinə girərək vəhy gətirdiyini bir çox səhabə nəql etmişdir. Vəhyin ən asan və ən məşəqqətsiz şəkli budur. “Cibril Hədisi” deyə bilinən hədis bu yolla gəlmişdir. ²¹¹

4- Mələyin gözə görünmədən Peyğəmbərə (s.ə.s) vəhy gətirməsi. Peyğəmbərimiz zəng səsinə bənzəyən bir səs eşidərdi. Vəhyin ən ağır şəkli budur. Vəhyin bu şəkli təhdid və vəd ehtiva edən ayələrə xasdır. Belə vəhyi Rəsulullah (s.ə.s) bu şəkildə izah edir: *“Bəzən zıncırov səsinə bənzəyən bir səslə gəlir. Beləsi mənə ən ağır olanıdır.”* ²¹² Belə bir vəhyin gəlmə anında Peyğəmbər (s.ə.s) titrəyər, tərləyər və narahat olardı. İbn Abbasdan (r.ahumə) rəvayət edilən bir hədisdə Rəsulullahın (s.ə.s) ayələri yadda saxlamaqda çətinlik çəkdiyi, dodaqlarını tərpətdiyi qeyd edilməkdədir. Allah Peyğəmbərinə ***“Vəhyi tez əzbərləmək üçün dilini tərpətmə, onu yığmaq və (düzgün) oxutmaq bizə aiddir. Elə isə sənə Quran oxununca sən onu diqqətlə dinlə”*** ²¹³ xəbərdarlığını etmişdir. Bu ayənin nazil olmasından sonra Rəsulullah Cəbrayılı dinlər, onun gedişindən sonra onun kimi oxuyardı.

5- Mələyin əsl surətində görünərək Allahın əmrini Peyğəmbərə (s.ə.s) gətirməsi və oxuması. Cəbrayıl bu şəkildə iki dəfə vəhy gətirmişdir. Birincisi peyğəmbərliyin başlanğıcında

209 Buxari, Bədul-vəhy 3, Müslim, İman 252, Tirmizi, Mənakib 6

210 Hakim, Təbərani və Əbu Nuaym

211 Buxari, İman 37; Müslim, İman 1; Əbu Davud, Sünnə 15

212 Buxari, Bədul-vəhy 2

213 Qiyamə 76/16-18

olmuşdur. Peyğəmbər (s.ə.s) o anda huşunu itirmişdir. İkincisi isə merac hadisəsində olmuşdur. Bu hadisəyə dəlil olaraq: **“And olsun ki, onu digər bir dəfə də sidrətül-müntəhanın yanında gördü”**²¹⁴ ayəsi qeyd edilə bilər.

6- Rəsulullahın (s.ə.s) oyaq halda ikən Allah-Təala ilə danışması. Belə bir danışqda arada heç bir vasitə yoxdur. Namazın fərz olması bu şəkildədir. Vəhyin bu növü ilə əlaqədar olaraq aşağıdakı ayə qeyd edilə bilər. **“Allah Musaya da xitab edərək danışdı”**.²¹⁵

7- Cəbrayılın Peyğəmbərə (s.ə.s) yuxulu ikən vəhy gətirməsi. Kövsər surəsinin bu cür nazil olduğu rəvayət edilmişdir.

Quranda vəhy sözü ilahi və qeyri-ilahi vəhy olmaq üzrə iki mənada işlədilmişdir. Qeyri-ilahi vəhy Zəkəriyyənin (ə.s) qövmünə etdiyi vəhydir: **“O zaman Zəkəriyyə mehrabdan qövmünün qarşısına çıxıb onlara; səhər-axşam təsbəh edin, -deyə vəhy etdi”**,²¹⁶ **“Şeytanlar dostlarına sizinlə mübarizə etmələrini vəhy edərlər...”**²¹⁷ Vəhy sözü ilk ayədə “işarə” mənasında, ikinci ayədə isə “gizli söyləmək və pıçıldamaq” mənasında ifadə edilmişdir. İlahi vəhy mənasında işlədilən vəhy sözünün 71-i Hz. Peyğəmbərə (s.ə.s) edilən vəhy ilə əlaqədardır. Qalanları isə cansız olan “ərzə” edilən vəhy²¹⁸, səmaya edilən vəhy²¹⁹, bal arısına edilən vəhy²²⁰, mələklərə edilən vəhy²²¹, Hz. İsanın həvarilərinə edilən vəhy²²², Hz. Musanın anasına edilən vəhydir.²²³

Vəhyi-mətluv və vəhyi-qeyri-mətluv (oxunan vəhy və oxunmayan vəhy)

Həz. Peyğəmbərin yuxarıda gördüyümüz vəhy şəkillərindən aldığı vəhylərdən əksəriyyəti ayələr, bəziləri isə qüdsi hədislər və hədisi-şəriflərdir. Nəcm surəsi 3-4-cü ayədə: **“O, öz istəyi ilə bir şey söyləməz, o (söylədiyi), ona vəhy ediləndən başqa bir şey deyil”** buyurulmuşdur. Miqdam ibn Madi Kərbın rəvayətinə görə Həz. Peyğəmbər (s.ə.s) də: **“Mənə Quran və onunla birlikdə Onun kimisi verildi. Bunu yaxşı bilin ki, Allah Rəsulunun haram etdiyi də Allahın haram etdiyi kimidir...”**²²⁴ buyurmuşdur. Bu ayə və hədisi dəlil kimi

214 Nəcm 53/12

215 Nisa 4/164

216 Məryəm 19/11

217 Ənam 6/121

218 Zilzal 99/4-5

219 Fussilət 41/12

220 Nəhl, 16/68-69

221 Ənfal 8/12

222 Maidə 5/111

223 Qəsəs 28/7

224 Əl-Hədis vəl-muhaddisun, 12; Qurtubi, Təfsir, 75

Yadda saxla!

Vəhyi-Mətluv-Qurani-Kərim:

1- Hz. Peyğəmbərə (s.ə.s.) Cəbrayıl vasitəsi ilə oyanıqkən, ya yuxuda, ya da digər vəhy yolları ilə inzal edilmişdir.

2- Sözü və mənalari Allah tərəfindəndir.

3- Ləfzi ərəb dilindədir.

4- Həm namazda, həm də namaz xaricində oxunub ibadət edilir.

5- Forması və mənası Allah tərəfindən qoyulmuşdur.

6- Dəstəmazsız və qüslsüz halda olan kimsənin ona toxunması caiz deyil. (Qüsl lazım olan kimsə toxunmadan da oxuya bilməz.)

7- Hər hərfini (ibadət məqsədi ilə) oxumanın on savabı vardır.

8- Müqəddəs kitabda (müşəfdə) yazılıdır.

9- Fatihə surəsi ilə başlayıb nas surəsi ilə sona çatmışdır.

10- Günümüzə qədər kitab halında təvatür yolu ilə gəlmişdir.

11- Allah tərəfindən qorunmuşdur.

12- Bəşər oğlu ona bənzər bir əsər meydana gətirməkdə acizdir.

13-Ləfzi olmadan yalnız mənası ilə nəqli (rəvayəti) caiz deyil.

qəbul edən bəzi İslam alimləri Hz. Peyğəmbərin hədisləri haqqında ictihad etmənin caiz olmadığını və sünnənin də Allah tərəfindən inzal olunmuş vəhy kimi düşünülməsinin lazım olduğunu irəli sürmüşlər. Ancaq məzhəblər tarixi araşdırıldığı zaman görünür ki, Hz. Peyğəmbər soruşulan suallara vəhy ilə yox, öz rəyi ilə ictihad edərək fitva verərdi. İctihadında səhv olsa, Allah onun səhvini vəhy yolu ilə düzəldərdi. Məsələn: Bədir döyüşündə ələ keçirilən əsirlər haqqında Peyğəmbərin ictihadı, Ənfal surəsi 67, 70 ayələri ilə düzəldilmişdir. Bu da göstərir ki, Peyğəmbər ictihad edə bilər.

Qüdsi hədislər və hədisi-şəriflər, vəhy və ilham yolu ilə Peyğəmbərin söylədiyi sözlər şəriətin ikinci qaynağı olsa da, ayələr səviyyəsində qüvvəyə malik deyil.

Vəhyi-Mətluv-Qurani-Kərim:

Namaz və namaz xaricində oxunmaqla ibadət edilir.

Vəhyi-qeyri-mətluv-Qüdsi hədislər:

Digər vəhy məhsulu olan qüdsi hədis və hədislərlə namazda oxunaraq ibadət edilməz.

Bunlar Allah-Təala tərəfindən mənalari Hz. Peyğəmbərə (s.ə.s) ilham edilən, lakin ləfzləri Peyğəmbərə (s.ə.s) aid olan, Qurandan sayılmayan, oxunmaqla ibadət olunmayan (Quran kimi namazda oxunmayan), ahad yolla (təvatürlə deyil) Rəsulullahdan (s.ə.s) nəql edilmiş və onun tərəfindən də Allaha nisbətlə ifadə edilən sözlərdir. Qüdsi hədis haqqında iki görüş vardır:

1- Qüdsi hədislərin həm sözləri, həm də mənası Allahdandır, lakin Qurandan bir ayə deyildir.

2-Qüdsi hədislərin mənası digər hədislər kimi Allahdan, sözləri isə Rəsulullahdandır. Bu cür hədislərə “rəbbani və ilahi hədislər” də deyilir. Qüdsi hədislərdə: “Rəbbindən rəvayət etdiyi hədisdə Rəsulullah belə buyurdu”, “Rəsulullahın rəvayət etdiyi hədisdə Allah-Təala belə buyurdu” kimi ifadələr işlədilmişdir.

Nəbəvi hədislər:

Rəsulullah (s.ə.s) aid edilən bir sözə, fələ yaxud təqirlərə hədis deyilmişdir. Sünnə isə lüğətdə izlənilən yol, praktik həyatda hal və rəftar, adət, gediş, sirət kimi mənalara gəlir. Hədis alimləri tərəfindən hədis və sünnə eyni mənada işlədilmişdir. Sünnə sözü, ümumiyyətlə, Allaha və Rəsulullah (s.ə.s) aid edilir. Allaha aid edildiyi zaman adətullah, qanun mənasında işlədilmişdir. *“Əvvəlkilər haqqında da Allah bu adəti qoymuşdur”*,²²⁵ *“Biz bunu səndən əvvəl göndərdiyimiz peyğəmbərlər üçün də sünnə (qanun, qayda) etmişdik. Sən bizim sünnəmizdə heç bir dəyişiklik tapa bilməzsən”*.²²⁶ Sünnə sözü Hz. Peyğəmbərə aid edildiyi zaman da onun sözləri, yəni hədisi-şərifləri, felləri və təqriri sayılır. Hədisi-şəriflər bu səbəbdən “vəhyi-qeyri-mətluv” dur.

Yadda saxla!

Vəhyi-qeyri-mətluv və xüsusiyyətləri:

1.Mənası Allah tərəfindən vəhy edilmişdir, sözləri Rəsulullah (s.ə.s) aiddir.

2- Bu səbəblə mənanı anlayanların onu mənasıyla nəql etmələri caiz görülmüşdür.

3- Ləfzi muciz (ecazkar) deyil.

4- Oxunaraq ibadət edilməz (namazda oxunsa namaz pozular).

5- Yuxuda və ya oyanıqkən, mələksiz və ya mələklə müxtəlif cür vəhy şəklində gəlmişdir.

D. PEYĞƏMBƏRLƏRİN DƏRƏCƏLƏRİ VƏ SAYI

Peyğəmbərlərdən beşi gətirdikləri tövhid dininin kök salması üçün böyük çətinlik və cəfalarla dözmələri, üstün iradə və fəzilətləri səbəbi ilə ulul-əzm peyğəmbərlər sayılmışlar. Bunlar Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa və Hz. Muhamməddir.²²⁷

İlk peyğəmbər Hz. Adəm, son peyğəmbər isə Muhamməddir (s.ə.s). Bu ikisi arasında sayını ancaq Allahın bildiyi qədər peyğəmbərlər gəlib-keçmişdir. Bir hədisi-şərifdə peyğəmbərlərin sayının 124 min (və ya 224 min) olduğu bildirilir. Bunların içindən 315-i

²²⁵ Əhzab 33/62

²²⁶ İsra 17/77; Fətir 35/43

²²⁷ Əhzab 33/7

rəsuldur.²²⁸ Bu hədis xəbəri-ahad olduğuna görə əqidədə zənni qəbul edilmişdir. Yəni bu cür hədislər qəti dəlil sayılmamışdır. Qurani-Kərimdə belə buyurulur: *“Daha əvvəl bəzilərini sənə izah etdiyimiz, bəzilərini də izah etmədiyimiz peyğəmbərlər göndərdik. Allah Musa ilə şəxsən danışdı”*.²²⁹

E. XARIQULADƏ HADİSƏLƏR VƏ MÖCÜZƏ

Xariquladə sözü təbiətdəki nizamı bəzi zamanlarda pozan təbiəüstü hadisələr üçün istifadə edilən termindir. Lüğətdə “deşmək, cırmaq, aşmaq” mənalarına gələn “xarq” sözündən törəmiş olan olan “xariq” ilə “alışılmış olan şey” mənasındakı “adət” sözündən meydana gəlib “adəti və normal dərk ediləni aşan”, “fövqəladə” mənalarını verir.

Qurani-Kərimdə “adət” sözündən ayrı olaraq “xarq” kəlməsi fel kimi “deşmək”, “cırmaq”, “yarmaq”, “pozmaq”, “həqiqətə zidd olaraq hökm etmək” mənalarında dörd yerdə işlədilmişdir. Təbiətdə müşahidə edilən nizamlı bir irəliləyiş var. Gerçəkdə nizamı quran və işlədənin Allah olmasının nəticəsi olaraq islami terminologiyada fiziki aləmi idarə edən ilahi qanuna “adətullah” və ya qısaca olaraq “adət” deyilmişdir. Eyni mənaya gələn “sünnətullah” isə Quranda ictimai həyatı idarə edən ilahi qanunu ifadə etmək üçün istifadə edilmişdir.

Xariquladə hadisələrin növləri

İslami ədəbiyyatda müzakirə edilən xariquladə hadisələr iki qrupa bölünür.

1) Dini mənşəli olan xariquladə hadisələr:

- a) Möcüzə
- b) İrhas
- c) Kəramət
- d) Məunət
- e) Kəşf
- f) İstidrac
- g) İlhanə

2) Dini mənşəli olmayan xariquladə hadisələr:

- a) Sehr (Quranda təqribən 51 yerdə qeyd edilir. Taha, Şüəra, Yunis və əraf surələrində)
- b) Şabəzə (Hoqqabazlıq, "gözbağlıca", illizyon)

²²⁸ Əhməd ibn Hənbəl, V, s. 266

²²⁹ Nisa 4/164

c) Kəhanət (Meydana gələcək hadisələri bəzi yöntəmlərlə əvvəlcədən bilməyə çalışmaq)

Adətlərə və təbiət qanunlarına zidd, təbiət və insan gücünün fəvqündə meydana gələn hallara xariquladə və ya fəvqəltəbii hallar deyilir. Xariquladə hallar mömin-kafir, dindar-dinsiz hər kəsə görülmə bilər. Kafir və günahkarlarda zühur edən bu hallara məkr, xəyanət və istidrac kimi adlar verilir. İnancsız, fəsiq kəslərdə belə qeyri-adi halların görünməsi, onların buna baxaraq kibrlənmələri, nəticədə daha böyük və daha şiddətli bir əzaba məruz qalmaları ilə izah edilir.

Digər fəvqəladə hallar da üç yerə ayrılır. Peyğəmbərlərdə təbliğ vəzifəsinə başlamadan əvvəl görülən xariquladə hallara *irhas*, təbliğə başladıqdan sonra görülənlərə *möcüzə*, dininə bağlı, əxlaqlı və irfani hal sahibi möminlərdə görülən xariquladə hallara *kəramət*, sadə möminlərdə görülən fəvqəladə hallara *məunət* (ilahi kömək) deyilir.

Qurani-Kərimdə səmaların, ərzin və bunların arasındakıların Allah tərəfindən yaradıldığı vurğulanmaqla, təbiətin rəhbərliyi ilə əlaqədar ilahi qanunlara da (təbiət qanunları) bir çox ayədə toxunulmaqdadır. Fatir surəsində təbiətdə hakim olan nizamın Allah tərəfindən qorunduğu, bu nizamda hər hansı bir şəkildə dəyişiklik etmə və bu yeni nizamı davam etdirmə səlahiyyətinin də Ona məxsus olduğu ifadə edilir.²³⁰

Möcüzə

Lügətdə möcüzə kəlməsi “insanı aciz qoyan”, “qarşı çıxılmayan”, “fəvqəladə”, “əcaib” və “qəribə şey” mənalarını verir. Termin kimi isə peyğəmbərlərini təsdiqləmək və dəstəkləmək üçün Uca Allahın yaratdığı, insanların isə ona bənzər bir şey yaratmaqda aciz qaldığı fəvqəladə hadisələrdir. Təbiət qanunlarına əks olan, bu qanunların təsirlərini qısa və müvəqqəti bir müddət üçün ortadan qaldıran möcüzənin həqiqi mahiyyəti bilinməz. Qurani-Kərimdə möcüzə mənasında ayə, beyyinə və burhan kəlmələrindən istifadə edilir. Peyğəmbərlərə verilən möcüzələrin əsas olaraq iki məqsədi vardır:

- Möcüzə vasitəsilə inkar edənlərə qarşı bir dəlil irəli sürmək.
- Peyğəmbərlərə inanmayanların aciz və gücsüz olduqlarını göstərmək.

Möcüzənin mötəbər və məqbul olması üçün bəzi şərtlərin olması zəruridir.

1- Möcüzə göstərmək həqiqiətdə yalnız Allah-Təalanın iradəsinə bağlıdır. Çünki Allah faili-muxtardır, dilədiyini yaradar. Ancaq özü tərəfindən yaradılan bir felin doğruluğunu təsdiq edir. Məsələn, Hz. Musanın əlindəki əsanı ilana çevirmək, Hz. İsanın (ə.s) ölüləri diriltməsi kimi möcüzələr əslində Allah-Təalanın iradə etdiyi və yaratdığı işlərdir. Bunların peyğəmbərlərə nisbəti məcazidir. Yəni möcüzəni Allah peyğəmbər vasitəsilə yaradır, yoxsa peyğəmbərin özü möcüzəni meydana gətirə bilməz.

2- Möcüzə bilinən təbiət qanunlarına tərs və fəvqəladə olmalıdır. Ancaq o zaman o fəvqəladə təsdiq dərəcəsinə çatır. Təbiət qanunlarına və kainatın normal nizamına görə meydana gələn (günəşin doğulması kimi) hadisələrdə fəvqəladəlik xüsusiyyəti yoxdur.

3- Etiraz edilməsi qeyri-mümkün olmalıdır. Çünki möcüzənin funksiyası qarşı çıxan etirazçıların acizliyini ortaya qoyaraq onları susdurmaqdır.

4- Möcüzə Allahın varlığına bir dəlil olaraq, yalnız peyğəmbərlik iddiasında olan şəxs tərəfindən meydana gəlməlidir. Möcüzəni peyğəmbər olan insanlardan başqa heç kim göstərə bilməz.

5- Göstərilən möcüzə peyğəmbərin iddiasına, yəni edəcəyini söylədiyi şeyə uyğun olmalıdır. İddiasına uyğun gəlməyən başqa bir qeyriadilik göstərsə, bu, möcüzə sayılmaz.

Hər müsəlmanın Allah-Təalanın insanlara müxtəlif zamanlarda göndərmiş olduğu peyğəmbərlərinin öz iddialarında sadıq və haqlı olduqlarını ortaya qoyan və Allah tərəfindən dəstəkləndiklərini isbat edən möcüzələr verdiyinə inanması fərzdır. Allah-Təalanın bir möcüzə lütf edərək təsdiq etmiş olmadığı heç bir peyğəmbər yoxdur. Bu məsələ Quranda adı çəkilən hər peyğəmbər haqqında endirilən çoxlu ayələrlə sabit olmuş və onlara verilən möcüzələr açıqlanmışdır. O halda möcüzə gerçəyinə iman Kitab, sünnə və icma-ümmət ilə sabitdir. Quranda bildirilmiş olan “isra” və “inşiqaq-qəmə” (Ayın bölünməsi) kimi hissi və kövni²³¹ möcüzələri inkar etmək insanı küfrə salır. Hər peyğəmbərə möcüzə verildiyinə dair bir çox ayələr olduğu kimi, bu mövzuda Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) bu səhih hədisi də qeyd edilə bilər:

*“Heç bir peyğəmbər yoxdur ki, ona insanların imanına səbəb olan möcüzələr verilmiş olmasın. Mənə verilən möcüzə isə ancaq mənə olunan bir vəhydir. Onun üçün də qiyamət günü ümməti ən çox olan peyğəmbər olacağımı ümid edirəm”*²³²

Peyğəmbərlərdən bəhs edildikdə ilk ağla gələn və Qurani-Kərimdə bəzi peyğəmbərlərin göstərdiyi bildirilən möcüzələr, ümumiyyətlə, hissi (maddi) möcüzələrdir. Peyğəmbərimizin göstərdiyi mövüzə üç yerə ayrılır:

a) Mənəvi (əqli) -

²³¹ Var olmağa aid, var olma, varlıq.

²³² Buxari, Fəzailul-Quran, 1; Müslim, İman, 239

b) Hissi (maddi) -Ayın ikiyə bölünməsi, barmaqlarının arasından su axması, xurma kötüyü

c) Xəbəri -Məkkənin fəth edilməsi, Bədirdə ölənlərin yerini bildirməsi və s.

Hər peyğəmbər Allah-Təalanın elçisi olduğunu isbat etmək üçün, ümumiyyətlə, gözə xitab edən hissi möcüzələr göstərmişdir. Bu fəvqəladə hadisələr hər peyğəmbərin içində yaşadığı dövrə uyğun olaraq, insanların anlayışına görə bənzərsiz sayılan və başqalarının bənzərini etməkdə aciz qalaraq heyrətlənəcəkləri növdən möcüzələrdir. Mahiyyəti və keyfiyyəti baxımından hissi olan bu möcüzələrin çoxu Qurani-Kərimdə açıqlanmışdır. Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa və Hz. Muhammədin (s.ə.s) göstərdiyi və Qurani-Kərimlə sabit olan bu cür möcüzələrdən bəziləri belədir:

1- Hz. İbrahimin (ə.s) Babil hökmdarı Nəmrud tərəfindən oda atıldığı halda yanmaraq xilas olması möcüzədir.

2- Hz.Musa (ə.s) peyğəmbərin əlindəki əsanın Fironun sehrbazlarının göstərdiklərini udan bir əjdaha halına gəlməsi, sonra yenə əvvəlki vəziyyətinə qayıtması möcüzədir.²³³ Eyni əsanı Hz. Musa (ə.s) Qırmızı dənizə vuraraq dənizi ortadan ikiyə bölmüşdür. Beləcə, Hz. Musa yanındakı İsrail oğullarıyla birlikdə qarşı sahilə keçərək xilas olmuş, sonra dəniz əvvəlki halına qayıtmış və Firon yanındakılarla birlikdə boğulmuşdur.

3- Hz. İsanın (ə.s) Allahın icazəsi ilə ölüləri diriltməsi, korları və alaca xəstəliyinə tutulanları yaxşılaşdırması ²³⁴ kimi fəvqəladə hadisələr hissi möcüzələrdir.

Hz. Muhammədin (s.ə.s) də bir çox hissi və kəvni möcüzələri vardır. Bunlardan Qurani-Kərimdə bildirilən və təvatür dərəcəsinə çatan, səhih hədislərlə bizə gəlib çatanlardan ikisi belədir:

1- İsrə və merac möcüzələri: Qurani-Kərimin İsrə surəsində; **“Qulunu (Muhammədi), ona ayələrini göstərmək üçün bir gecə Məscidi-Haramdan Məscidi-Əqsaya apararı Allahın şanı nə ucadır?...”**²³⁵ buyurulmuşdur. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bir ilahi əmrlə Cəbrayılın (ə.s) müşayiətində gecənin bir vaxtı Məkkəyi-mükərrəmədəki Məscidi-Haramdan Qüdsdə olan Məscidi-əqsaya sürətlə aparılmış, oradan da yeddi qat səmaya yüksəldilərək “sidreyi-müntəhaya” və digər uca mövqelərə çıxarılmış, orada bir çox ilahi lütfərə məzhər olduqdan sonra yenidən Məkkəyi-Mükərrəməyə qaytarılmışdır. Buxari və Müslimin səhihlərində mövcud olan məşhur bir hədisə görə, bu möcüzə hicrətdən bir il yarım əvvəl, Rəcəb ayının iyirmi yeddinci gecəsi baş vermişdir. İsranın ruh və bədənlə birlikdə olduğunda icma vardır. İsrə hadisəsi yuxarıda yazılan ayə ilə sabit olduğundan bunu inkar edən kafir olar.

²³³ Əraf 7/107, 117; Taha 20/65-72

²³⁴ Ali-İmran 3/49

²³⁵ İsrə 17/1

Merac hadisəsinin olmasında da icmai-ümmət var. Ancaq keyfiyyətində, yəni meydana gəlmə şəklində ittifaq olunmamışdır. Alimlərin böyük əksəriyyətinə görə, merac ruh və bədənə birlikdə və oyaq halda baş vermişdir. Bu hadisə Rəsuli-əkrəmin (s.ə.s) ən böyük hissi möcüzəsi kimi qəbul edilmişdir.

2- İnşiqaqi-qəmər (Ayın ikiyə bölünməsi) möcüzəsi: Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) bu böyük hissi möcüzəsi də Quranda bildirilmişdir. Qəmər surəsində (54/1): “*Saat (qiyamət) yaxınlaşdı, ay (ikiyə) bölündü (yarıldı)*” buyurulmuşdur. Bəzi səhih hədislərdə nəql edildiyinə görə, müşriklərdən bəziləri bir möcüzə olaraq ayın iki hissəyə ayrılmasını Peyğəmbərdən (s.ə.s) istədilər. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) də, Allah-Təalaya yönələrək dua etdi. Ay Allahın qüdrət və icazəsi ilə dərhal ikiyə ayrıldı. Bir qismi Nur (Hira) dağının üstündə, digər qismi isə aşağıda və tam qarşısında göründü. Müşriklər inad və təkəbbürlərinə qapılaraq bu böyük möcüzəni inkar etdilər və “bu bir sehrdir” dedilər.²³⁶

Quranda nəbi və rəsulların möcüzələri

Quranda adı çəkilən möcüzələrin bəziləri inanmayanları doğru yola çəkmək və əks təqdirdə, inkar səbəbilə onları həlak etmək üçün verilmişdir. Digər bir qismi də peyğəmbərlərə və inananlara bir mükafat olaraq verilmişdir. Qurani-Kərim doğru yola çəkmək məqsədi ilə göstərilmiş möcüzələrə baxmayaraq, üsyan edən bir çox qövmlərin həlak olmalarını bir ibrət lövhəsi kimi ortaya qoyur.

Hz. Muhammədin (s.ə.s) möcüzələrinin bəziləri

- 1) Quran möcüzəsi.
- 2) Ayın bölünməsi.
- 3) Günəşin dayandırılması.
- 4) Peyğəmbərin barmaqlarından su axıtması və onun bərəkəti ilə çoxalması.
- 5) Peyğəmbərin dua və bərəkəti ilə yeməyin çoxalması.
- 6) Ağacın danışması və çağıranda gəlməsi.
- 7) Odun kötüyünün inləməsi.
- 9) Digər cansızlarla danışması.
- 10) Müxtəlif heyvanlar haqqındakı möcüzələr.
- 11) Ölüləri diriltməsi və onlarla danışması.²³⁷

²³⁶ Buxari, Mənaqib 27; Müslim, Munafiqun 8

²³⁷ Xeybərdə zəhərli qoyun, zəhərli olduğunu söyləmişdir.

Hasan Basridən (r.ə.h): Bir adam Peyğəmbərin (s.ə.s) yanına gəlib bir vadiyə qız uşağını atdığını

- 12) Xəstə və şikəstləri yaxşılaşdırması.
- 13) Peyğəmbərin duasının qəbul olması.
- 14) Peyğəmbərin toxunduğu şeyləri bərəkətləndirməsi və başqa bir maddəyə çevirməsi.
- 15) Allahın bildirdiyi qeybdən və gələcəkdən xəbərdar olması.
- 16) Allah-Təalanın onu qoruması.
- 17) Ümmi olduğu (oxuma yazma bilmədiyi) halda din və dünya elmlərini bilməsi.
- 18) Mələklərin və cinlərin peyğəmbərə xəbər gətirmələri, kömək və itaət etmələri.
- 19) Peyğəmbərliyinin əlamətləri.
- 20) Doğulduğu əsnada görülən möcüzələr.

Peyğəmbərimizin (s.ə.s) peyğəmbərliyini isbat edən bu möcüzələr, ümumiyyətlə, üç şəkildə qruplaşdırılır :

Mənəvi (əqli) möcüzə olan Qurani-Kərim: Qurani-Kərim hər çağdakı ağıl sahibi olan insana xitab edən böyük və əbədi bir möcüzədir. Digər peyğəmbərlərin möcüzələri dövrləri keçəndən sonra bitdiyi və onları yalnız o dövrdə yaşayanlar müşahidə etdiyi halda Quran möcüzəsi qiyamətə qədər sürəcək bir möcüzədir. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) bir hədisində: *“Elə bir peyğəmbər yoxdur ki, onlara öz zamanlarındakı insanların inandıqları bir möcüzə verilməmiş olmasın. Mənə möcüzə olaraq verilən isə Allahın mənə vəhy etdiyidir.”*²³⁸ buyurmuşdur.

Qurani-Kərim həm söz, həm də mənə cəhətdən möcüzədir. O, ərəb ədəbiyyatının zirvədə olduğu bir dövrdə enmiş, ərəblərə özünün bir bənzərini gətirmələri üçün meydan oxumuş, onları üslubu, heyranedicili nəzmi, fəsaht və bəlağəti ilə aciz qoymuşdur. Ümmi olan Hz. Peyğəmbərin Allahdan aldığı vəhy ilə insanlara bildirdiyi Quran ən yüksək gerçəkləri əhatə etməkdədir. Elm və texnikanın sonradan öyrəndiyi həqiqətləri Quran əsrlərcə əvvəl xəbər vermiş, heç bir görüş və elmi inkişaf onun ümumi məzmununu inkar etməmişdir.

Quranın bu xüsusiyyətləri ilə yanaşı, insan ürəyində meydana gətirdiyi dərin təsir, gətirdiyi hökm və təlimlərinin ülviliyi də onun möcüzə olduğunu göstərir. Çünki Uca Allah oxuma-yazma bilməyən peyğəmbərini onunla dəstəkləmiş, Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) də könülləri onunla yumşaltmış, nümunəvi insan və nümunəvi cəmiyyət modelini hazırlayarkən müxatəblərini onunla öyrətmişdir.

söylədi. Peyğəmbər (s.ə.s) adamlar bərabər o vadiyə getdi və qızın adını çağıraraq:

-“Allahın izni ilə mənə cavab ver” dedi. Qız da: -Buyur ya Rasulallah! dedi. Ona:

-“Ana və atan müsəlman oldu. İstəyirsən səni onlara verim” dedi. Qız isə:

-“Onlara ehtiyacım yoxdur. Allah mənə onlardan daha yaxşıdır!” dedi. (Suyuti, Mənahil; Şifa-i Şərif s. 315-320)

238 Buxari, Fəzailul-Quran, 1; Müslim, İman, 239

Hissi möcüzə: Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) yaşadığı dövrdəki insanlara göstərdiyi, duyğu orqanlarıyla qəbul edilə bilən fəvqəladə hadisələrə hissi möcüzə deyilir. Hz. Peyğəmbərin bu tip möcüzələrinin ən məşhurları bunlardır:

a. Bir gecə Məscidi-Haramdan Məscidi-Aqsaya getməsi ilə başlayan isra və merac möcüzəsi.²³⁹

b. Ayın iki parçaya ayrılması.²⁴⁰ Bu möcüzənin Peyğəmbərimiz (s.ə.s) tərəfindən Əbu Cəhl və başqa müşriklərin “Əgər doğru söyləyirsənsə, ayı iki yerə ayır” demələrindən sonra baş verdiyi təfsir alimlərinin əksəriyyətinin ittifaqı ilə sabitdir. Abdullah ibn Abbas, Ənəs ibn Malik və Abdullah ibn Ömər (r.ənhum) də bu görüşü qəbul və təsdiq etmişlər.

c. İlk dövrlərdə yanında xütbə oxuduğu xurma kötüyünün, minbər düzəldirildikdən sonra Hz. Peyğəmbərin minbərə çıxışında ağılamağa başlaması, Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) yanına yaxınlaşaraq əlini ona sürtməsi və kötüyün susması.

d. Xeybər fəthində bir Yəhudi qadının Hz. Peyğəmbəri (s.ə.s) öldürmək məqsədi ilə ona qızardılmış zəhərli qoyun əti təqdim etdiyi əsnada ətin özünün zəhərli olduğunu söyləməsi.

3. Xəbəri möcüzə: Bu cür bir möcüzə Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) hər hansı bir təlim və təhsildən keçmədiyi halda keçmiş və gələcəyə dair vermiş olduğu xəbərləri bildirir.

a. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) əvvəlki ümmətlərin tarixini oxumadığı halda, yəhudi və xristian alimlərinin keçmiş peyğəmbərlər və əvvəlki ümmətlər haqqındakı müxtəlif suallarını vəhylə cavablandırmışdır.

b. Bədir döyüşü günü düşmən ordusundan kimlərin harada öldürüləcəklərini əvvəlcədən xəbər vermiş və dediyi kimi olmuşdur.²⁴¹

c. Qurandakı *“Yaxında o (müşrik) birliyi pozulacaq və onlar dönüb qaçacaqlar.”*²⁴² ayəsi Məkkədə enmiş, ayənin xəbər verdiyi hadisə isə Bədir döyüşündə reallaşmışdır.

d. Yenə Qurani-Kərimdəki *“Qurani sənə fərz edən Allah, əlbəttə səni dönüləcək yerə (Məkkəyə) çevirəcək...”*²⁴³ ayəsində xəbər verilən hadisə Məkkənin fəthi ilə reallaşmışdır.

e. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bir hədisində: *“Yer üzü önümdə bükülmüş və onun şərqisi ilə qərbi mənə göstərilmişdir. Ümmətimin hakimiyyəti mənə bükülüb göstəriləndiyi yerlərə qədər çatacaq.”*²⁴⁴ buyurmuşdur. Həqiqətən də belə olmuş, İslamın səsi dünyanın hər tərəfinə çatmışdır.

239 İsrə 17/1

240 Qəmər, 1; Buxari, Təfsir 54/1, Əhməd ibn Hanbəl, Müsnəd, 4/81, 82

241 Müslim, Cənnət 17

242 Qəmər 54/45

243 Qəsəs 28/85

244 Əbu Davud, Fitən 1

İrhas

İrhas ərəb dilində “təsbit etmək”, “qurmaq” mənasını verən “rahasa” kökündən törəmişdir. Termin kimi isə peyğəmbərlərdə peyğəmbərlikdən əvvəl zühur edən xariqlədə hadisələr ifadə edir. Bu kimi hadisələrin peyğəmbərlərin başına gəlməsi onlarda peyğəmbərliyin əsasının qoyulmasının əlamətidir. İrhas da həmçinin möcüzə kimi yalnız peyğəmbərlərə xasdır. İrhas hadisələrindən bir neçəsi aşağıdakılardır:

Mələklər Hz. Məryəmə, atasız olaraq bir uşaq dünyaya gətirəcəyini xəbər vermişlər və *“O, insanlara beşikdə ikən də danışacaq. O, saleh kəslərdən olacaq”*²⁴⁵ demişdilər. Doğumdan sonra xalq Hz. Məryəmi iffətsizlikdə günahlandırmağa başlamışdı. Bu hadisədə Hz. Məryəmin iffətli və məsum olduğunu isbat edəcək yalnız Hz. İsanın özü ola bilərdi. Hadisə Qurani-Kərimdə belə izah edilir.

*“Bundan sonra Məryəm uşağı göstərdi: “Biz beşikdəki bir uşaqla necə danışarıq? “ dedilər. İsa Allahın qüdrəti ilə dilə gələrək belə dedi: Şübhəsiz, mən Allahın bir quluyam. O, mənə mütləq kitab verəcək və mənə peyğəmbər seçəcək. Məni olduğum hər yerdə insanlara faydalı etdi. Həyatım boyunca namaz qılmağımı və zəkat verməyimi əmr etdi. Məni anamın yanında hörmətli etdi. Məni əsla zalım və üsyankar etmədi. Doğulduğum gün, öləcəyim gün və diriləcəyim gün Allah mənə salamatlıq və təhlükəsizlik vermişdir.”*²⁴⁶

Beşikdə ikən danışılan bu sözlər Hz. İsanın gələcəkdə peyğəmbər olacağının əlamətləri idi.

Hz. Muhamməddə (s.ə.s) də Peyğəmbər olmadan əvvəl irhasat deyilən fəvqəladə hallar görünmüşdü. Doğuşdan əvvəl anası Əminənin keçirdiyi hallar, tanımadığı kəslərin Hz. Muhammədin yanına gəlib onun gələcəyi ilə əlaqədar olaraq öz aralarında danışmaları və buludların ona kölgə salması bunlardan sayıla bilər.

Əminə hamilə qaldıqda, daha əvvəl atası Abdullahın üzündə parlayan peyğəmbərlik nuru Hz. Muhammədə keçmişdi. Əminəyə yuxusunda biri belə demişdi: “Sən bu ümmətin əfəndisinə hamiləsən. Doğulduğu zaman; “ona həsəd aparının şərinədən tək olan Allaha sığınırım” de və ona Əhməd (Muhamməd) adını ver”.²⁴⁷

Hz. Muhamməd (s.ə.s) iyirmi yaşında ikən bir neçə gecə yanına iki adam gəlmiş, ona diqqətlə baxaraq bir-birlərinə “bu, odur, lakin hələ dəvət zamanı gəlməyib”, -deyə danışmışdılar. Bir müddət sonra bu iki adamdan biri yenidən gələrək Hz. Muhammədi yerə yıxdıqdan sonra, əlini sinəsinin içinə salmış, Muhamməd də içində onun əlinin sərinliyini hiss etmişdi. Vəziyyəti əmisi Əbu Talibə danışmışdı. Onlar birlikdə Məkkədə həkimlik

245 Ali-İmran 3/46

246 Məryəm 19/29-33

247 Sirət-i ibn-i Hişam, s. 214

edən, əhli-kitabdan olan bir adamın yanına getmişdilər. Həkim hadisəni dinləmiş, Hz. Muhammədi diqqətlə müayinə etdikdən sonra ayaqlarına və iki çiyinin arasına baxmışdı. Bundan sonra belə demişdi: “Ey Əbdi-Mənaf oğlu Əbu Talib! Sənin bu oğlun hər cür xəstəlikdən uzaq və təmizdir. Onda bir çox xeyir əlamətləri vardır. Yəhudilər bunu eşitsələr, onu öldürərlər. Bunun gördükləri şeytanlar deyil, bunlar peyğəmbərlik üçün ürəkləri yoxlayan mələklərdir”.

Hz. Muhamməd peyğəmbərlik dövrünə çatanda yaşadığı bu hadisəni belə bildirmişdir: “Yuxumda bir adam görmüşdüm ki, əlini iki çiyinin üzərinə qoyduqdan sonra, əlini sinəmə salıb ürəyimi çıxarmış: “təmiz və pak bir bədəndə təmiz və pak bir ürəkdir” demiş və ürəyimi yenə yerinə qoymuşdu” .

Başqa bir irhasat nümunəsi isə Hz. Muhammədə buludların kölgə salmasıdır. Bu hadisə Şama edilən ticarət səfəri əsnasında baş vermişdir. Hz. Muhamməd gənclik illərində Hz. Xədicə hesabına Yəməna dörd, Yəmənin Məkkə tərəflərinə yaxın Cürəşə iki və Şama bir dəfə ticarət səfəri etmişdir.

Ticarət karvanı Şam torpaqlarındakı Busrada dayandı. Alış-veriş edildikdən sonra oradan Məkkəyə dönmək üçün ayrıldılar. Karvanda olan Meysərə, günortanın istisində dəvəsinin üzərində səfər etməkdə olan Hz. Muhammədi kölgələndirən buludların izlədiyini gördü və ona qarşı ürəyində dərin bir sevgi və hörmət oyandı. Hz. Xədicə də karvanın Məkkəyə girişi əsnasında eyni kölgə hadisəsini görmüş və yanında olan qadınlara bunu göstərmişdi.

Kəramət

Kəramət ərəb dilində “qiymətli”, “üstün”, “gözəl”, “ikram”, “yaxşı”, “əxlaqlı”, “comərd olmaq” mənalarına gəlir. Dini bir termin kimi isə “Allahın mömin, təqva sahibi, saleh, vəli qullarında zühur edən fəvqəladə, xariqəladə hal” sayılır.

Hər hansısa bir qüvvəyə əsaslanaraq bir işi görmə mənasına gələn “təsərrüf” kəlməsi də bəzən kəramət mənasında işlədilmişdir. Bu kimi xariqəladə hadisələrdə əsas şərt baş verən hadisənin ümumi təbiət qanunlarına zidd olmasıdır. Əslində kainata hakim olan nizam-intizam xariqəladəlikdən daha çox mükəmməldir. Məhz bu səbəblədir ki, uca Allah: **“Əgər hər ikisində -yerdə və göydə- Allahdan başqa ilahlar olsaydı, onların hər ikisi (yer və göy) də pozulardı”**²⁴⁸ buyuraraq kainata hakim olan nizam və intizamı öz birliyinə dəlil gətirmişdir. Təbiət qanunlarının yaradıcısı və idarəedicisi Allah olduğuna görə onları dəyişdirmək də onun -Allahın əlindədir.

“Göylərin və yerin hökmranlığı Allahındır. Allah hər şeyə qadirdir” ²⁴⁹

Kəramətin mahiyyəti

Kəramət mövzusu dərin bilgi tələb edən mövzulardandır. Haqqında çox mübahisələr aparılmışdır. Bəziləri bu kimi mövzuların istismar edildiyini görərək kəramətə qarşı çıxmışlar. Bəziləri də “Allahın gücü hər şeyə yetər” deyərək Allahın istədiyi şeyi yarada biləcəyini müdafiə etmişlər.

Qissə və təsəvvüf kitablarında təqva sahibi möminlər (bunlara Allahın vəli qulları da deyilir) haqqında olduqca çox kəramət hekayələri mövcuddur. İslam alimlərinin əksəriyyətinin fikrinə görə, “vəlilərin kəraməti” haqdır. Allah-Təala peyğəmbərlərinə möcüzə verdiyi kimi vəli qullarına da kəramət verə bilər.

Əslində insanın yaradılışından kainatın böyük nizamına qədər hər şey Allahın möcüzəsidir. Allah tərəfindən yaradılan hər şey insana görə fəvqəladədir. Bu fəvqəlbəşər şeylərə möcüzə və ya kəramət demək çox şeyi dəyişdirməz. Allah qullarına hər vaxt nemət verir. Onların gözü qarşısında saysız-hesabsız fəvqəladə hadisə yaradır. İnsan bu hadisələri hər gün gördüyü üçün çox da fərqiində deyil. Hadisələrin axını içərisində onların hamısını normal kimi qəbul edir. Halbuki günəşin doğuşundan qarışqanın həyatına, bir körpənin dünyaya gəlişindən portağalın dadına qədər hər şey möcüzədir. Bu fəvqəladə hadisələrin bir mömin insanın həyatında və ya onunla əlaqədar bir yerdə görünməsi mümkündür və bu, ona Allahın bir neməti kimidir.

Kəramətin növləri

Qaynaqlarda kəramətin bir çox növündən bəhs edilmişdir. Məsələn: Tacəddin əs-Subki (h.728-771) iyirmi beş cür kəramət növü saymışdır. Bunlardan bəziləri aşağıdakılardır:

- 1) Kəşf və ilhamla əlaqədar olanlar.
- 2) İnsan gücünün fəvqündə olan bəzi şeylərin edilməsi. (Az bir zamanda uzun məsafə qət etmək (təyyı-məkan), qida maddələrini bərəkətləndirmək, darda qalan birinin köməyinə çatmaq, xəstələrə şəfa vermək və s.)
- 3) Mələklərin görünməsi və ya səslərinin eşidilməsi.
- 4) Maddi (hissi) kəramətlər: Cansız varlıqlar və heyvanlarla danışmaq, ölüləri diriltmək, əşyaların mahiyyətini dəyişdirmək, insanların düşüncələrini oxuya bilmək, qeybə dair

hadisələri bilmək, uzaq məsafələrə qısa müddətdə çatmaq, xəstələri yaxşılaşdırmaq kimi xariquladə hadisələr.

5) Mənəvi kəramətlər: Günahlardan çəkinib ilahi əmrlərə itaət etməkdə müvəffəqiyyətə çatılması, duaların qəbul edilməsi və elm verilməsi.

Quran və sünnə işığında kəramət

Möcüzə kimi kəramət də xariquladə halları ifadə edən bir termin olaraq Quranda və hədislərdə işlədilməmişdir. İlk zamanlarda, ümumiyyətlə, “ayə” termini ilə ifadə edilən bu cür hadisələr üçün VIII əsrdən etibarən kəramət sözü istifadə edilməyə başlanmışdır. Kəramət termininin sonrakı dövrlərdə ortaya çıxması bu halların Quran və hədislərdə olmadığı mənasını verməz. Quranda Hz. Süleymanın vəzirlərindən (Asaf olduğu deyilən amma Quranda) adı ifadə edilməyən (peyğəmbər olmayan) bir şəxsin Səba məlikəsi Bilqeysin taxtını Yəməndən Fələstinə göz açıb yummadan Hz. Süleymanın yanına gətirməsi ²⁵⁰, Hz. Məryəmə Allah qatından ruzi gəlməsi²⁵¹, Əshabi-Kəhf itləri ilə birlikdə bir mağarada uzun müddət yatıb qalmaları²⁵², Hz. Musanın anasına körpəsinin geri verilməsi ²⁵³, Xıdır və Zülqərneyn hadisələri də²⁵⁴ Qurani-Kərimdə keçən kəramət nümunələri olaraq görülmüşdür. Bu ayələrdə haqqında danışılan kəslər peyğəmbər olmamasına baxmayaraq, onlardan da xariquladə hallar zühur etmişdir.

Əhli-sünnəyə görə, kəramət Quran, sünnə və icma ilə sabitdir. Qurani-Kərimdə Bilqeysin taxtı, Hz. Məryəm, Əshabi-Kəhf və Hz. Musanın anası barəsində qissələr kəramətin var olduğuna dəlildir. Bundan əlavə, səhih hədislərdə bəzi şəxslərin kəramətləri izah edilmiş, səhabələr, tabeun və digər saleh kəslərdən də bir çox məşhur olan kəramət rəvayət edilmişdir.

Kəraməti inkar edənlər daha çox belə bir fikir irəli sürürlər: “Allah möcüzəni peyğəmbərliyə bir dəlil olmaq üçün yaradar. Əgər bu cür möcüzələr peyğəmbərlərdən başqası tərəfindən də ortaya çıxarsa, möcüzənin dəlaləti batil olar. Bu vəziyyətdə də peyğəmbərlə peyğəmbər olmayanı bir-birindən ayırmaq qeyri-mümkün olar. Yəni kəramət ilə möcüzə qarışmış ola bilər və nə olduğu aydın olmaz”. Əhli-sünnədən Əbu İshaq əl-İsfərayini (v. 418/1027) də bu fikirdədir. Onun fikrinə, görə övliyalar üçün ancaq duaların qəbulu şəklində kəramətlər ola bilər, peyğəmbərlərin möcüzələri şəklində kəramətlər olmaz.

²⁵⁰ Nəml 27/38-40

²⁵¹ Ali-İmran 3/37, Məryəm 19/24-26

²⁵² Kəhf 18/9-26

²⁵³ Qəsas 28/7-13, Taha 20/38-40

²⁵⁴ Kəhf 18/60-82, 83-98

Bu fikrə belə tənqidi mülahizə yürütmək olar: Əvvəla, kəramətdə hər hansı bir iddiadan (təhaddi) söhbət getmir. Əgər vəli olan şəxs peyğəmbərlik iddiasında olsa, o, həmin anda kafir olar və əlində heç bir şəkildə xariquladə hadisə meydana gəlməz. İkincisi də, vəli olan şəxs peyğəmbərə tabe olmaq məcburiyyətindədir. Bu təqdirdə də onun kəraməti, tabe olduğu peyğəmbərin möcüzəsi sayılır.

Hz. Süleymanın vəziri Asaf ibn Bərahya Səba məlikəsi Bəlqisin (Bilqeys) taxtını gətirmə barəsində **“Dedi ki: Mən, gözün sənə dönmədən (gözünü yumub açmadan) əvvəl onu sənə gətirərəm.”**²⁵⁵ demişdir. Asaf peyğəmbər olmadığına və bu hadisə də Hz. Süleymanın əlində peyğəmbərlik iddiası ilə əlaqədar olaraq zühur etmədiyinə görə bir möcüzə sayılmaz. Bir çox alimin fikrincə bu hadisə ancaq kəramət ola bilər.

Hz. Məryəm qissəsində də vəziyyət belədir. O kəramətlər tamamilə Hz. Məryəm üçün baş vermişdir. Bu səbəblə Hz. Zəkəriyyənin möcüzəsi və ya Hz. İsanın irhası sayıla bilməz. Çünki bu mövzuda peyğəmbərlik iddiası və ya məqsədi yoxdur. Əgər bu hadisələr Hz. Zəkəriyyənin möcüzəsi və ya Hz. İsanın irhası olsaydı, Hz. Məryəm bunların keyfiyyətini bilməyəcəkdi. Bundan əlavə, Zəkəriyyə (ə.s): **“Məryəm, bu, sənə haradan gəlir?”**²⁵⁶deyə soruşmayacaq, necə və haradan gəldiyindən xəbərdar olacaqdı.

Yenə Qurani-Kərimdə izah edilən Əshabı-Kəhfın mağarada üç yüz doqquz il heç bir dəyişikliyə uğramadan qalmaları Allahın onlara bəxş etmiş olduğu bir kəramətdir. Yuxarıda göründüyü kimi bu möcüzəni də o dövrdə yaşamış bir peyğəmbərə isnad etmək düzgün olmaz. Ayrıca onlar peyğəmbər olmadıqlarına görə bu hadisə tamamilə bir kəramətdir.

Kəramət ilə möcüzə arasındakı fərqlər

Möcüzə kimi kəramətin də yaradıcısı və sahibi Allahdır. Aralarındakı fərqlər isə qısaca belədir:

- Möcüzə, peyğəmbərin peyğəmbərliyini isbat etdiyinə görə zəruridir. Kəramətdə isə belə bir zərurət yoxdur.

- Peyğəmbər möcüzəsini möcüzə olaraq təqdim edir və ona qəti olaraq inanmaq lazımdır. Vəli isə göstərdiyi xariquladə hadisənin kəramət olduğunu iddia edə bilməyəcəyi üçün başqası da qəti olaraq “bu kəramətdir” deyə bilməz. Çünki meydana gələn bu xariquladəlik bir yanıltmaca da ola bilər. (Kəramət zahir olur, izhar edilməz) Yəni Allahın imtahanı olması da mümkündür. (Quşeyri; Risalə)

²⁵⁵ Nəml 27/40

²⁵⁶ Ali-İmran 3/37

- Möcüzə kəramətə görə əsasdır. Halbuki kəramət möcüzənin bir hissəsidir. Kəramət peyğəmbərə tabe olanın əlində zühur etməsi o şəxsin peyğəmbərə tabe olmasının bərəkətiylədir. Beləliklə, kəramətlər də əslində peyğəmbərlərin möcüzələrinə daxildirlər.²⁵⁷

Bu səbəblədir ki, kəramət ancaq şəriətə bağlı kəslərdən meydana gəlir. Şəriətlə əlaqəsi olmayan kəslərin göstərdiyi xariquladə hadisələr kəramət deyil. Ayrıca kəramət mübah olan şeylərdə mümkündür. Kəramətdə şəriətin əmrlərinə müxalif ünsürlər ola bilməz.

İlk üç nəsildə kəramət

Hz. Peyğəmbər həyatda ikən bəzi səhabələrdə görünən kəramətlər hədis kitablarında rəvayət edilmişdir. Bədəvi şəklinə girərək Rəsuli-Əkrəmlə danışan Cəbrayılı səhabələrin görməsi, bəzən də Cəbrayılın Dihyə ibn Xəlifə əl-Kəlbi (r.a) şəklində görünməsi, Hz. Əbu Bəkrin (r.a) üç adam üçün hazırladığı yeməyin bərəkətlənməsi, bir çox adamın bu yeməkdən yeməsi və yenə də yeməyin artıq qalması, Üseyd ibn Xudayrın (r.a) bir gecə Quran oxuyarkən mələklərin onu dinləməyə gəldiklərini görməsi, Abbad ibn Bışr (r.a) ilə Useyd ibn Xudayrın (r.a) bir gecə Hz. Peyğəmbərin söhbətindən ayrılıb evlərinə gedərkən bir nurun qabaqlarına işıq salması, Xanzalanın (r.a) şəhid düşdükdə mələklər tərəfindən yuyulduğuna görə “Ğasilul-Məlaikə” şəklində xatırlanması hədislərdə keçən kəramət nümunələri olaraq qeyd edilə bilər. İslam dininə aid mənbələrdə səhabələrə, tabeuna və təbəüt-tabeuna aid müxtəlif kəramətlər nəql edilmişdir.

Sufilərə görə kəramət

Sufilər kəraməti Allah-Təalanın vəli quluna bir ikramı və lütfü olaraq qəbul etmiş, Allahın özünə itaət edən və Ona yaxınlaşmağa çalışan vəlilərə bunu lütf edəcəyini söyləmişlər. İlahi bir lütf olmaqla birlikdə kəramətə çatan bir vəli özündən belə bir hal zühur etdiyi üçün bu halın bir məkr, istidrac və ibtila olmasından qorxar. Bu ehtimalı nəzərə alan vəli kəramətlə sınıanmaq istəndiyini düşünərək narahat olar. Bir tərəfdən Allahın lütfünə nail olduğu üçün Ona şükür edər, daha çox bağlanır, digər tərəfdən də bunun məsuliyyətindən və gətirəcəyi nəticələrdən narahat olar. Buna görə də zühur edən halı başqalarına yaymaz. Səhlət-Tüstəri kəraməti ağlayan uşaqları susdurmaq üçün verilən tiryəkə bənzətməmişdir. Cüneydi Bağdadi kəramətin könül əhli üçün bir pərdə olduğunu söyləmişdir. Əbul-Hüseyn ən-Nuri bir dəfə qarmağını çaya ataraq üç batman ağırlığında bir balığın qarmağa ilişməsi üçün dua etmiş və bu ağırlıqda bir balıq qarmağına düşmüşdü. Vəziyyəti eşidən Cüneyd: “Nurinin qarmağına ilan ilişsəydi haqqında daha xeyirli olardı”, -demişdi.

²⁵⁷ İbn Teymiyyə, əl-Furqan beynə əvliyaur-Rahman və evliyauş-şeytan, Beyrut 1390 h. s. 124

Böyük sufilər kəramətin çox əhəmiyyətli bir hal olmadığını müxtəlif misallarla izah etməyə çalışmışlar. Bir gecədə məşriqdən məğribə gedən, su üzərində gedən, havada uçan bir şəxsə bəhs edənlərə Bayazid Bistami, “Lənətli şeytan da bir gecədə məşriqdən məğribə gedər, balıq da suda üzər, leş yeyən qarğalar da havada uçar” deyərək kəramətlərin şişirdilməməsini istəmiş, əsl kəramətin möminin Allahın əmr və qadağaları qarşısındakı itaət halı olduğunu söyləmişdir.

Məunət

“Məunət” ərəb dilində “kömək” mənasını verən “avn” kökündən törəmişdir. Möminləri çətinlik və bəlalardan qurtarıcı bir mahiyyətdə zühur edən xariquladə hadisə deməkdir. Allah-Təala tərəfindən möminlərə bəxş edilmiş bir kömək, hədiyyə və lütf hesab olunur.

Məunət daha çox əməlisaleh müsəlmanlardan olduğu halda, xalq arasında tanınmayan, mənəviyyatı hamıya aydın olmayan, sadə görünən kəslərdə heç bir iddiada olmadan meydana gələn bəzi xariquladə hadisələrdir. Bu hal sahibinin bəzi bəla və ya müsibətdən xilas olmasına və dolanışığının asanlaşmasına köməkçi olar. Qarşılarındakı insanların ağılından keçənləri oxumaq, məqsəd və niyyətlərini kəşf etmək də bir növ məunət sayılır.

Bəzi möminlərin böyük çətinlik və müsibətlərdən gözlənilməz bir şəkildə xilas olması, asanlıqla məişət həyatını tədarük etməsi, böyük bir təhlükənin asanca sovuşdurulması kimi hallar uca Allahın bu qullara lütfkarlığıdır.

Məunət Allahın qulunu maddi və mənəvi fəlakətlərdən qoruması şəklində ola biləcəyi kimi, dünyəvi və üxrəvi sahədə ona fəvqəladə nemətlər lütf etməsi şəklində də ola bilər.

İlham

Ərəb dilində “içmək”, “birdən udmaq” mənasındakı “ləhm” (ləhəm) kökündən törəmiş olan ilham sözü “uddurmaq” deməkdir. Termin kimi isə “Allahın birbaşa və ya mələk vasitəsi ilə yaxşılıq təlqin edən bilgiləri insanın ürəyinə çatdırması” kimi tərif olunmuşdur. Bilginin mənbələrdən istifadə etmədən insanın zehmində (və yaxud qəlbində) birdən ortaya çıxması ilhamın əsasını təşkil edir.

Vəhy ilə ilham arasındakı fərqlər

Vəhy ilə ilham arasındakı fərqlər aşağıdakılardır:

- Vəhy yalnız peyğəmbərlərə gəlir.
- İlhamda mələk görünməz.
- İlham gələn adam bunu gizləyə bilər. Hətta gizləməsi lazımdır. Peyğəmbər vəhyi gizləyə bilməz.
- Vəhydə qətilik vardır. Peyğəmbər vəhyin Allahdan gəldiyini qəti olaraq bilər. İlham zənnidir.

Quran və sünnədə ilham

Yalnız bir ayədə²⁵⁸ keçən ilham kəlməsi Allahın insan mənliliyinə həm mənəvi zəifliklərini, həm də güclərini (günah və təqva, şər və xeyir) yerləşdirdiyini bildirmək üçün işlədilmişdir. Müfəssirlər Hz. Musanın anasına edilən vəhyin birbaşa Allah tərəfindən onun qəlbinə çatdırılan ilham mənasına gəldiyini qəbul edirlər.

Qurani-Kərimdə Allah-Təalanın arıya vəhy etdiyi bildirilmişdir. Bu vəhy ilə nəzərdə tutulan ilhamdır. Yenə Quranda peyğəmbər olmadığı bilinən şəxslərə gəldiyi bildirilən vəhy ilham kimi təfsir edilmişdir. Allah Hz. Musanın anasına belə buyurmuşdur:

“Uşağı əmizdir, başına gələcəklərdən qorxduğun zaman, onu suya burax, qorxma, kədərlənmə, biz, şübhəsiz, onu sənə qaytaracayıq və peyğəmbər edəcəyik.”²⁵⁹

Bu ayeyi-kərimədəki vəhyin ilham olduğu qəbul edilərsə, ilhamın yuxuda və oyaq halda gəldiyi də deyilə bilər. Necə ki, Allah-Təalanın Hz. İbrahimə oğlunu qurban etməsini söyləməsi²⁶⁰ yuxudakı ilhama nümunədir.

İlham anlayışı hədislərdə də qeyd edilir. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) Husayn adındakı səhabəyə öyrətdiyi duada *“Allahım, mənə həqiqəti tapma qabiliyyəti ilham et!”*²⁶¹ ifadəsi mövcuddur. Yenə Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) Allahın ona ilham etdiyi təriflərlə Ona həmd etdiyini bildirmiş,²⁶² başqa bir hədisində də: *“Sizdən əvvəlki ümmətlər içində ilham verilən kəslər vardı. Əgər ümmətimin arasında beləsi varsa, şübhəsiz, o, Ömərdir”*²⁶³ demişdir.

İstidrac

“İstidrac” ərəb dilində “bir şeyi dərəcə-dərəcə yuxarı çıxarmaq”, “endirmək”, “yüksəltmək” deməkdir. Hər hansı bir şəxsi öz istəyi ilə bir yerə qədər tədricən aparıb xəbəri olmadan fəlakətə atmaq mənasında işlədilir. İstidrac sahibi də yüksəlməyin mənfəətinə uyğun olduğunu zənn edir. Bunun həqiqətdə uçuruma aparılma olduğunu dərk edə bilməz.

Allaha asilikdə ifrata varanların Allahın verdiyi mal, müvəffəqiyyət və sağlamlıq kimi nemətlərlə üsyanlarını daha da artırmaları və nəticədə həlak olmaları istidrac adlanır. Həmçinin ilahlıq iddiasında olan fasiq və inkarçı bir kəsin istəyinə uyğun olaraq zühur edən bir hadisələr də istidrac sayılır.

258 Şəms 91/8

259 Qəsəs 28/7

260 Saffat 37/102

261 Tirmizi, Daavat 69

262 Buhari, Tevhid 36; Müslim, “İman” 326, 327

263 Buxari, Fədailul-əshab 6, Ənbiya 54; Müslim, Fədailus-sahabə 23

İstidrac: Dini terminologiyada bir insanın günahını artırdıqca və azgınlığını davam etdirdikcə Allahın ona nemət qapılarını açması, ona dünyəvi nemətlər bəxş etməsi və onu yüksək mövqelərə çıxarmasıdır. Bu kimsə bütün bu müvəffəqiyyətlərin özündən olduğunu zənn edir. Allaha şükür edib, tövbə etməyi və təvazökarlığı unudar. Qürur və kibir içində üsyankarlığı artar və axirətdəki vəziyyəti getdikcə pisləşər. Qəflətən əcəl gəldikdə isə şiddətli əzabla üz-üzə qalar.

İran kisrasının xəzinələri Mədinəyə qənimət olaraq gətirildikdə Hz. Ömər belə demişdir: “Allahım! Bu xəzinələrin istidrac olmasından sənə sığınaram”. Haris əl-Muhasibi bu sözün mənasını genişləndirərək mal və sərvətləri ilə və yaxud da başqa nemətlərlə qürurlanıb bunları Allah yolunda xərcləməməklə möminlərin də istidracə məruz qala biləcəyini bildirmişdir.

İstidracə nümunə

Şeytanın qiyamətə qədər özünə icazə verilməsi üçün etdiyi duanın qəbul edilməsi, Fironun 400 ilə qədər uzun bir ömür yaşamasına baxmayaraq, başının belə ağrıması, Hind fəqirlərinin uzun müddət ac qalmaları, atəşdə gəzmələri, su içində uzun müddət havasız qala bilmələri və bədənlərinə şiş batırmaları istidracə bir nümunədir. Bəzi hədislərdə Dəccal haqqında qeyd edilən xariquladə qabiliyyət və imkanlar da istidracə sayılmışdır.

Rəvayətlərə görə, Fironun istəyinə görə də xariquladə hadisələr baş vermişdir. Nil çayına əmr etdiyində o, bu əmrə uyğun olaraq axardı. Ayədəki Fironun dediyi

وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكٌ مِّصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ

Firon öz qövminə müracət edib dedi: “Ey qövüm! Məgər Misir sultanı, altından axıb gedən bu çaylar mənim deyilmi?! Məgər (mənim qüdrətimi) görmürsünüzmü?!²⁶⁴ “...hazihil-ənharu təcrid min tahtii (altından axıb gedən bu çaylar).” ifadəsi buna işarə edir. Digər bir rəvayətə görə Firon sarayına çıxmaq və enmək istədiyi vaxt atının ayaqları istəyinə uyğun bir tərzdə uzanar və qısalardı. Pəzdəvi (v. 493/1100) isə bu fikirlərin həqiqət olmadığını yazmışdır.

İstidracın dini baxımdan hökmü barəsində müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Mavərdiyə (v. 450/1058) görə bu barədə cümhurun fikri belədir: Peyğəmbərlik iddia edən yalançı kəsin əlində möcüzə zühur etmədiyi kimi, ilahlıq iddiasında olan adamda da xariquladə hal meydana gəlməz. Çünki bu iddiadakı günah və böhtan digərindən daha böyükdür. O halda ilahlıq iddia edən bir şəxsin əlində xariquladənin zühur etməməsi, digərinə nisbətən daha

dəqiqdir (Dəccalın göstərəcəyi hadisələr müstəsna). Həm də tanrılıq iddia edənin ortaya qoyacağı bu “xariquladə” işlər araşdırıldığı zaman əsassız və sehr kimi bir hoqqabazlıq olduğu açıq-aşkar ortaya çıxar.

Quran və sünnədə istidrac

Allah-Təala belə buyurur: *“Özlərinə xatırladılanları unutduqlarında onlara hər şeyin qapısını açdıq. Nəhayət, verilən o nemətlərlə sevinib zövqü-səfaya daldıqda onları əzabımızla qəflətən yaxaladıq. Dərhal ümidsizliyə qapılıb qaldılar.”*²⁶⁵

*“Ayələrimizi yalanlayanları bilməyəcəkləri bir yerdən, yavaş-yavaş həlaka yaxınlaşdıracağıq. Onlara möhlət verərəm. Şübhəsiz ki, mənim tədbirim çox qüvvətlidir.”*²⁶⁶

*“Biz bir məmləkəti həlak etmək istədikdə, orada mütriflərə (dünya həyatını son məqsəd sayanlara, mərhəmətsiz mal düşkününə olanlara) əmr edirik (onların saylarını çoxaldırıq), orada fitnə yaradarlar”.*²⁶⁷

Ayədən belə başa düşülür ki, bu həlak etmə işi birdən olmaz. Fitnə və fəsadın çoxaldığı, İslamın unudulub xor baxıldığı bir yerə Allah əvvəlcə xəbərdarlıqlar göndərir. Lakin cəmiyyətdə fitnə və fəsadı qızıqsıdaran fasiqlər, zalımlar, tağutlar, mütriflər xəbər gətirənlərə və Allahın dininə qarşı çıxdıqları kimi, cəmiyyətin əksəriyyəti də, ümumiyyətlə, səslərini çıxarmazlar. Bu vəziyyət (Hz. Nuhun qövminə olduğu kimi -950 il) uzun bir müddət davam edir. Bu müddət içində Allah tağutlara, fasiqlərə, zalımlara haqq yola gəlmələri və eyni zamanda, etdiklərinin onların həyatı hesabına başa gələcəkləri günə qədər möhlət verir. Onlar isə bu möhlət verməyi anlamazlar, həlak olmayacaqlarını, etdiklərindən hesaba çəkilməyəcəklərini sanarlar. Hətta dünya işləri durudqca öz yolları ilə gedər, ən gözəl evlər, ən yüksək mövqelərdə onlar oturur, ən yaxşı yeyən və geyinən onlar olurlar:

*“Əgər insanlar (hamısı küfrə düşən) bir ümmət halına gəlməsəydilər (belə bir təhlükə olmasaydı), biz o Rəhmanı inkar edənlərin evlərinə gümüşdən tavanlar, üzərlərinə çıxacaqları nərdivanlar və evlərinə (otaqlarına) qapılar və üzərlərinə söykənəcəkləri yataqlar və qızıl zینətlər (bəxş) edərdik”.*²⁶⁸

Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) belə buyurmuşdur:

“Allah-Təalanın bir qula günah işləməsinə baxmayaraq, dünyada sevdiyi şeyləri lütfkarlıqla verdiyini görsəniz, bilin ki, o, istidracdır.” Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) sonra bu ayeyi-kəriməni oxudu: *“Onlara xatırladılanları unutduqlarında onlara hər şeyin qapısını aç-*

265 Ənam 6/44

266 Əraf 7/182-183

267 İsra 17/17

268 Zuxruf 43/33-35

dıq. Nəhayət, onlara verilən nemətlərə sevinib zövqü-səfaya daldıqda onları əzabımızla qəflətən yaxaladıq. Dərhal ümitsizliyə qapılıb qaldılar.” ^{269, 270}

Qurani-Kərimdə istidrac ilə mənə yaxınlığı içində olan başqa anlayışlar da vardır. Bunların başlıca olanları məkr, keyd, xuda və muxadaa (hiylə və tələ qurmaq, hiylə etmək, aldatmaq), imla və imhal (möhlət vermək) anlayışlarıdır.

İhanə

“İhanə” ərəb dilində “xar etmək”, “alçaq və zəlil etmək” mənalarına gəlir. Bir dini termin kimi isə fasiq və ya kafir olduğu açıqca bilinən bir kimsənin arzu və istəklərinin əksinə çıxan fəvqəladə hallardır. Yalançı peyğəmbərlərin iddiasında yalançı olduğunu göstərən və onların istəklərinin tam əksi olan xariquladə hadisələrə deyilir. Uca Allah bununla onların yalançı olduqlarını ortaya çıxarmaq və onları xalqın qarşısında hörmətdən salmaq üçün belə fəvqəladə halları yaradar.

Quranda ihanə

İhanə Qurani-Kərimdə aşağıdakı ayələrdə işlədilmişdir: *“Allah kimi zillətə salsa, artıq ona kömək edəcək yoxdur”*.²⁷¹

“Lakin Rəbbi onu sınaıb ruzisini azaltdığında isə; “Rəbbim mənə xəyanət etdi” deyər”.²⁷²

İhanəyə nümunə olaraq Hz. Peyğəmbərin vəfatından sonra peyğəmbərlik iddiasında olan yalançı peyğəmbər Müseyləmətul-Kəzzabın (v. 12/633) başına gələn hadisə göstərilə bilər. O, bir gözü kor olan bir adam üçün gözü yaxşı olsun deyə dua etmiş, bir müddət keçdikdən sonra həmin adamın görən gözü də kor olmuşdu. Başqa bir yerdə isə Müseyləmənin möcüzə olsun deyə suyunu çoxaltmaq məqsədilə içinə tüpürdüyü quyunun suyu tamamilə qurumuşdu.

Kəşf

Kəşf ərəb dilində “örtünü qaldırmaq”, “bağlı olan bir şeyi ortaya çıxarmaq”, “var olan lakin xüsusiyyəti bilinməyən şey haqqında məlumat əldə etmək” kimi mənalara gəlir. Quranda “çətinliyi ortadan qaldırmaq” və “çarəsizliyi sona çatdırmaq” mənasında işlədilmişdir.

²⁶⁹ Ənam 6/44

²⁷⁰ Əhməd b. Hənbəl, IV, 145

²⁷¹ Həcc 22/18

²⁷² Fəcr 89/ 16

“Çarəsiz qalana dua etdiyində duasını qəbul buyuran, çətinliyini qaldıran və sizi yer üzündə xəlifələr edən kimdir?” ²⁷³ ayəsindəki kəşf bu mənada işlədilmiş və Allaha kaşif (çətinliyi sona çatdıran) deyilmişdir. Başqa bir ayədə də **“Artıq bu gün gözündən pərdəni götürdük. Sən bu gün dəqiq görürsən!”** ²⁷⁴ buyurulmuşdur.

Kəşf hədislərdə də bu mənalarda işlədilmiş, qeybi və axirət hallarını görməyə mane olan pərdənin (hicabın) açılmasıyla qiyamət günü hər şeyin görülcəyi mənasını ifadə etmişdir.

“Kəşf və mükəşifə” anlayışlarını geniş şəkildə tədqiq edən Qəzzali mükəşifənin müşahidədən daha üstün olduğunu qeyd etmişdir. Ona görə təsəvvüflə əlaqədar elmlər mükəşifə elmi və əxlaq elmi olmaq üzrə iki qrupa bölünür. Əxlaq elminin mövzusu səbir, şükür, ixtlas və bunların zidləri olan səbirsizlik, nankorluq və riya kimi ürəyin hallarına bağlı bilgilərdir.

Mukəşifə elmi isə təmizlənən və təmizlənilən ürəkdə bir nurun zühur etməsi və ya ilahiyyatla əlaqədar məsələlərdə pərdənin açılıb haqq olanın gözlə görülməsinin açıq-aşkar şəkildə ortaya çıxmasıdır. İnsanın cövhərində belə bir qabiliyyət vardır. Mukəşifə elmi kitablarında yazılmaz. Bu elmi bilənlər ancaq öz səviyyəsində olanlarla bunu müzakirə edər, başqalarına elan etməzlər. Kəşf ilə öyrənilən gizli elm budur. Qəzzali “əl-Munqız” adlı əsərində bildirir ki, aqlın anlamaqda aciz qaldığı metafizik hadisələrin kəşf ilə bilinəcəyini, bu yolla bir vəlinin mələyi görə biləcəyi və səsinə eşidə biləcəyini söyləmişdir.

Təqiyuddin ibn Teymiyyə fəvqəladə halların bəzilərinin fəli olduğunu və bunlara kəramət deyildiyini, bəzilərinin isə bilgi ilə əlaqədar olduğunu söyləmişdir. Ona görə başqalarının eşitmədiyi bir səsi eşitməsi, görmədiyi şeyi görməsi, bilmədiyi şeyləri fərasət və ilham yolu ilə bilməsi kimi hadisələr bilgi ilə əlaqəli xariquladə hallardır. Bunlara kəşf deyildiyini, Quranda və sünnədə kəşfin nümunələri olduğunu söyləmişdir. Ona görə bir vəlinin kəşf yolu ilə qeybə vaqif olmaması onun Allah qatındakı mərtəbəsinin uca olmasına əngəl deyil. Hətta bu vəziyyət onun haqqında daha faydalı ola bilər. Kəşfin əqli, hissi, nəzəri, zəruri növləri olduğunu söyləyən İbn Teymiyyə bunların bir qisminin qəti, bir qisminin zənni bilgi verdiyini qeyd etmişdir.

İbn Qəyyum əl-Cevziyyə isə kəşfi “Allahın bəndənin qəlbində meydana gətirdiyi bilgi olub, bəndə bu bilgi vasitəsi ilə başqalarına bağlı olan məsələləri bilər” şəklində tərif etmişdir. Bundan sonra biri məlumat, digəri görmə ilə əlaqədar iki kəşf növündən bəhs etmişdir. Ona görə, məlumatın bilinənə uyğun olması bir kəşf olduğu kimi, bilinənin qəlb ilə müşahidə edilməsi də bir kəşfdir. Allaha Onu görür kimi ibadət etmək qəlbin açıq-aşkar

273 Nəml 27/62

274 Qaf 50/22

kəşfidir. Bundan əlavə, qeyri-müslimlə müsəlman arasında eyni olan cüzi bir kəşf vardır. Görünməyən və bilinməyən bəzi məsələlərin xəbər verilməsi belədir. Belə ki, İbn Səyyad, Əsvəd əl-Ənsi və Haris əl-Mütənəbbi kimi qeyri-müslimlərdə belə bir kəşf görülmüşdür. Atəşpərəstlər, büt-pərəstlər, xristian rahiblər, kahinlər və sehrbazlarda da buna bənzər bir kəşf görülmə bilər.

F. PEYĞƏMBƏRLƏRİN TƏBLİĞLƏRİNDƏKİ ÜMUMİ ƏSASLAR

İlk peyğəmbər Hz. Adəmdən başlamış son peyğəmbər Hz. Muhammədə qədər bütün peyğəmbərlər öz qövmələrini Allahın varlığı və birliyinə, mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə, axirətə, qədər və qəzaya inanmağa, Allaha saleh bəndə olmağa və əxlaqlı davranmağa çağırırmışdır. Xüsusi ilə Allahı tapınılacaq yeganə ilah, sığınılacaq yeganə varlıq kimi tanımaq mənasına gələn tövhid əqidəsi peyğəmbərlərin təkidlə üzərində dayandıqları bir əsas olmuşdur. Bəzən tövhid əqidəsindən uzaqlaşmalar olmuş, insanların müdaxilələri ilə ortaya çıxan pozulma və dəyişmələr, yenə peyğəmbərlər tərəfindən ortadan qaldırılaraq tövhid əqidəsi yenidən canlandırılmışdır.

Peyğəmbərlər təməl əxlaqi əsaslarda və ibadətlərdə də eyni qaydaları gətirirlər. Yalnız təfərrüatla əlaqədar əməli məsələlərlə əlaqədar hökmlərdə dəyişikliklərə rast gəlmək mümkündür.

Peyğəmbərlərin bildirdikləri dəyişməyən əsaslar olan əqidə hökmləri zamana, məkana, fərd və cəmiyyətlərə görə müxtəliflik göstərməyən bir bütündür. Bir qisminə inanıb, bir qisminə inanmamaq əqidəyə tərsdir.

G. QURANDA ADI ÇƏKİLƏN PEYĞƏMBƏRLƏR

Peyğəmbərlərin sayı barəsində Quranda hər hansı bir rəqəm verilməmişdir. İslam alimləri ayədə *“And olsun ki, səndən əvvəl də peyğəmbərlər göndərdik. Onlardan sənə hekayələrini nəql etdiyimiz kəslər də var. Vəziyyətlərini sənə bildirmədiyimiz kəslər də var”*²⁷⁵ fikrini nəzərə alaraq peyğəmbərlərin sayı ilə əlaqədar bir rəqəm bildirilmədiyi üçün “Hz. Adəmdən (ə.s) Hz. Muhammədə (s.ə.s) qədər göndərilmiş olan peyğəmbərlərin hamısına inandım, hamısının haqq və gerçək olduqlarını qəbul etdim” deyilməsinin daha düzgün olacağını söyləmişlər.

Quranda üç ad daha qeyd edilmişdir ki, onların peyğəmbər olub-olmadıqları mübahisəlidir. Bunlar Üzeyir, Loğman və Zülqərneyndir.

²⁷⁵ Mumin 40/78; Nisa 4/164

H. HZ. MUHAMMƏDİN (s.ə.s) SON PEYĞƏMBƏR OLMASI

Peyğəmbərimiz Hz. Muhamməd (s.ə.s) ən son peyğəmbərdir. Ondan sonra bir daha peyğəmbər gəlməyəcək. Qurani-Kərim ilə hi mesaj zəncirinin, peyğəmbərlik və vəhy müəssisəsinin onunla sona çatdığını, onun “xatəmun-nəbiyyin” (nəbilərin sonuncusu) olduğunu qəti bir şəkildə bizə xəbər vermişdir:

“Muhamməd aranızdakı kişilərdən heç birinin atası deyil. Lakin O, Allahın Rəsulu və nəbilərin sonuncusudur...” ²⁷⁶

Bəşəriyyət bu son peyğəmbərin gətirdiyi kitab və din ilə kamala çatmış, artıq yeni peyğəmbərlərə və vəhylərə ehtiyac qalmamışdır. Cəmiyyətin inkişafı və əxlaqən yüksələ bilməsi üçün ediləcək şey Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) gətirdiyi kitabda hidayət axtarmaq, Qurana sarılmaq və İslama görə yaşamaqdır. Son peyğəmbər olan Hz. Muhammədi (s.ə.s) digər peyğəmbərlərdən üstün edən xüsusiyyətləri bu şəkildə sıralaya bilərik :

1. Hz. Peyğəmbər yaradılmışların ən üstünü və ən xeyirlisi, Allahın ən sevimli quludur. Bir ayədə ***“Siz insanların yaxşılığı üçün ortaya çıxarılmış ən xeyirli ümmətsiniz...”*** ²⁷⁷ buyurulmuşdur. Bir ümmətin ən xeyirli ümmət olması o ümmətin tabe olduğu peyğəmbərinin də ən üstün olması deməkdir.

2. Onun peyğəmbərliyi bütün insanlığı əhatə edir. Halbuki, o biri peyğəmbərlər müəyyən şəxslər və bölgələr üçün göndərilmişlər. Bir ayədə belə buyurulmuşdur: ***“Biz səni bütün insanlara ancaq müjdələyici və xəbərdar edici olaraq göndərdik...”*** ²⁷⁸

3. Peyğəmbərimizin (s.ə.s) peyğəmbərliyi qiyamətə qədər davam edəcək. Halbuki əvvəlki peyğəmbərlərin peyğəmbərliyi müəyyən bir zamana aid idi.

4. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) son peyğəmbərdir. Ondan başqa peyğəmbər gəlməyəcək.

5. O son peyğəmbər olanda onun gətirdiyi dinin də ən son və ən mükəmməl din olması təbiidir. İslamiyyət əvvəlki dinlərin hökmünü aradan qaldırmışdır. Qiyamətə qədər ən son və ən mükəmməl din olaraq davam edəcəkdir. Bir ayədə belə buyurulur: ***“Bu gün dininizi kamala çatdırdım. Üzərinizdəki nemətimi tamamladım və sizin üçün din olaraq İslamı seçdim...”*** ²⁷⁹

Gətirdiyi dinin ən son və ən mükəmməl din olması, peyğəmbərliyinin ümumiliyi, ümmətinin seçilmişliyi, mesajının qiyamətə qədər davam etməsi Peyğəmbərimizi (s.ə.s)

²⁷⁶ Əhzab 33/40

²⁷⁷ Ali-İmran 3/110

²⁷⁸ Səbə 34/28

²⁷⁹ Maidə 5/3

digər peyğəmbərlər içində üstün etmişdir. Bir hədisdə Peyğəmbər (s.ə.s) belə buyurmuşdur: *“Mənə məndən əvvəl heç kimə verilməyən beş xüsusiyyət verildi: Bir aylıq məsafədən (düşməni) qorxutmaqla yardım edildim. Yer üzü mənə məscid və təmiz edildi, bu səbəblə ümmətimdən hər hansı bir kimsə namaz vaxtı harada gəlırsə-gəlsin, orada qılsın. Məndən əvvəl heç kimə halal olmayan qənimət, mənə halal edildi. Mənə şəfaət haqqı verildi. Bir peyğəmbər yalnız öz millətinə göndərildiyi halda, mən bütün insanlara göndərildim”*.²⁸⁰

²⁸⁰ Buxari, Təyəmmum1, Salat 56, Fardul-xumus 8; Müslim, Məsəcıd 3(521)

Təkrar üçün suallar

1. Peyğəmbərlərə iman nə deməkdir?
2. Peyğəmbərlərin göndərilməsindəki hikmət nədir?
3. Peyğəmbərlər haqqında vacib olan sifətlər nələrdir? Sayın.
4. Peyğəmbərlər haqqında caiz olan şeylər nələrdir?
5. Peyğəmbərlərin sayı və bu mövzuda inancımız necə olmalıdır?
6. Peyğəmbərlər arasında dərəcə fərqləri ilə əlaqəli ayə hansıdır?
7. Hz. Muhammədin (s.ə.s) digər üstün xüsusiyyətləri nələrdir?
8. Peyğəmbərlərin dərəcələrini söyləyin.
9. Möcüzə nə deməkdir? Möcüzənin şərtləri hansılardır?
10. İrhas, kəramət, məunət, istidrac, ihanə nə deməkdir?
11. Qurani- Kərimdə Peyğəmbərlərə aid möcüzələri söyləyin.
12. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) əfəndimizin möcüzələrini deyin.
13. Vəhy nə deməkdir, gəliş şəkillərini söyləyin.
14. Bəzi böyük şəxslərin Qurani-Kərimdə adı keçdiyi halda özlərinin peyğəmbər olub olmadığı şübhəlidir. Variantlardan hansı bunlardan biri deyil?
  - a) Zəkəriyyə b) Loğman c) Zülqərneyn d) Üzeyr

AXİRƏTƏ İMAN

Hazırlıq Tapşırıqları

1. Muminun surəsi 115-ci ayəni bir məal və təfsir kitabından oxuyaraq nəyə işarə edildiyini öyrənin.
2. Dünya həyatında etdiyi hər işin qarşılığını görəcəyinə inanmaq bir insanın davranışlarına necə təsir edər?
3. Yaxşılıq və pislik etmək haqqında bir neçə hədis və atalar sözü tapıb dəftərinizə yazın.
4. Bəəs, Məhşər və Mizan terminləri haqqında məlumat əldə edin.
5. Cənnət və Cəhənnəm haqqında bir neçə ayə əzbərləyin.

AXİRƏTƏ İMAN

A. AXİRƏT

Ərəb dilində “son olan” mənasına gələn “axirət” kəlməsi “axir” sözünün müənnəs (qadın cinsi) şəklidir. İslam dini ədəbiyyatında bu söz “o biri dünya” mənasında istifadə edilmişdir. Dünya canlıların yaşadığı əvvəlki aləm, axirət isə son aləmdir. Bu sözlər bəzən “dar” və “yurd” sözü ilə birlikdə işlədilir.

Allah-Təala içində yaşadığımız bu dünyanı və üzərindəki bütün varlıqları müəyyən müddət üçün yaratmışdır. Bir gün dünya və dünyadakı bütün insanlar, canlı və cansız varlıqlar yox olacaq. Dağlar, daşlar, yerlər, göylər parçalanacaq, Allahdan başqa bütün aləm sona çatacaq. Bu hadisələrin meydana gəldiyi günü Quran “zəlzələ saati” və “qiyamət günü” adlandırır. Qiyamət günündən sonra Allahın təqdir etdiyi zamanda insanlar yenidən canlanaraq qəbirlərindən qaldırılacaq və “məhşər” deyilən düz bir sahədə, hesaba çəkən Allahın hüzurunda, dünyada etdiklərinin hesabını vermək üçün toplanacaqlar. Hesaba çəkildikdən sonra bəzi insanlar yaxşılıqları səbəbi ilə Cənnətə, digərləri isə inkar və pisləklərinə görə Cəhənnəmə gedəcəklər. Bu yeni həyatın başlayacağı gündən etibarən bitməz-tükənməz bir halda davam edəcək olan aləm -axirət aləmidir.

Bütün səmavi dinlərdə olduğu kimi, ən son və ən mükəmməl din olan İslama görə də meydana gələcəyi ayə və hədislərlə və bütün ümmətin fikir birliyi ilə qəti olan axirət gününə inanmaq imanın əsas şərti olaraq fərzdır. Axirət gününü xüsusiyyətləri baxımından ümumi olaraq belə təsvir etmək olar:

- Bu aləmin tamamı ilə yox olması və həyatın sona çatması.
- Axirət həyatının başlaması.

Axirət hadisələri dedikdə isə:

- Canlılar üçün axirət həyatının ilk mərhələsi olan ölüm, bərzəx aləmi və qəbir həyatı.
- Surun çalınması və hər kəsin təkrar dirilərək qəbirlərdən qalxıb məhşər meydanında toplanması.
- Dünyada yaxşılıq və ya pislilik kimi qəbul edilən işlərin yazıldığı əməl dəftərinin sahiblərinə oxudulması.
- Yaxşılıq və pisliliklərin ölçüldüyü mizanın (tərəzi) qurulub əməllərin ölçülməsi.

- Bütün insanların üzərindən keçmələri məcburi olan sırat körpüsündən keçiş.
- İmanlı və əməlisaleh olanların gedəcəyi Cənnət
- İmansız və əməli pis olanların gedəcəyi Cəhənnəm
- Peyğəmbərimizin seçilmiş möminlərlə başında toplandığı "kövsər hovuzu"
- Peyğəmbərimizin möminlərə şəfaəti.

Bütün bunlar axirətə iman mövzusunun tərkib hissələridir. Qəti nəslərlə sabit olan bu xüsusiyyətlərə inanmaq imanın şərtlərindəndir. Bunlardan birini inkar etmək isə axirəti inkar deməkdir.

Quranda axirət aləmi həm də “din günü” və “qeyb aləmi” olaraq da bildirilmişdir.

Gözə görünməyən şeyə qeyb deyildiyi kimi, duyğularla idrak edilə bilməyən, insan bilgisinin xaricində qalan şeyə də qeyb deyilir. Bir şeyin qeyb olması Allaha görə deyil, insanlara görədir. Çünki Allahdan gizli qalan heç bir şey ola bilməz. O, qeyb və şahidlik aləmini bilir. Qurana görə varlıqlar iki cürdür: a) Qeyb aləmini meydana gətirən, görülməyən və idrak edilə bilməyən varlıqlar, b) Şəhadət (şahidlik) aləmini meydana gətirən, görüldü idrak edilən varlıqlar.

Qeyb aləminə aid varlıqlar da iki cürdür:

1- Bəzilərinin dəlili yoxdur. Varlığını ancaq Allah bilir, duyğularla idrakı mümkün deyil. ***“Qeybin açarları Onun yanındadır, onları Ondan başqası bilə bilməz.”***²⁸¹

2- Bəzi varlıqlar da dərk edilə bilməz, ancaq varlıqları dəlillərlə izah oluna bilər. Allahın sifətləri, axirət, Cənnət, Cəhənnəm və mələklər kimi. Bu cür qeyb xəbərləri peyğəmbərlərə vəhy yolu ilə bildirilir. Onlar da ümmətlərinə bildirirlər. Möminlər vəhy yoluyla bildirilən qeybi xəbərlərə inanmaq məcburiyyətindədir. Mömin onsuz da “inanan insan” deməkdir. Bu xəbərlərə inanmamaq isə küfrdür. Axirət də qeyb xəbərlərindən olub inanılması zəruri olan, vəhyə söykənən bir xəbərdir.

B. QƏBİR

Ölən şəxsin torpağa basdırıldığı yer qəbir sayılır. Ərəb dilində olan bu kəlmənin cəmi “qubur” dur.

İnsan ruh və bədəndən meydana gələn bir canlıdır. Ruhun yaradılışı bədəndən əvvəldir. Buna görə insan həyatının dövrləri beş hissəyə ayrılı bilər:

Birincisi, yaradıldığı zamandan bədənə ruh üflənənə qədər olan ruh mərhələsidir. İkincisi, ruhların bədənə üfürülməsi mərhələsidir. Qurani-Kərimdə ruhların yaradılmasından sonra Allahın ilk xəbərdarlıq və təbliği belə ifadə edilir: *“Rəbbin, adəmoğullarından onların süblərindən nəsillərini çıxarıb şahid tutmuş; mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi? demişdi. Onlar da; bəli rəbbimizsən, şahid olduq, demişdilər. Bu şahidlik, qiyamət günü “bizim bundan xəbərimiz yox idi” deməməyiniz üçündü.”*²⁸² Üçüncü mərhələ dünya həyatıdır. Doğumla başlayar, ölümə sona çatır. Dünya həyatının məqsədi kimin necə hərəkət və əməl edəcəyini sınaq, nəticələri təsbit etməkdir. Dördüncü mərhələ qəbir həyatı olub, ölümə başlar, qiyamət gününə qədər davam edir. Beşinci mərhələ isə qiyamətin qopması ilə sonsuza qədər davam edəcək olan axirət həyatıdır.

Qəbir həyatı bir tərəfdən də axirətin giriş qapısı və başlanğıcı sayılır. İnsan dünyadakı ömrü istər quruda, istər dənizdə, istər göydə, istər yerin altında bitsin, istər yanıb kül olsun, istər parça-parça olub yer üzərinə səpələnsin, öləcəyi yer hara olursa-olsun mütləq qəbir dediyimiz axirət mənzillərindən ilk mənzilə gedəcək və Peyğəmbərimizin (s.ə.s) bildirdiyi qəbir sorğu-sualına çəkiləcəkdir. Ölən kimsə istər qəbirdə dəfn edilsin, istər yırtıcı heyvanlar tərəfindən parçalansın, istər atəşdə yanıb külü sovrulsun, ya da dənizdə itsin, onun üçün qəbir həyatı başlamış olar. Münkər və Nəkir mələkləri qəbirdə sorğu-sual edir. Rəbbini, peyğəmbərini və dinini soruşar. Bu sorğu-sualdan yalnız peyğəmbərlər və uşaqlar azaddır.

Əhli-sünnə əqidəsinə görə, kafirlərə və bəzi günahkar möminlərə də qəbir əzabı vardır. Qəbir iman və saleh əməl sahibləri üçün Cənnət bağçalarından bir bağça, kafirlər üçün isə Cəhənnəm çuxurlarından bir çuxurdur. Qəbir həyatının əzab şəklinin mahiyyəti haqqında alimlər müxtəlif görüşlər irəli sürmüşlər. Əzabın ruha, bədənə və ya hər ikisinə birlikdə edilməsi nəticəni dəyişdirməz. Çünki saleh əməl sahibi insanlar qəbirdə gözəl bir həyat yaşayarkən, kafirlər böyük bir çətinlik və iztirab içində olacaqlar.

Qəbirdəki ölü cənnətlkdirsə (səid) onun ruhu Cənnətə gedər. Əgər günahkar və cəhənnəmlik (şaqi) isə Cəhənnəmə gedər. Bəzi ruhlar da bərzəxdə olar ki, bura nə Cənnət, nə də Cəhənnəmdir.

Bəzi alimlərə görə səidlərin ruhu Cənnətdə olmaqla yanaşı, qəbirləri ilə olan əlaqələri kəsilməz. Bu əlaqə, xüsusən cümə gecəsi və gündüzü ilə şənbə günü günəş çıxana qədər, çox canlı bir şəkildə davam edər. Səidlərin ruhları dünya xəbərlərini izləmə imkanı tapa bilirlər. Vəfat edib yeni gələnlərə dünyadan xəbər soruşarlar. Özlərini ziyarətə gələnlərin salamını eşidirlər, hətta icazə verilsə, salama cavab vermələri də mümkündür. Hənəfi və Malikilərə görə, qəbir ziyarətini cümə və bunun bir gün əvvəli və bir gün sonrası olan cümə axşamı və şənbə günləri etmək daha fəzilətlidir. Şafeilər cümə axşamı gününün ikindi vaxtından başlamaqla şənbə səhərinə qədər ziyarətin daha uyğun olacağını söyləmişlər. Hənəbililər ziyarət üçün müəyyən bir gün seçməyin doğru olmadığını bildirmişlər. Nəticə olaraq cümə günü ziyarət daha fəzilətli olsa da, digər günlərdə də ziyarət mümkün və caizdir.

Qəbir hazırlanarkən bu xüsusiyyətlərə diqqət yetirilməlidir; Qəbir bir adam boyu və ya sinə xəttinə qədər qazılar. Ölünü daha yaxşı qoruyacağı düşüncəsi ilə qəbir daha dərin qazıla bilər. Torpaq sərtdirsə, qəbrin qiblə tərəfinə bir ləhd (oyuq) açılır. Əgər ləhd açılmaqla torpaq çökəcək qədər yumşaq olsa, o zaman qəbrin ortasında ölünün sıgacağı qədər bir yer açılır və oraya dəfn edilir. Qadının qəbri kişinin qəbrindən dərin olacağı inancı doğru deyil.

Cənazə üçün namaz qılınıqdan sonra camaatla birlikdə piyada və ya ehtiyac olarsa minik vasitəsi ilə qəbiristanlığa gedilər. Cənazəni aparanlar kimi qəbirə qoyanların da “bismilləh və alə milləti Rəsulullah” demələri müstəhəbdir.

Ölü qəbirdə üzü qibləyə olmaq şərti ilə sağ tərəfi üzərinə yatırılır. Sonra kəfənin düyünləri açılır. Qəbrin taxtası düzöldükdən sonra kürəklə və ya əllə üzərinə torpaq atılır. Qəbrin üstünü bir az yüksəltmək məndubdur. Torpaq bərkisin deyə qəbrin üzərinə su səpilə bilər.

İslam müctəhidləri və fəqihləri qəbirlərin əhəng və buna bənzər maddələrlə düzəldilməsinin, öz torpağına əlavə edilərək yüksəldilməsinin, üzərinə qübbəli bina tikilməsinin, daşına tərifiyəyici və ya qədərə giley-güzar edici sözlər yazılmasının caiz olmadığı mövzusunda həmfikirdirlər. Bunun əvəzinə, qəbrin yerdən bir-iki qarış yüksəlməsi, kərpiclə düzəldilməsi, qəbrin baş tərəfinə bir daş qoyulması və ölünün adının yazılmasında bir nöqsan görməmişlər. Ancaq qəbrin üstünə məscid kimi bina tikilərək buranın məbədə çevrilməsi hədislərlə qadağan edilmişdir.

Hə. Aişə (r.anha) Rəsulullahın (s.ə.s) son xəstələndiyində belə buyurduğunu rəvayət etmişdir: *“Allah yəhudi və xristianlara lənət etsin! Onlar peyğəmbərlərinin qəbrini məbəd halına gətirdilər.”*²⁸³ Hə. Aişə (r.anha) deyir ki: “Əgər bundan qorxulmasaydı Hə. Peyğəmbərin qəbri çöldən görülmək şəkildə düzəldiləcəkdi.” Peyğəmbərin və Hə. Aişənin sözlərindən qəbrin xarici görünüşünün mühüm olduğu və bəzi qadağalar qoyulmasının səbəbinin tövhid inancını qorumaq və insanların şirkə düşmələrinə mane olmaq olduğu anlaşılır.

Qəbir əzabı

İnsan öldükdən sonra qəbrə qoyulduqda Münkər və Nəkir adında iki mələk gələrək “Rəbbin kimdir?”, “Peyğəmbərin kimdir?”, “Dinin nədir?” deyər soruşurlar. İman və gözəl əməl sahibləri bu suallara doğru cavab verərlər. Belə ölümlərə cənnət qapıları açılır və Cənnət onlara göstərilir. Kafir və ya münafiq olanlar isə bu suallara doğru cavab verə bilməzlər. Onlara da Cəhənnəm qapıları açılır, oradakı əzab onlara göstərilir. Möminlər nemət içərisində və dinc yaşayarkən, kafir və münafıqlar isə qəbirdə əzab görəcəklər.

Qəbirdə əzab və nemətin varlığını göstərən bəzi ayə və hədislər vardır. Bir ayeyi-kərimədə belə buyrulur: ***“Firon və adamları səhər-axşam atəşə atırlar. Qiyamətin qopacağı gün də deyilə ki: Firon xanədanını atəşin ən şiddətliyinə atın!”***²⁸⁴

Bu ayədən məlum olur ki, qiyamət qopmadan əvvəl, yəni qəbirdə də əzab vardır. Peyğəmbərimiz: ***“Allah, iman edənlərə bu dünya həyatında və axirətdə daim dinclik lütf edər.”***²⁸⁵ ayəsinin qəbir neməti haqqında endiyini açıqlamışdır.

Qəbir əzabı ilə əlaqədar hədis kitablarında bir çox hədisi-şərif qeyd edilmişdir. Bunlardan bir neçəsi belədir:

Hə. Peyğəmbər (s.ə.s) bir qəbiristanlıqdan keçərkən iki məzardakı ölünün bəzi kiçik şeylərdən ötürü əzab çəkməkdə olduqlarını gördü. Bu iki məzardakı ölümlərdən biri həyatında fitnə-fəsad çıxarar, digəri isə sidiyin murdarlığından çəkinməzdi. Rəsulullah (s.ə.s) yaş bir budaq götürmüş, ortadan ikiye bölmüş və hər bir parçanı iki qəbirə də ayrı-ayrı basdırmışdır. Bunu gören səhabələr niyə belə etdiyini soruşduqda: ***“Bu iki yaş budaq quruyana qədər, o ikisinin çəkdiyi əzabın yüngülləşdirilməsi ümid edilir.”***²⁸⁶ buyurmuşdur. Hə.

283 Buxari, salat 48, Cənaiz 62, 96, Ənbiya 50, Məğazi 83; Müslim, Məsacid 19, 23; Əbu Davud, Cənaiz 72; Nəsai, Məsacid 13

284 Mumin 40/46

285 İbrahim 14/17

286 Buxari, Cənaiz 82; Müslim, İman 34; Əbu Davud, Təharət 26

Peyğəmbər digər bir hədisində belə buyurur: *“Qəbir ya Cənnət bağçalarından bir bağça və ya Cəhənnəm çuxurlarından bir çuxurdur”*.²⁸⁷

Başqa bir hədisdə də belə buyurmuşdur: *“Ölü məzara qoyulan kimi, birinə Münkər, digərinə Nəkir adı verilən qara və mavi iki mələk gələr və ölüyə deyirlər ki: “Bu Muhammad (s.ə.s) adlı şəxs haqqında nə deyərsən?” O da belə cavab verər. “O, Allahın qulu və Rəsuludur. Mən şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhammad da Onun qulu və elçisidir. Bunun üzərinə mələklər; Biz sənə belə deyəcəyini onsuz da bildirdik”, deyirlər. Sonra onun məzarını yetmiş arşın genişlədirlər. Daha sonra bu ölünün məzarı işıqlandırılır və nurlandırılır. Sonra mələklər ölüyə: “Yat və dincəl” deyirlər. O da; “Ailəmə gedin, vəziyyəti xəbər verin” deyər. Mələklər ona: “Zifafa girən və yalnız ən çox sevdiyi adam tərəfindən oyandırılan şəxs kimi məhşər gününə qədər sən yatmağına davam et.” deyirlər. Əgər ölü münafiq olsa, mələklər belə deyər: “Bu Muhammad (s.ə.s) deyilən şəxs haqqında nə deyərsən?” Münafiq də belə cavab verər: “Xalqın Muhammad haqqında bəzi şeylər söylədiklərini eşitmiş, mən də onlar kimi danışmışdım. Başqa bir şey bilmirəm.” Mələklər ona: “Belə deyəcəyini onsuz da bildirdik.” deyirlər. Daha sonra yerə “Bu adamı var gücünlə sıxışdır.” deyər səslənilər. Yer də sıxışdırmağa başlayar. Belə ki, o kimsə sümüklərini bir-birinə keçmiş kimi hiss edər. Məhşər gününə qədər bu çətinlik davam edər.”²⁸⁸*

Quranda şəhidlərin qəbir həyatıyla əlaqədar olaraq belə buyurulur:

“Allah yolunda öldürülənləri, əsla ölümlər saymayın. Əksinə, onlar diridirlər. Rəbləri qatında ruzilənməkdədirlər.”²⁸⁹

“Allah yolunda öldürülənlərə ölümlər deməyin. Əksinə, onlar diridirlər. Lakin siz fərqi də deyilsiniz.”²⁹⁰

Əbu Hənifəyə görə peyğəmbərlər, uşaqlar və şəhidlər qəbir sualı ilə qarşılaşmazlar. Ancaq Əbu Hənifə kafirlərin uşaqlarına qəbirdə sual soruşulması, Cənnətə girmələri və onlarla əlaqədar bənzəri bəzi sualları cavabsız buraxmışdır.

İslam alimləri vacib bir səbəb olmadıqca qəbirlərin bir yerdən başqa yerə köçürülməsini caiz görməmişlər. Su basması, yol keçməsi və ya düşmənin tərəfində qalma ehtimalı varsa, bu kimi səbəblərlə qəbirisitanlığı başqa yerə nəql etmək caizdir.

287 Tirmizi, Qiyamə 26

288 Tirmizi, Cənaiz 70

289 Ali-İmran 3/169

290 Bəqərə 2/154

Cənazə qəbrə qoyulub üzərinə torpaq atıldıqdan sonra artıq uca Allaha təslim edilmiş sayılır. Zərurət olmadıqca qəbrin açılmaması lazımdır. Cənazənin qəsb edilmiş yerə və ya qəsb edilmiş bir paltar ilə basdırılması, y daa bu əraziyə başqasının sonra şüfa yoluyla malik olması zərurət hallarına nümunə göstərilə bilər. Belə olan təqdirdə ərazi və ya paltar sahibinin istəyi ilə qəbir açılar. Paltar götürüldükdən sonra qəbir örtülər, ya da cənazə bu yerdən başqa yerə nəql edilir. Bu edilmədiyi təqdirdə mülk sahibi torpağı əkin yeri edə bilər. Paltar sahibi də istəsə paltarın qiymətini ala bilər.

Bir ölünün cəsədi tamamilə torpaq olub, sümükləri də yox olmadıqca qəbri açılaraq yerinə başqası dəfn edilə bilməz. Ancaq bir cənazəni dəfn etmək üçün başqa yer qalmayıbsa, bu təqdirdə sümükləri yığılar, yeni basdırılacaq olan ölü ilə arasına torpaq doldurular və qəbir bağlanar.

Qəbir ziyarəti

Ümumiyyətlə, qəbirləri ziyarət etmək kişilər üçün müstəhəb, qadınlar üçün də caiz qəbul olunmuşdur. Qadınların naməhrəm kişilərə qarışmaması, İslamın əmr etdiyi geyim formasına riayət etməsi halında və tez-tez olmaması şərti ilə saleh şəxslərin, ata-ana və yaxın qohumların qəbirlərini ziyarət etmək məndub ²⁹¹ sayılmışdır. Qəbrin başında, xüsusən də qadınların, çox bərk səslə qışqırması və saçını-başını yolması qadağan olunmuşdur. Digər tərəfdən, Hz. Aişənin də qardaşı Əbdürrəhman ibn Əbi Bəkrin qəbrini ziyarət etdiyi rəvayət edilmişdir.

Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) hələ tövhid və qəza-qədər əqidəsinin yerləşmədiyi, cahiliyyə adətlərinin davam etdiyi dövrdə qəbir ziyarətini bir müddət qadağan etmiş, ancaq bunu daha sonra sərbəst buraxmışdır. Bir hədisdə belə buyurulur:

“Sizə qəbir ziyarətini qadağan etmişdim. Artıq qəbirləri ziyarət edə bilərsiniz.” ²⁹² Hz. Peyğəmbərin qəbirləri çox ziyarət edən qadınlara lənət etdiyini bildirən hədislər ziyarətin qadağan olunduğu dövrə aiddir. Böyük hədis alimi Tirmizi bunu açıqca ifadə etmişdir. Hz. Aişə və İbn Abdilbərr də bu fikirdədir. Hənəfilərin əsas fikrinə görə, saç-baş yolma kimi ifratlar olmamaq şərti ilə qadının qəbir ziyarəti caiz görülmüşdür. Çünki hədislərdə yer alan rüxsət qadınlara da şamildir.

Qəbir ziyarətinin ölüldən kömək istəmək, hətta sitayiş etmək üçün də edildiği tarixdə görülmüşdür. İslamın başlanğıcında Hz. Peyğəmbərin qəbir ziyarətlərini qadağan

²⁹¹ Qəti surətdə olmamaq şərti ilə Allahın və ya Rəsulunun (s.ə.s) yerinə yetirilməsini istədiyi əməldir. Yerinə yetirən savab qazanar, tərkdən qınanmaz. Məs: Borcu yazmaq (Bəqərə 2/282)

²⁹² Müslim, Cənaiz 106, Ədahi 37; Əbu Davud, Cənaiz 77; Tirmizi, Cənaiz 60; Nəsai, Cənaiz 100

etməsinin səbəbi bu idi. Yəhudi və xristianlar əziz saydıqları kəslərin qəbirlərini ibadət yeri halına gətirmişdilər. Cahiliyyə dövründə qəbirlərə səcdə edilir, bütlərə ibadət edilirdi. Bütperəstlik böyük şəxslərin heykəllərinə hörmət və təzim ilə başlamış, nəticədə bu hörmət bütlərə ibadətə çevrilmişdi. İslam dininin məqsədi tövhid əqidəsini (Allahı yeganə xaliq bilib yalnız ona ibadət etməyi) ürəklərə yerləşdirmək idi. Əvvəllər Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) bu səbəblə təhlükəli gördüyü qəbir ziyarətini qadağan etmişdi. Lakin tövhid əqidəsi qəblərə yerləşib, müsəlmanlar tərəfindən çox yaxşı anlaşıldıqdan sonra qəbir ziyarətinə icazə verilməmişdir.

Çünki qəbir ziyarətində həm sağ olanlar, həm də ölümlər üçün faydalar vardır. Rəsulullah (s.ə.s) Məkkə səfəri əsnasında anası Əminənin qəbrini ziyarət edərək ağlamış, ətrafındakıları da ağlatmış və müsəlmanların qəbirləri ziyarət etməyinə də icazə vermişdir. Qəbir ziyarətinin faydalarını islam alimləri belə müəyyənləşdirmişlər:

-İnsana ölümü və axirəti xatırladar və axirəti üçün ibrət götürməyə səbəb olar.

-İnsanı zöhd və təqveyə yönəldər. Həddindən artıq dünya ehtirasına və haram işləməyə meyl etməsinə mane olar. Adamı yaxşılıq etməyə yönəldər.

-Saleh kəslərin qəbirlərini, xüsusən də Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) qəbrini ziyarət etmək ruhlara fərahlıq verər və ülvü duyğuların meydana gəlməsinə kömək edir. Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) və Allahın vəli qullarının qəbirlərini ziyarət üçün səfərə çıxmaq məndubdur. Bir hədisi-şərifdə; *“Kim məni öldükdən sonra ziyarət etsə, sanki həyatda ikən ziyarət etmiş kimi olar”*²⁹³ buyurulmuşdur.

-Ziyarət insanın keçmiş, dini, mədəniyyəti və tarixi ilə bağlarının güclənməsinə kömək edir.

Ziyarətin ölüyə faydasını alimlər belə müəyyənləşdirmişlər:

-Xüsusən ata-ana və digər qohum və dostların qəbirləri ruhları üçün Allaha dua və istiğfar etmək məqsədi ilə ziyarət edilir. Ölümlər adına edilən xeyir və həsənətin savabının onlara çatacağı səhih hədis və icma dəlili ilə sübut edilmişdir. Ölümlər ziyarət edilərkən onların ruhları üçün Allaha dua edilir, Quran oxunur, edilən xeyir işlərin savabı bağışlanır. Qəbrin yanına ağac əkmək savabdır. Əkilən ağac və bitkinin ölünün ruhundan əzabın yüngülləşdirilməsinə səbəb olacağına dair hədislər də vardır.

Dua və istiğfarın ölümlərin ruhları üçün faydalı olacağına bu ayeyi-kərimə də dəlalət edir: *“Ey Rəbbimiz, bizi və iman ilə bizdən əvvəl keçmiş olanları bağışla! İman etmiş olanlar üçün ürəyimizdə bir kin buraxma!”*²⁹⁴ Bu mövzuda bir çox hədis vardır.

293 Təbərani, Əvsat, Heytəmi, Məcməuz-Zəvaid 4/2

294 Həşr 59/10

-Ölünün diriləri eşitməsi hədislərdə bildirilmişdir. Qəbir ziyarəti əsnasında danışılanları qəbirdəki adamın eşitdiyi və verilən salamı aldığı hədislərlə sabitdir. Abdullah ibn Ömərdən (r.a) nəql edildiyinə görə Hz. Peyğəmbər Bədir gəzvəsindən sonra yerdə yatan Qureys komandirlərinin cəsədlərinə baxaraq: “*Rəbbiniz vəd etdiyi əzabın doğru olduğunu anladınız mı?*” -deyə səslənmişdi.

H. Ömər: “Ey Allahın Rəsulu! Bu duyğusuz cəsədlərə xitab edirsiniz?” -dedikdə Rəsulullah (s.ə.s) belə buyurmuşdu: “*Siz bunlardan daha yaxşı eşidən deyilsiniz. Lakin bunlar cavab verə bilməzlər*”.²⁹⁵

Qəbirləri ziyarət etmə ədəbi və qaydaları belədir:

Ziyarətçi qəbiristanlığa çatanda üzünü məzarlara tutaraq Peyğəmbərimizin (s.ə.s) dediyi kimi belə salam verir:

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ ، أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمْ الْعَافِيَةَ

“*Ey möminlər və müsəlmanlar diyarının əhalisi, sizlərə salam olsun. İnşallah biz də sizə (qəbrə) gələcəyik!. Allahdan bizə və sizə əfv diləyirəm.*”²⁹⁶

Tirmizinin İbn Abbasdan (r.anhumə) rəvayət etdiyinə görə Rəsulullah bir dəfə Mədinə qəbiristanlığına gəldi və onlar tərəfə dönərək belə dedi:

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ ، يَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ ، أَنْتُمْ سَلَفُنَا وَنَحْنُ بِالْآثَرِ

“*Ey qəbirlər əhalisi, sizə salam olsun! Allah bizi və sizi bağışlasın. Sizlər bizdən əvvəl getdiniz, biz də sizin ardınızdan (gələcəyik)*”.²⁹⁷ Bir kəs tanıdığı bir kimsənin qəbrinin başından keçərkən salam versə, ölü salamını alar və onu tanıyar. Tanımadığı bir kimsənin qəbrinin yanından keçərkən salam versə, ölü salamını alar.

Qəbir ziyarəti əsnasında məzarda namaz qılınmaz. Qəbir əsla məscid edilməz. Qəbrə tərəf durub namaz qılmaq məkrühdür. Qəbirlərə şam aparmaq və yandırmaq caiz deyil. Qəbrin üstündə oturmaq və məzarları tapdalamaq günahdır.

Qəbirlərin yanında və ya üstünə kiçik və böyük dəstəmaz pozmaqdan çəkinmək lazımdır. Qəbrisitanlığın yaşıllıq və ağaclarını kəsmək məkrühdür. Qəbir yanında qurban kəsmək, Allah üçün kəsilsə belə, məkrühdür. Burada ölünün razılığını qazanmaq və ondan kömək istəmək üçün kəsilməsi qəti haramdır. Bunun şirk olduğunu söyləyənlər də vardır. Çünki qurban kəsmək ibadətdir. İbadət isə tək Allaha məxsusdur. Qəbirlər Kəbə təvaf edilən kimi təvaf edilməz. Ölülərdən kömək istəmək və bunun üçün məzar daşlarına əski, dəsmal və ip bağlamaq heç kəsə fayda verməz. Qəbirlərə əl sürmək və öpmək qəti qadağandır.

295 Buxari, Cənaiz 86, Məğazi 8

296 Müslim, Cənaiz 104; Nəsai, Cənaiz 103; İbni Macə, Cənaiz 36

297 Tirmizi, Cənaiz 59

Bəzi qəbir və türbələrin xəstəliklərə şəfali gəldiyinə inanmaq və bunların daş, torpaq və ağaclarını müqəddəs saymaq İslamın tövhid əqidəsinə uyğun gəlməz.

Ölülərin qəbirlərindən qalxmaları

Qurani-Kərim qiyamət qopduqdan sonra sura ikinci dəfə üfürülmə ilə bütün canlı varlıqların hesab üçün təkrar dirildiləcəklərini bildirir. Hətta öldükədən sonra dirilmənin izah edilmədiyi çox az surə tapıla bilər. Bir çox surədə bu mövzunu açıqlayan nümunələr gətirilərək ağıllara gələ biləcək tərəddüdlər ortadan qaldırılmışdır. Öldükədən sonra təkrar diriliş həm bədən, həm də ruh ilə olacaq. Bu mövzuya açıqlıq gətirən bir ayədə belə buyrulur:

“Ayələrimizi inkar edərək kafir olanları, şübhəsiz ki, atəşə atacağıq. Dəriləri bişdikcə əzabı dadıb hiss etmələri üçün onların dərilərini yeni dərilərlə dəyişdirəcəyik. Şübhəsiz ki, Allah mütləq qalibdir, yeganə hökm və hikmət sahibidir.”²⁹⁸

Qurani-Kərim öldükədən sonra təkrar dirilməyi inkar edənlərə qarşı yenidən dirilişin əqlən mümkün olduğunu, şübhəsiz meydana gələcəyini açıqlamaq üçün bir neçə şəkildə nümunə vermişdir; yenidən dirilməyi ilk yaratma ilə müqayisə etmişdir. Bu barədə belə buyurmuşdur:

“O (insan), öz yaradılışını unudaraq bizə bir misal gətirdi. “Bu çürümüş sümüklərə kim can verəcək?” dedi. De ki: “Onları ilk dəfə yaradan dirildəcək. O, hər cür yaratmağı haqqı ilə biləndir.”²⁹⁹

Çətin bir şeyi yaratmağa gücü çatmayan asan bir şeyi yaratması, əlbəttə, mümkündür. Göylərin və yerin yaradılması insanın yaradılmasından daha çətinidir. Bunu edə bilən qüvvə insanı da öldükədən sonra dirildə bilər. Qurani-Kərimdə belə buyrulur:

“Bütün varlıqları yoxdan var edən və sonra da təkrar dirildəcək olan Odur. Bu, Ona çox asandır. Göylərdə və yerdə ən uca sifətlər Onundur.”³⁰⁰

“Biz ilk yaratmada aciz qaldıq mı? Xeyr, onları yenidən yaradılmaqdan şübhə edirlər.”³⁰¹

Qupquru və ölü bir vəziyyətdə olan yeri bitkilərlə canlandıran, insanı da dirildə bilər. Ayələrdə belə buyrulur:

298 Nisa 4/56

299 Yasin 36/78-79

300 Rum 30/27

301 Qaf 50/15

“...Sən yer üzünü qupquru və ölü görərsən. Lakin biz onun üstünə suyu endirdiyimiz zaman, o, hərəkətə gəlir, qabrar; hər gözəl cütdən nə qədər bitki bitirir. Bunun səbəbi budur: Çünki Allah haqqın da özüdür. Şübhəsiz, haqqıyla qadirdir. O, şübhəsiz, hər şeyə haqqıyla qadirdir. O saat, əlbəttə, gələcəkdir. Onda heç bir şübhə yoxdur. Doğrusu, Allah qəbirlərdə olanları da dirildib qaldıracaq.”³⁰²

Bir şeyi ziddinə çevirməyə gücü çatan onu bənzər başqa bir şeyə də çevirə bilər. Allah ağaclarda su olmasına baxmayaraq, ondan atəşi necə çıxardırsa, eləcə də insanları təkrar yarada bilər. Bu mövzu ilə əlaqədar ayələrdə belə buyrulur:

“O Allah ki, sizə yaşıl ağacdan bir atəş düzəltdi, indi siz ondan yandırırırsınız. Göyləri və yeri yaradanın, onlar kimisini yaratmağa gücü çatmazmı? Əlbəttə, buna gücü yetər. O, hər şeyi yaradandır, hər şeyi biləndir.”³⁰³

Qurani-Kərimdə ikinci dəfə sura üfürülmə ilə meydana gələcək hadisələr belə açıqlanır:

Sura ilk dəfə üfürüldüyündə qiyamət qopacaq. Yəni bu ilk üfürülməklə dünya həyatı sona çatacaq, Allahın istisna etdiyi varlıqların xaricində bütün canlılar öləcək. Bu mövzuda ayei-kərimədə belə buyrulur:

“Sura üfürüləncə, Allahın dilədiyindən başqa, göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı cansız şəkildə yerə düşər.”³⁰⁴

İsrafilin (ə.s) Sura ikinci dəfə üfürməsi ilə insanlar qəbirlərindən çıxıb Rəblərinə doğru dəstə-dəstə gedəcəklər. Bu mövzu ilə əlaqədar olaraq iki ayəni xatırlatmaq kifayətdir.

“Sura üfürülmüşdür. Bir də görərsən ki, onlar qəbirlərindən qalxıb Rəblərinə doğru gedirlər.”³⁰⁵

“Sonra ona (sura) bir daha üfürüləcək. O anda görərsən ki, ölümlər dirilib, ayaqda, baxaraq qalıblar.”³⁰⁶

İsrafilin (ə.s) sura iki dəfə üfürməsi arasında keçəcək zaman müddəti qəti olaraq bilinmir. Çünki Əbu Hüreyrədən (r.a.) rəvayət edilən bir hədisdə Hz. Peyğəmbər (s.ə.s): *“Sura iki dəfə üfürülmə hadisəsi arasında qırx (zaman) vardır”*, -buyurmuşdur. Orada olanlar hədisi nəql edən Əbu Hureyrədən *“Ey Əbu*

302 Həcc 22/5-7

303 Yasin 36/80-81

304 Zumər 39/68

305 Yasin 36/51

306 Zumər 39/68

Hureyrə, qırx günümü?” deyə soruşmuşlar; “Bilmirəm.” cavabını aldıqda, “Qırx aymı?” demişlər; yenə: “Bilmirəm” cavabını aldıqda “Qırx ilmi?” deyə soruşmuşlar. Bu suala da Əbu Hureyrə “Bilmirəm,”³⁰⁷ -cavabını vermişdir.

Qurani-Kərimdə ölülərin dirildilməsi ilə əlaqəli olaraq Allah ilə İbrahim (ə.s) arasında keçən söhbət bu baxımdan çox ibratəmizdir. Rəvayətə görə, Hz. İbrahim (ə.s) “Ey Rəbbim, ölüləri necə dirildirsən? Mənə göstər,” -sualını soruşmasının səbəbi bu idi: Bir gün Hz. İbrahim (ə.s) dəniz kənarında bir insan ölüsü görür. Dalğa ölünün üzərini açdığı zaman, dərhal dənizdəki varlıqlar ölüyə hücum edir, qopardıqları parçanın bir qismi dənizə düşər və digər qismini yeyirlər. Dalğa çəkilməyə torpaq və hava heyvanları hücum edir. Torpaq heyvanları qopardıqlarının bir qismini yeyir, bir qismini də buraxırdılar. Bunu görən Hz. İbrahim (ə.s) maraqlı olur. Bu parçaların necə ayrı-ayrı yerlərdən toplanıb bir yerə yığılacağını görmək istəyir. Bu mövzu barəsində Qurani-Kərimdə belə bir ayə var:

“Bir vaxt İbrahim: “Rəbbim, ölüləri necə dirildərsən? Mənə göstər, -demişdi. Allah ona; “İnanmadınmı?” buyurmuşdu. O da; “xeyr, inandım. Lakin ürəyim rahat olsun” deyər (istəyirəm) demişdi. (Allah) dedi ki: “Dörd quş tut. Onları özünə alırsan, sonra parçalayıb hər parçasını bu dağın üzərinə burax. Sonra da onları çağır. Qaçaraq sənə gələcəklər. Bil ki, Allah, hər şeyə üstün və yeganə hikmət sahibidir.”³⁰⁸

Allah qəbirdən qalxma və məhsər meydanında toplanıb hesab vermə işinin reallaşacağını belə bildirmişdir: **“Ey Rəbbimiz! Şübhəsiz, sən, gələcəyində şübhə olmayan bu gündə insanları yığacaqsan. Şübhəsiz ki, Allah vədindən dönməz!”**³⁰⁹

Həz. Peyğəmbər ölümündən sonra insanın hər şeyinin çürüyüb yox olacağını, ancaq “əcbuz-zənəb” deyilən insanın quyruq hissəsindəki bir sümüyün istisna olduğunu bildirmiş, qiyamət qopduqdan sonra ikinci yaradılışın bu çürüməyən sümükdən toplanıb yığılacağını ifadə etmişdir.³¹⁰

Bəzi əqaid kitabları, ümumiyyətlə, ruhun qəbirdə cəsədinə dönəcəyini bildirir. Bu əqidə **“Həqiqətən, ölü qəbrinə qoyulduğu vaxt onu gətirənlərin oradan ayrılarkən ayaqqabılarının səslərini çox yaxşı eşidər”**³¹¹ şəklində rəvayət edilən hədisə əsaslanır. Bu barədə İslam alimlərinin fikirləri bir-birindən fərqlidir:

1. Ruh qəbirdə cəsədə qayıdacaq.
2. Cəsəddən ayrılan ruh, qəbirdə yox, ancaq qiyamətdə bədənə girəcək.

307 Buxari, Təfsiru surə (39), 3, (78), 1; Müslim, Fiten 28

308 Bəqərə 2/260

309 Ali -İmran 3/9

310 Buxari Təfsiru Surə, 39/3, 78/1; Müslim, Fiten: 141-143; Nəsai, Cenaiz, 117; İbn Macə, Zühəd, 32; Məlik, Muvatta, Cənaiz, 49

311 Müslim, Cənnət, 17

3. Cəsəddən ayrılan ruh, artıq heç bir zaman cəsədə girməyəcək.

Bəzi İslam alimləri ruhların qəbirlərdə cəsədlərinə dönəcəyini bildirən bəzi hədislərdən yola çıxaraq öldükdən sonra ruhun qəbirdə cəsədə dönəcəyini, lakin bu dönüşün dünyadakı bədənə həyat verməsi şəklində olmayacağını söyləmişlər. Qəbirdə ruhun cəsədlə əlaqəsi yuxuda bədənlə əlaqəsinə bənzər. Qəbirdə ruhun bədənə dönməsi bədənlə bizim fərq edə bilməyəcəyimiz şəkildə əlaqə yaratmasıdır.

Ruh haqqında ayə və hədislər xaricində irəli sürülən bütün görüşlər həm qəbul oluna bilər, həm də rədd oluna bilər. Çünki bu barədə dəqiq məlumatlar yoxdur.

“Səndən ruh haqqında soruşarlar. De ki, Ruh, Rəbbimin əmrindəndir. Sizə ancaq bir az məlumat verilmişdir”³¹² ayəsində ruh barəsindəki məlumatın az olduğu və qeybi olduğu bildirilmişdir. Çünki məlumat verilməyən mövzu tamamilə qeyb aləmi ilə əlaqəlidir və qeybə dair məlumatları da Allahdan başqa heç kimin bilməsi mümkün deyil.

C. QİYAMƏTİN ƏLAMƏTLƏRİ

Qurani-Kərim qiyamətin zamanını Allahdan başqa heç kimin bilməyəcəyini bildirir. Bununla yanaşı, yaxınlaşdığını, yaxın olduğunu, qəflətən gələcəyini bildirir. Qiyamətin əlamətlərinə isə daha çox Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s) hədislərində rast gəlinir.

Qiyamətin kiçik əlamətləri

Qiyamətin kiçik əlamətləri hədislərin verdiyi məlumatlar nəzərə alınaraq İslam alimləri tərəfindən aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- İnsanların bina tikməkdə bir-biri ilə yarışmaları
- İnsanların ölməyi arzu etmələri
- Hicazda atəş çıxaraq Busrada (Şam yaxınlığı) dəvələrin ayaqlarını işıqlandırması
- Fərat çayının sularının azalması
- İki böyük İslam ordusunun bir-biri ilə döyüşməsi
- İslami elmlərin ortadan qalxması, cəhalətin artması
- Zəlzələlərin çoxalması
- Gecə ilə gündüzün bir-birinə bərabər olması
- Cinayətlərin çoxalması, fitnələrin zühur etməsi
- Zinanın və içki istehsalının artması, qadınların çoxalması və kişilərin azalması.

Qiyamətin böyük əlamətləri

Qiyamətin böyük əlamətləri isə bu hədisi-şərifdə ümumi şəkildə qeyd edilmişdir: Huzeyfə Qifaridən (r.a) rəvayət edilir ki:

Biz bir gün öz aramızda danışarkən Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) yanımıza gəldi. *Bizə: “Nə danışsınız?” -dedi.*

Biz də: “Qiyamət günündən danışırıq,” -deyə cavab verdik.

Hz. Peyğəmbər: (s.ə.s) “*Şübhəsiz, on əlamət görülmədikcə qiyamət qopmayacaq,*” -dedi və “*Dəccalı, tüstünü (duxan), dabbətul-ərzi, günəşin qərbdən çıxmasını, İsanın (ə.s) yerə enməsinə, Yəcuc və Məcucu, şərqdə, qərbdə və Ərəb yarımadasında üç yer çöküntüsünü, son olaraq da Yəməndən çıxaraq insanları məhşərə doğru aparan atəşin baş verəcəyini söylədi*” ³¹³

Qiyamətin bu on böyük əlaməti həm başqa hədislər tərəfindən, həm də bəzi İslam alimləri tərəfindən belə açıqlanmışdır:

1. Dəccalın ortaya çıxması: Dəccal qiyamətə yaxın zühur edəcək yalançı bir adamdır. İslam dinini və müsəlmanları fəsada uğradıb təxribatçılıq yaradacaq. Dəccalın sağ gözünün kor olduğu, iki gözünün arasında “kafir” sözü yazıldığı, uşağının olmadığı, Mədinəyə və Məkkəyə girə bilməyəcəyi, ortaya çıxdıqdan sonra yer üzündə qırx gün qalacağı, bu müddətdə istidracvari bəzi fəvqəladə hadisələr göstərəcəyi, sonra da yenə qiyamətin böyük əlamətlərindən olan Hz. İsanın yer üzünə enəcəyi və dəccalı öldürəcəyi səhih hədislərdə bildirilmişdir. “*Heç bir peyğəmbər yoxdur ki, ümmətini tək gözlü yalançıdan (Dəccal) xəbərdar etmiş olmasın. Diqqət yetirin ki, onun bir gözü kordur. Rəbbiniz isə tək gözlü deyil. Korun (Dəccalın) iki gözünün arasında k-f-r (kafir) yazılmış olacaq*” ³¹⁴

2. Duxanın çıxması: Tüstü mənasını verən duxan da qiyamətin böyük əlamətlərindən biridir. Qiyamətdən əvvəl dünyanı bir tüstü buludu örtərək qırx gün və qırx gecə qalacaq, möminlər soyuqdəyməyə tutulmuş kimi, kafirlər isə sərxoş kimi olacaqlar. Rəvayətə görə, bu tüstü kafirlərin qulaqlarından girəcək və başlarının içi yanacaq. Möminlərin halı isə soyuqdəymiş insana bənzəyəcək. Bütün yer üzünü bacasız bir soba kimi qızacaq. ³¹⁵ Səhabələrdən İbn Abbas, İbn Ömər və Zeyd ibn Əlinin rəvayətləri bu tüstünün qiyamətə yaxın çıxacağı barəsindədir. ³¹⁶

3. Dabbətul-ərzın çıxması: Qiyamətdən əvvəl ortaya çıxacağı bildirilən bir varlıqdır. Kəlmə mənası “yer heyvanı” deməkdir. Qurani-Kərimdə: “*Onlara deyilmiş olan başla-*

313 Müslim, Fitən 39; Əbu Davud, Məlahim 11; İbni Macə. Fitən 28

314 Buxari, Fitən, 26,27; Müslim, Fitən, 101, 112; Tirmizi, Fitən, 56

315 Nəsəfi, Mədarik, Beyrut, IV, 128

316 Əhməd Davudoğlu, Səhihi-Müslim Tərc. və Şərhi, İstanbul 1980, XI, 198

rına gəlidiyi zaman, yerdən bir növ heyvan (dabbə) çıxararaq ki o, onlara, insanların ayələrimizə qəti olaraq inanmadıqlarını söyləyər."³¹⁷ buyrulur. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) dabbətul-ərz barəsində: *"Qiyamət əlamətlərindən ilki günəşin qərb tərəfindən doğması ilə bir səhər vaxtı insanlara qarşı bir dabbənin (heyvanın) zühurudur. Bu iki əlamətdən biri o birindən əvvəl olar. Dərhal sonra digəri də ona yaxın vaxtda meydana gələr"* ³¹⁸, *"Dabbə yanında Hz. Musanın (ə.s) əsası və Hz. Süleymanın (ə.s) möhrü olduğu halda çıxacaq. Möminin üzünü əsa ilə parıldadacaq, kafirin burnunu da möhürlə möhürləyəcək. O dövrdə yaşayan insanlar bir yerə toplaşacaqlar və möminlə kafir müəyyən olacaq"* ³¹⁹ buyurmuşdur.

4. Günəşin Qərbdən çıxması: Günəş Qərbdən çıxacaq və insanlar cəm olaraq iman edəcək, ancaq daha əvvəl iman etməmiş olanların iman etmələri onlara heç bir fayda verməyəcək.

5. Hz. İsanın (ə.s) enməsi: Əhli-sünnə etiqadına görə qiyamət qopmazdan əvvəl Hz. İsa yer üzünə enəcək, xristianları İslama dəvət edəcək, Dəccalı öldürəcək, Hz. Muhammədin (s.ə.s) şəriəti ilə hökm edəcək.

6. Yəcuc və Məcucun çıxması: Bunlar qiyamətdən əvvəl çıxaraq yer üzündə təxribatçılıq törədəcək, əsilləri və soyları naməlum iki insan birliyidir. Hz. Zülqərneynin dövründə tikdiyi səddin yıxılması nəticəsində yer üzünə dağılacqlar. İnsanlara hücum edəcək, şəhərləri yandıraraq xaraba halına gətirəcəklər. Yəcuc və Məcuc əqidəsi Kitab və sünnə ilə bilinir. Yəcuc və Məcuc Qurani-Kərimdə iki ayədə işlənmişdir:

1- *"Onlar dedilər ki: "Zülqərneyn, həqiqət budur ki, bu ikisi, Yəcuc və Məcuc yer üzərində fitnə çıxaran (qəbilə)lərdir";*³²⁰

2- *"Nəhayət, Yəcuc və Məcuc(un səddi) açılıb hər tərəfdən hücum edəcəkləri və gerçək vəd olan (qiyamət) yaxınlaşdığı zaman o küfr (və inkar) edənlərin gözləri açıq qalacaq"*.³²¹

7. Şərqdə, 8. Qərbdə və 9. Ərəb Yarımadasında olmaqla üç bölgədə yer çöküntülərinin meydana gəlməsi: Bunlar da qiyamətin böyük əlamətlərindəndir.

10. Yəməndən böyük bir atəşin çıxması: Bu atəş insanları önünə qataraq sürüyəcək.

Əbu Davud və Tirmizinin sünnələrində yer alan bəzi hədislərə görə, Mehдинin çıxması da qiyamətin böyük əlamətlərindəndir. ³²²

³¹⁷ Nəml 27/82

³¹⁸ Müslim, Fitən 118; Əbu Davud, Mələhim 12; İbni Macə, Fitən 32

³¹⁹ Əhməd ibn Hənbəl, II, 491; Tirmizi, Təfsir, 27; İbni Macə, Fitən 31

³²⁰ Kəhf 18/94

³²¹ Ənbiya 21/96-97

³²² Sünnəni-Tirmizi, IV, s. 1-93, Əbu Davud, IV, 100, 106

Mehdi

Ərəb dilində “yol göstərən”, “hidayətə çat(dır)an”, “doğru yolu tapan”, “rəhbərlik edən” kimsə mənasına gəlir. Qiyamətə yaxın dövrdə zülm və ədalətsizliyin hər tərəfi bürüdüüyü bir zamanda gəlib yer üzündə ədaləti bərqərar edəcəyinə və İslam dininin yeganə din kimi qalacağına inanılır. Əhli-beytdən biri olduğuna da inanılır.

Mehdinin axırsamanda çıxacağına və insanları xeyir və ədalətə yönəldəcəyinə dair ahad xəbərlər (hədislər) mövcuddur. Hz. Peyğəmbərdən (s.ə.s) nəql edilən və İbn Macədə mövcud olan hədislərdə Mehдинin əhli-beytdən olacağı bildirilmişdir:

“Mehdi bizdən, əhli-beytdəndir. Allah onu bir gecədə zəfərə çatdıracaq. Mehdi Fatimə övladındandır” (İbn Macə, Fitən, 34; Darimi, Mehdi, 1).

“Biz, Əbdülmüttəlib övladı, Cənnət əhlinin əfəndiləriyik. Mən, Həmzə, Əli, Cəfər, Həsən, Hüseyin və Mehdi” (Əbu Davud, Mehdi, 1; Tirmizi, Fitən, 52-53; İbn Macə, Fitən, 34).

“Dünya həyatının sona çatmasına bir gün belə qalsa, Allah zülmə dolu olan dünyanı ədalətlə doldurmaq üçün əhli-beytdən birini göndərəcək” (Əhməd ibn Hənbəl, II, 117-118).

Bu kimi hədislərlə yanaşı digər muhəddislərin hədis məcmuələrində də buna bənzər bəzi xəbərlər mövcuddur. Bu hədisləri qüvvətləndirəcək mütəvatir dərəcədə bir məlumat olmadığı kimi, bununla əlaqədar olaraq Quran nəssi də mövcud deyil. Ayrıca Mehdi mövzusu Maturidi və Əşəri kimi əhli-sünnənin əsasını təşkil edən əqaidə dair əsərləri təlif edən imamların əsərlərində işlənməmiş və bu mövzu ələ alınmamışdır. Bundan əlavə fəri bir mövzu olduğuna və ahad xəbərə söykəndiyinə görə, bunu inkar küfrə səbəb olmadığı üçün ilk dövr əqaid kitablarında öz əksini tapmamışdır.

Əhli-sünnənin əqidəyə dair yazılan son dövrlərində bu mövzudan bəhs olunmağa başlanmış və iman ilə aralarında əlaqə qurulmuşdur. Bununla birlikdə, Şiəliyin bütün qollarında Mehdiilik əhəmiyyətli bir məsələ olub, Mehdiyi gözləməkdən bəhs edən əqidənin hakim olduğu görülmüşdür. Şiəliyin gizli imamı Mehdi-dir. Şiəliyə görə bu gizlilik mütləq bir gün sona çatacaq, yer üzündəki bu zülm, ədalətsizliklər yox olacaq və tarix boyunca haqsızlığa uğradılan əhli-beytin intiqamı alınacaq. Onlar Qurani-Kərimin Hud 11/8; Şuəra, 24/4; Qəsəs 28/5 kimi ayələrinin Mehdiyə aid olduğunu söyləyirlər.

Əhli-sünnədə də Mehdiyi gözləmə mövzusu olmasına baxmayaraq, ona fəvqəlinсан xüsusiyyətlər aid edilmədən, cəmiyyəti İslama yönəldəcək bir idarəçi və ya elm adamı da ola biləcəyi ifadə edilmişdir. Ayrıca ahad ³²³ xəbərlərə söykənən bu gözləmənin həyata keçib keçməməsini düşünmək insanın inancına heç bir şəkildə təsir göstərməz.

³²³ Rəvayətçilərinin sayına görə mütəvatir dərəcəsinə çatmamış hədislər. Ahad; lüğətdə “bir” mənasına gələn əhəd və vahid kəlmələrinin cəmidir. Mütəvatir xaricində qalan bütün xəbərlərə “ahad xəbər” deyilir.

D. AXİRƏT VƏ ONUN HALLARI

Ölüm

Ölüm axirətə gedən bir yoldur. Hər canlı bu yoldan mütləq keçəcəkdir. Dünya axirət yolçularını daşıyan “sürət qatarıdır”. Bu qatarın yolçuları istər-istəməz bir gün mindikləri qatardan enmək məcburiyyətindədirlər. Bu yolçular müxtəlifdir. Bəziləri yola hazırlıqlı çıxar ki, bunlar möminlərdir; bəziləri isə hazırlıqsız olarlar ki, bunlar da inanmayanlardır.

Qəbir

Dünya həyatından sonra, axirət həyatından əvvəl başqa bir həyat da var ki, o da qəbir həyatı və ya “aləmi-bərzəx” deyilən həyatdır. Bərzəx sözünün mənası iki şey arasında olan maneə, ayırıcı sərhəd deməkdir. Bu söz Quran ayələrində *“iki şey arasındakı maneə”* mənasında istifadə edilmişdir.³²⁴

Rağib əl-İsfahani “əl-Müfrədat” adlı əsərində bərzəx barəsində belə deyir: “Bərzəx axirətdə insan ilə yüksək mənzillərə çatması arasındakı maneədir. Qurandakı “əl-əqabə” sözü də bunu bildirir: *“Lakin o, (hədəfə çatmaq, edilən yaxşılıqlara təşəkkür etmək üçün) əqabəni keçə bilmədi.”*³²⁵ Ayədə bildirilən maneəni isə ancaq əməlisalehlər aşsa bilər. Bərzəxin ölüm ilə qiyamət arasındakı maneə olduğu da bildirilmişdir.

İnsan üçün üç həyat vardır:

Dünya həyatı: Ruhun cəsədlə birlikdə yaşadığı indiki həyat.

Bərzəx həyatı: Bu mərhələdə ruh, dünyada olarkən içində olduğu cəsəddən ayrılmış, əzab, yaxud da nemət içində müstəqil hala gəlmişdir.

Axirət həyatı: Ruhların cəsədlərə dönmələri ilə meydana gələn son həyat. Görüldüyü kimi, bərzəx həyatı birinci həyat ilə ikinci həyat arasındadır. Dünya həyatı davranışlar, axirət həyatı isə bu davranışların əvəzini görmə həyatıdır. Bu ikisi arasındakı həyat da gözləməkdən ibarət olan bərzəx həyatıdır.

Ölüm anında ruhlar cəsəddən ayrılarkən rəhmət və ya əzab mələkləri vasitəsi ilə onlara, hallarına uyğun münasibət göstərilir:

“Mələklər, o kafirlərin üzlərinə və arxalarına vura-vura: “Dadın cəhənnəm əzabını, -deyərək canlarını alarkən bir görməli idin...””³²⁶ Ayədə bildirilən əzab, ölüm anında kafir və günahkarlara edilən əzabdır.

324 Muminun 23/100; Rəhman 55/20; Furqan 25/53

325 Bələd 90/11

326 Ənfal 8/50, Ənam 6/93-94

Ölümdən sonra ikinci həyat olan qəbir həyatı başlayar. Qəbirdə əvvəlcə ruh cəsədlə birlikdə olar, birlikdə əzab və mükafat görürlər. Sonra ruh cəsəddən ayrılır və sərbəst olar. Peyğəmbərimizin (s.ə.s) bildirdiyinə görə; *“Qəbir ya cənnət bağçalarından bir bağça, yaxud cəhənnəm çuxurlarından bir çuxurdur”*.³²⁷ Ruhun cəsədlə birlikdə qəbirdə əzab və ya mükafat görməsinin bir bənzəri, bəzən gördüyümüz acı (pis) və ya şirin (yaxşı) yuxulardır. Adam özünü əzab və ya sonsuz nemətlər içində görür. Bunlar ancaq oyanmaqla sona çatır.

Qəbir həyatı haqqında Peyğəmbərimiz (s.ə.s) belə buyurur: *“Ölüm mələyi mömin bəndənin ruhunu aldığında mələklər onu göz açıb yumacaq qədər belə ölüm mələyinin əlində buraxmazlar. Onu götürüb bir kəfənə qoyarlar. Ondan yer üzündə olan müşk qoxusu kimi bir qoxu çıxar. Onu mələklər arasından keçirərkən: “Bu gözəl ruh kimindir?” -deyərlər. Dünyada ikən deyilən ən gözəl adını söyləyərək: “Filan oğlu filandır” -deyərlər. Dünya səmasına çatana qədər çıxararlar. Nəhayət, Allah: “Bəndəmi illiyunə yazın,” -buyurur. Bu, Cənnətin ən yüksək dərəcəsidir. “Mən onu yer üzündəki cəsədinə qaytaracağam.” İki mələk yanına gəlir və: “Rəbbin kimdir?” -deyərlər.*

-“Rəbbim Allahdır.” -deyər. Onlar:

“Dinin nədir?” -deyərlər. Mömin ruh:

“Dinim İslamdır” -deyər. Onlar:

“Bunları necə bildin?” -deyərlər. O da:

“Allahın kitabını oxudum, ona inandım və təsdiq etdim” -deyər.

Səmadan bir səs gəlir:

“Bəndəm doğru söylədi. Cənnətdə yerini hazırlayın. Onun üçün Cənnətdən bir qapı açılacaq”.³²⁸

E. YENİDƏN DİRİLMƏNİN KEYFİYYƏTİ VƏ DƏLİLLƏRİ

Sur və sura üfürmə

Sur: Qiyamət saati gəldiyi an dörd böyük mələkdən biri olan İsrəfilin (ə.s) üfürəcəyi bir alətdir. Qurani-Kərimdə surun necə olduğu izah olunmamışdır. *“Sura üfürüldüyü gün, Allahın dilədiklərindən başqa, göylərdə olanlar da qorxu içində qalarlar. Hamısı Allaha boyun əymiş olaraq gələrlər”*³²⁹ ayəsi surun varlığına bir dəlildir. Bunun xaricində Hz. Peyğəmbərdən nəql edilən bəzi hədislər onun mahiyyətini təfsilatlı bir şəkildə izah edir.

³²⁷ Tirmizi, Qiyamə 26

³²⁸ Əbu Ya'la əl-Mavsili, Müsnəd, 4/288, 397; et-Tərgib vət-Tərhib, 3/369; Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Quran Dili, 2/1229

³²⁹ Nəml 27/87

Əbu Yala əl-Mavsilinin “Müsnəd” adlı hədis kitabında Əbu Hüreyrədən (r.a) nəql edilən bir hədisi-şərif suru belə açıqlayır:

Əbu Hüreyrə qeyd etmişdir ki, bir gün Peyğəmbər (s.ə.s) bizimlə oturub söhbət edirdi. Ətrafında çoxlu səhabələr vardı. Bizə belə dedi: *“Uca Allah göyləri yaratdıqdan sonra suru yaratdı və onu İsrafilə (ə.s) verdi. İsrafil ağzını sura söykəmiş və gözlərini də ərsə çevirmişdir. Sura üfürməsi üçün verilən əmri gözləməkdədir”*. Əbu Hüreyrə deyir ki, mən, *“Ey Allahın Rəsulu! Sur nədir?”* deyə soruşdum. O da, *“Buynuza bənzəyən bir alətdir”* -deyə cavab verdi. Mən yenə, *“O necə bir şeydir?”* deyə soruşdum. O da, *“O, çox böyükdür. Məni haqqı təbliğ etmək üçün göndərən Uca Allaha and olsun ki, yerlər və göylər onun yanında kiçik qalar. Hamısı onun içində sığa bilər,”*³³⁰ -deyə cavab verdi.

Bəzi səhabələr, Əqaid alimləri və müfəssirlərə görə, Sura üfürülmə üç dəfə olacaq. Birinci üfürmədə qorxu və dəhşətdən bütün varlıqlar sarsılacaq. İkinci üfürmədə bütün kainat alt-üst olub, bütün canlılar öləcək. Allah yeni bir nizam (axirət yurdu) qurub hesab günü gəlincə, üçüncü bir üfürmə ilə bütün ölümlərin ruhları bədənlərinə girərək yenidən diriləcəklər. Ardından da hesab, kitab, mizan, şəfaət, sırat, cənnət, cəhənnəm və qiyamət hadisələri olacaq.

Qurani-Kərim Surun üfürüldüyü əsnada yaşanacaq dəhşət barəsində “Təkvir”, “İnfitar”, “İnşiqaq” və başqa surələrdə geniş məlumat vermişdir. *“O gün Günəş bükülər, ulduzlar qaralıb tökülər, dağlar yerindən qoparılar, ən dəyərlə on aylıq dövələr başlı-başına buraxılar, dənizlər od tutub yanar”*,³³¹

“Göy yarılıb, Rəbbinin buyruğunu eşidib itaət edər, yer dümdüz olar, içində olanları atıb tamamilə boşalar və Rəbbinin buyruğunu eşidib itaət edər”.³³²

Ölü bədənələrə ruhların veriləcəyi üçüncü üfürülmə əsnasında isə *“Gözləri dalgın-dalgın, çayırtkələr kimi yayılmış olaraq, o çağırana doğru qaçaraq qəbirlərindən çıxarlar. Kəfirlər 'bu nə çətin bir gündür deyirlər’”,*³³³ *Qəbirlərindən sürətlə çıxacaqları gün, gözləri dönmüş, üzlərini zillət bürümüş olaraq, sanki daşlara doğru qaçarlar. Bu, söz verilmiş olan gündür”*.³³⁴

Həz. Peyğəmbərimizə (s.ə.s):

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوَّهٍ دَاخِرِينَ

330 Əbu Ya'la əl-Mavsili, **Müsnəd**

331 Təkvir 81/1-4, 6

332 İnşiqaq, 83/1-4, əlavə olaraq bax; Qariə 101/1-5; Zilzal 99/1-3; Naziat 79/6-14; Nəbə 78/18-20; Mürsəlat 77/8-10; Qiyamət 75/7-11; Müzzəmmil 73/14; Məaric 70/8-10; Həcc 22/2

333 Qəmər 51/8-9

334 Məaric 70/43-44

“Sura üfürüldüyü gün, Allahın dilədikləri istisna olmaqla, göylərdə olanlar da, yerdə olanlar da qorxu içində qalarlar. Hamısı Allaha boyunları bükülmüş olaraq gələrlər”³³⁵ ayəsindəki **“Allahın dilədikləri istisna”** kəlamı ilə nəzərdə tutulan kəslərin kimlər olduğu Əbu Hüreyrə (r.a) tərəfindən soruşuldu. Rəsulullah (s.ə.s) cavab olaraq: **“Onlar şəhidlərdir. Çünki şəhidlər Uca Allahın qatında diridirlər. Allah onları qiyamət gününün dəhşətindən, qorxu və narahatlığından qorumuşdur. O günün qorxu və narahatlığı yalnız inanmayan üsyankar və günahkar qullar üçündür”** cavabını verdi.

Həşr və nəşr

Ərəb dilində “həşr” kəlməsi “bir birliyi olduğu yerdən çıxarmaq”, “məskənlərindən çıxarıb başqa bir yerə göndərmək”, “sürgün etmək” və “bir yerə yığmaq” mənasına gəlir. **“Kitab əhlindən inkarçıları ilk sürgündə yurdlarından çıxaran Odur.”**³³⁶ ayəsində keçən “həşr” sözü qiyamət günü baş verəcək olan “həşr” deyil, onun kiçik bir nümunəsi olmaq üzrə Nadiroğulları yəhudilərinin yurdlarından çıxarılıb sürgün edilməsi deməkdir. Bu “həşr” əhli-kitabın ilk həşridir. Yəni buna görə əhli-kitab Ərəb yarımadasından ilk dəfə çıxarılmaq surəti ilə həşr olunmuşdur.

Dini bir termin olaraq “həşr” isə insanların öldükdən sonra dirilib dünyada ikən etdikləri işlərdən və söylədikləri sözlərdən öləri sorğuya çəkilmək üçün “məhşər” deyilən yerə getmələri, burada toplaşmalarıdır. Qiyamət gününə “yəvmul-bəs” (təkrar dirilmə günü) və “yəvmun-nəşr” deyildiyi kimi, “yəvmul-həşr”³³⁷ (toplanma günü) də deyilir.

“Nəşr”³³⁸ sözü isə “yaymaq”, “paylamaq” mənasına gəlir. Nəşr öldükdən sonra insanları təkrar diriltmək, həşr isə onları məzarlarından çıxararaq “məhşər” deyilən yerə göndərüb orada yığmaqdır.

“Sizi yaradıb yer üzünə yayan Odur və Onun hüzurunda toplaşacaqsınız.”³³⁷

Öldükdən sonra təkrar dirilməyə və hesab vermək üçün Allahın hüsuruna çıxmağa (nəşrə və həşrə) inanmaq iman əsaslarından biridir. Öldükdən sonra dirilməyə inana bilməyənlər barədə Qurani-Kərimdə belə buyurulur:

“Öz yaradılışını unudub, “çürümüş sümükləri kim dirildəcək?” -deyərək bizə misal verməyə çalışır. De ki; onları ilk dəfə yaradan dirildəcək. O, hər cür yaratmağı biləndir.”³³⁸

335 Nəml 27/87

336 Həşr 59/2

337 Mülk 68/24

338 Yasin 36/78-79

*“Allahın rəhmətinin əsərlərinə bir bax, yer üzünü ölümdən sonra necə dirildir. Şübhəsiz, ölümləri O dirildər. O, hər şeyə qadirdir.”*³³⁹

*“Allah küləkləri göndərər, onlar da buludu aparar. Biz də onu ölü bir çölə sürüyərik; onunla yeri, ölümündən sonra dirildərik. Bax, ölümdən sonra dirilmə də belədir.”*³⁴⁰

*“Sonra onu öldürüb qəbirə qoydu. Sonra dilədiyi zaman onu dirildib oradan qaldırır”*³⁴¹

Allah-Təala ölümdən sonra yenidən dirilməyi hər zaman bu növ nümunələrlə insanoğluna izah edir. Maddi olan çürümüş insan cəsədinin dirildilməsini, yenə maddədən ibarət olan təbiətin dirildilməsinə bənzətməmişdir. Bu da göstərir ki, həşr “cismani həşr” şəklində olacaq.

*“Bir də onlar dedilər ki; doğrusu, biz bir sümük yığını və çürüyüb iylənmiş bir torpaq olmuşkən, yeni bir xilqətdə diriləcəyikmi?”*³⁴²

Hesab günü

İnsanların bu dünyada ikən etdikləri yaxşılıq və pisliklərə görə axirətdə hesaba çəkiləcəkləri hesab gününün adı “din günü” və ya “cəza günü” adlanır. Bu mənada “hesab günü” sözü isə daha çox işlədilmişdir.

Hesab gününə iman etmək İslam dininin əqidə əsaslarından biri sayılır. Bu günün haqq olduğu, bir gün mütləq reallaşacağı Qurani-Kərimdə bildirilmişdir.

*“Allah hər kəsi qazandığının əvəzini vermək üçün (dirildəcək). Şübhəsiz, Allah hesabı tez görəndir.”*³⁴³ buyurulmuşdur. Digər bir ayədə Allah-Təala belə buyurur:

*“Əlbəttə, peyğəmbər göndərilənlərdən də, göndərilmiş olan peyğəmbərlərdən də soruşacağıq. Onlara olub-bitənləri tam şəkildə mütləq izah edəcəyik. Onsuz da biz onlardan uzaq deyilik.”*³⁴⁴

O dəhşətli hesab günündə Allahın mömin qullarına qorxu yoxdur, onlar qəmgin olmayacaqlar. Dünyada ikən etdiklərinin əvəzində Rəblərinin onlar üçün hazırladığı nemətlərə sevinc içində qovuşacaqlar. Allah belə möminlər üçün buyurur:

339 Rum 30/50

340 Fətihr 35/9

341 Əbəsə 80/21-22

342 İsrə 17/49

343 İbrahim 14/51

344 Əraf 7/6

“Şübhəsiz, iman edənlər üçün, yəhudilərdən, xristianlardan və səbiilərdən Allaha və axirət gününə inanıb saleh əməl işləyənlər üçün Rəbləri qatında mükafatlar vardır. Onlar üçün hər hansı bir qorxu olmadığı kimi, kədərlənmə də yoxdur” ³⁴⁵

Onlara:

“Bu, hesab günü üçün sizə söz verilənlərdir.” ³⁴⁶ deyiləcək və asan bir hesaba çəkiləcəklər.

“Kimin kitabı sağından verilsə, asan bir hesabla hesaba çəkiləcək və xoşbəxt olaraq ailəsinə dönəcək.” ³⁴⁷

“Kitabı sağ tərəfindən verilən; Alın kitabımı oxuyun, doğrusu, mən hesabımla qarşılaşacağımı onsuz da gözləyirdim, deyər.” ³⁴⁸ Beləcə, layiq olduğu cənnətə girər.

Bu dəlillərdən tam və aydın şəkildə məlum olur ki, dünyada ikən Allaha və axirət gününə iman edərək Onun əmrlərinə tabe olan, qadağan etdiklərindən çəkinən və saleh əməl işləyən möminlər, asan bir hesabdən sonra Allahın onlara mükafat olaraq hazırladığı nemətlərə qovuşacaqlar. Ancaq müsəlman olduğu halda mütləq surətdə cəzanı haqq edəcək davranış edənlərin hesabı çətin olacaq.

Hz. Peyğəmbər bir gün səhabələrindən belə soruşar:

“Müflis kimdir, bilirsinizmi?”

Səhabələr:

“Bizim aramızda müflis, heç bir dirhəmi və malı olmayandır” -demişlər.

Bunun üzərinə Rəsulullah (s.ə.s) belə buyurar: ***“Mənim ümmətimdən gerçək müflis qiyamət günündə namaz, oruc və zəkatla gəlib onu-bunu söymüş, böhtan atmış, onun-bunun malını yemiş, qanını tökmüş, başqasını da döymüş olaraq gələndir. Ona-buna həsənətindən veriləcək. Əgər hesabı bitmədən həsənəti bitsə, onların günahlarından alınaraq üzərinə yüklənəcək, sonra cəhənnəmə atılacaq.”*** ³⁴⁹

Yuxarıdakı ayə və hədislərdən çıxarılan nəticə isə belədir:

-Əməllərin çəkilməsi haqqdır: Çünki Allah ***“O gün tərəzi (vəzn) haqqdır.”*** ³⁵⁰ buyurmuşdur.

³⁴⁵ Bəqərə 2/62

³⁴⁶ Sad 38/53

³⁴⁷ İnşıaq 84/7-9

³⁴⁸ Haqqa 69/19-20

³⁴⁹ Müslim, Birr 59. Tirmizi, Qiyamə 2

³⁵⁰ Əraf 7/18

-Əməl dəftəri haqdır: Bu dəftərdə insanlara aid savab və günahlar qeyd edilir. Möminlərə sağ, kafirlərə sol və arxa tərəflərindən verilir.

-Öldükdən sonra sorğu-suala çəkilmə haqdır.

Mizan (tərəzi)

Ərəb dilində “mizan” tərəzi mənasına gəlir. Axirətdə günah və savabların yaxşılıq və pisliklərin ölçüləcəyi mənəvi ölçü alətidir. Məcəzi mənada hüququ, yaxşılıq və pisiyi ölçmək üçün də mizan sözündən istifadə edilir. Ədalət tərəzisi, haqq tərəzisi, yaxşılıq tərəzisi, ağıl tərəzisi kimi. Allah-Təala bu müxtəlif miqdar və dəyərlərə şamil olmaqla tərəzini Quranda belə bəyan edir:

*“Allah göyü yüksəltdi. Mizanda (tərəzidə) haqsızlıq etməyin, -deyə tərəzini qoydu. Çəkini və ölçünü doğru və ədalətlə edin, tərəzidə (mizanda) haqsızlıq və əskiklik etməyin, -deyə buyurdu.”*³⁵¹

Qiyamət günündə yaxşı və pis əməllərin çəkilərək miqdarının ölçülməsinə məxsus mizan (tərəzi) iman baxımından haqdır. Uca Allah qiyamət günündə qoyulacaq bu tərəzi üçün belə buyurmuşdur:

*“Qiyamət günü ədalət tərəziləri qoyacağıq. Heç bir kimsəyə heç bir haqsızlıq edilməz. Xardal dənəsi qədər belə olsa, ediləni ortaya qoyarıq. Hesaba çəkici olaraq biz yetərik”*³⁵²

*“O gün (qiyamət günü) gerçək və dümdüz olan vəzn (tərəzi) vardır.. Mizanları ağır olanlar xilas olanlardır. Mizanları yüngül gələnlər, ayələrimizə etdikləri haqsızlıqdan öləri özlərini zərər və ziyanı uğradanlardır.”*³⁵³

Qurani-Kərimin vəzn və mizanla əlaqədar bəyanlarından çıxan nəticə belədir: Axirətdə əməllərin ölçülməsi üçün bir mizan qoyulacaq. Mizanda əməllərin çəkilməsi əməl dəftərlərinin verilməsindən sonra olacaq. Əməllərin çəkilməsi əsnasında zalımın əgər bir yaxşı əməli (həsənəsi) varsa, borcu müqabilində məzluma veriləcək. Həsənəsi (yaxşılığı) olmazsa, məzlumun günahından borca müqabil zalıma veriləcək. Hər kəsin müxtəlif əməllərinin ölçülməsindən sonra qazanc və zərər hesabı hamısının cəmindən çıxarılacaq.

351 Rəhman 55/7-9

352 Ənbiya 21/47

353 Əraf 7/8-9

Allaha və axirət gününə iman etməyənlərə gəldikdə, Allah onların əməlləri üçün heç bir vəzn və tərəzi qoymayacaq. Allahı və öldükdən sonra dirildilərək hesab verməyi inkar etdikləri üçün kafirlərin yaxşılıqları boşa getmişdir. Çünki yaxşılıqları mühafizə edən şey iman çərçivəsidir. Axirətdə kafirin küfr və günahından başqa heç bir həsənəsi qalmayacağına görə onun üçün vəzn və mizana ehtiyac qalmaz. Bu səbəblə Allah belə buyurur:

“De ki: Sizə əməl tərəfindən ən çox ziyanda olanı xəbər verimmi?. Bunlar dünyaya həyatında əməlləri boşa getmiş olanlardır. Halbuki onlar gözəl iş etdiklərini hesab edirdilər. Bunlar Allahı və Ona qovuşmağı inkar edənlərdir. Buna görə də əməlləri boşa getmişdir. Onlar üçün qiyamət günündə tərəzi qoymayacağıq.”³⁵⁴

Peyğəmbərimiz (s.ə.s) məhşər günündə üç yerdə qorxu səbəbi ilə kimsənin kimsənin yadına düşməyəcəyini söyləmişdir:

- *Mizan başında tərəzisinin ağır gəlib-gəlməyəcəyini öyrənənə qədər,*
- *Əməl dəftərinin verildiyi və “alın və kitabınızı oxuyun” deyildiyi zaman kitabının sağdanmı, soldanmı, yoxsa arxadanmı olacağını öyrənənə qədər,*
- *Cəhənnəmin üstünə qoyulan sırat körpüsünün yanında”.*³⁵⁵

Əməl dəftəri

Bu, insanın dünya həyatında etdiyi yaxşı və pis işlərin, sözlərin Allah dərgahında qeyd edildiyi dəftərdir. Bu dəftər videokamera kimi insanın hər cür hal və hərəkətini, danışdıqlarını içində saxlayan dəftərdir. Bu qeydlərlə insan axirətdə hesaba çəkiləcək, bu dəftər insanın lehində və ya əleyhində şahid olacaq. Quranda “kitab” olaraq qeyd edilmişdir.

Dünya həyatında insanla birlikdə olan və onun etdiklərini yazan mələklər vardır. Qurani-Kərim bu mələklər haqqında belə buyrulur:

“...Halbuki üzərinizdə müşahidəedici mələklər var, şərəfli yazıçı (mələklər). Nə etsəniz, bilirlər.”³⁵⁶

“O, (insan) hər nə söz söyləsə, şübhəsiz ki, yanında olan mühafiz (qoruyucu/yazıçı) vardır.”³⁵⁷

Əməl dəftərinə insanın etdiklərini yazan mələklərə hafizə mələkləri və ya kiramən-katibin (şərəfli yazanlar), yaxud “rəqib-atid” deyilmişdir.

354 Kəhf 18/103-105

355 Ebu Davud, Kitabus-Sünnə, 4755

356 İnfitar 82/10-12

357 Qaf 50/18

Hər insana öz əməl dəftəri axirət günü veriləcək və insan öz etdiklərini orada şəxsən görüb oxuyacaq. Dəftərləri sağ tərəfindən verilən kəslər cənnətliklər, sol tərəfindən və ya arxa tərəfindən verilənlər isə cəhənnəmliklər olacaqlar. Cənnətliklərin hesabı ya çox sadə keçəcək, yada onlar heç hesaba çəkilməyəcəklər. Cəhənnəmliklər isə çox çətin bir hesablara qarşılaşacaqlar. Qurani-Kərim bu barədə belə buyurur:

“...O vaxt kitabı (əməl dəftəri sağ əlinə verilmiş olan kimsə deyər ki: ‘Gəlin kitabımı oxuyun. Çünki mən hesabıma çatacağıma (hesaba çəkiləcəyimə) inanmışdım!. Artıq o məmnun bir həyatda, yüksək bir Cənnətdədir.” ³⁵⁸

“Kitabı sol əlinə verilmiş olan isə deyər ki: ‘Əfsus, keşke kitabım mənə verilməsəydi... Hesabımın da nə olduğunu bilməsəydim!’ ³⁵⁹

İnsan öz əməl dəftərində həyatının bütün təfərrüatını gördükdə heyrlənəcək və belə deyəcək:

“Əfsus bizə, bu dəftərə nə olub, kiçik-böyük heç nə buraxılmayıb, hamısı yığılmış...” ³⁶⁰

Əməl dəftəri insanın dünya həyatındakı öz etdikləri əməllərlə doldurulduğuna, insan da iradəyə sahib olduğuna görə əməl dəftərinin yaxşı və ya pis şeyləri özündə əks etdirməsində insanın özü əsasdır. ***“İman edərək saleh əməl işləyənlərin əməlləri məhv olmaz. Biz onu yazmaqdayıq.”*** ³⁶¹ Bu barədə başqasını günahlandırmağa səbəb yoxdur.

Sirat

Ərəb dilində “yol”, “küçə”, “keçid” kimi mənalara gəlir. Qurani-Kərimdə sirat daha çox “müstəqim” (doğru) ilə birlikdə Allahın razılığına uyğun olan və Ona çatdıran tövhid və İslam dini mənasında işlədilmişdir:

“Kim Allaha güvənsə, şübhəsiz, doğru yola (sıratı-müstəqimə) çatdırılmışdır.” ³⁶²

“Şübhəsiz, Allah mənim də Rəbbim, sizin də Rəbbinizdir. O halda yalnız Ona ibadət edin. Bu, doğru yoldur (sıratı-müstəqim).” ³⁶³

Sirat məhşər yerindən etibarən Cəhənnəmin üzərindən keçərək Cənnətə qədər uzanan bir körpüdür. Bu körpü həşr günü Cəhənnəmin üzərində qurulacaq. Mömin, günahkar, kafir-hər kəs bu körpüyə gələcəkdir. Cənnətə gedə bilmək üçün bundan başqa yol yoxdur.

358 Haqqə 69/19-22

359 Haqqə 69/25-27

360 Kəhf 18/49

361 Ənbiya 21/94

362 Ali-İmran 3/101

363 Ali-imran 3/51

Oradan keçmək üçün yaxşı əməlləri kifayət etməyənlər Allahın əmri ilə çəkilib Cəhənnəmə salınacaqlar. Yaxşı əməlləri ağır gələnlər günahlarına görə bir az yara almış olsalar da, sıratı keçəcəklər. Bəzi möminlər illərlə sürünərək keçəcəklər. Sıratdan keçiş əsnasında Peyğəmbərimiz (s.ə.s) sırat üzərində *“Qurtar! Ey Rəbbim! Qurtar!”*- deyə möminlər üçün dua edəcək.³⁶⁴

Əbu Səid əl-Xudridən (r.a) rəvayət olunan bir hədisi-şərifdə Peyğəmbərimiz (s.ə.s) belə buyurmuşdur:

*“Məhşərdə mühakimə və mühasibə işlərindən sonra Cəhənnəmin üstündə bir körpü (sırat) qurulacaq. Allah şafaətə icazə verər. (Möminlər): “Ey Allahım! Bizi qurtar”-deyə dua edərlər...”*³⁶⁵

Əbu Səid əl-Xudrinin (r.a) rəvayət etdiyinə görə, sırat körpüsü tükdən incə və qılıncdan itidir. Sıratın uzunluğu min illik yoxuş, min illik eniş və min illik də düzlükdür. Bu məsafə bəzi insanlar üçün olacaq. Hər bir kimsənin bu məsafəni keçməsi əməlləri ilə mütənasib bir zamanda olacaq. Bəzi üləməyə görə, sıratın tükdən incə, qılıncdan iti olduğuna dair rəvayətlər bu körpünün üzərindən keçməyin çox müşkül və çətin olmasından xəbər verir.

Sırat üzərində hər bir möminin tək özünün faydalanacağı bir nuru vardır. Bu nurdan başqası faydalana bilməyəcək. Heç kim başqa bir kimsənin nuru içərisində gedə bilməyəcək.

Uca Allah belə buyurmuşdur:

*“Ey iman edənlər, səmimi bir tövbə ilə Allaha dönün! Ümid edilir ki, Rəbbiniz sizin pisliklərinizi örtər. Peyğəmbəri və onunla birlikdə iman edənləri utandırmayacağı gündə Allah sizi içlərindən çaylar axan cənnətlərə qoyar. Çünki onların nurları önlərindən və yanlarından gəzər və “Ey Rəbbimiz, nurumuzu tamamla, bizi bağışla! Şübhəsiz, sən hər şeyə qadirsən,” -deyərlər.”*³⁶⁶

Bu ayədə keçən möminlərin "nurları" sözü onların saleh əməlləri ilə meydana gələn nurlardır.

Allah-Təala yenə belə buyurmuşdur:

*“Sizlərdən heç bir kimsə yoxdur ki, oraya (Cəhənnəmə) baş çəkməsin. Bu, Rəbbin üçün dəqiqləşmiş bir hökmdür. Sonra biz, iman edib pisliklərdən çəkinənləri qurtarıq. Zalımları da diz üstü çökmüş olaraq orada buraxırıq.”*³⁶⁷

364 Müslim, İman, 84/329; bax: Buxari, Əzan 129

365 Tirmizi, Qiyamə 9/2432

366 Təhrim 66/8, bax; Hədid 57/13

367 Məryəm 19/71-72

Bir rəvayətə görə, cənnətlik möminlərin Cəhənnəmi görmələri üzərindəki sırattan keçmələrindən ibarətdir. Hər kəs bu körpüyə gələcək və Cəhənnəmə girənlər də buradan girecəklər. Möminlərin Cənnətə yollarının Cəhənnəmdən keçməsindəki hikmət; sevinclərinin çoxalması, xilas olduqları üçün şükrlərinin artması və kafirlərin kədərlərinin çoxalmasıdır.

Şəfaət

Ərəb dilində “şəf” sözündən törəmiş şəfaət, lüğətdə bir kimsənin bağışlanmasını istəmək, başqası adına kömək istəmək, dua etmək, xahiş etmək mənalıdır. Şəfaət bir möminin günahlarının bağışlanması üçün Allaha dua edib yalvarmaqdır. Başqa bir ifadəylə, bir kimsənin kömək etmək və ya kömək diləmək məqsədi ilə başqa bir adama nisbət edilməsi, onunla birlikdə xatırlanmasıdır. Şəfaət edənə şafi və ya şəfi, şəfaət edilənə məşfu (şəfaət gözləyən) deyilir.

Quranda şəfaət

Quranda şəfaət sözü 30 yerdə işlədilmişdir. Bu ayələrin bir qismi, ümumiyyətlə, şəfaətin mötəbər olmadığı, qəbul edilməyəcəyi ilə əlaqədardır. Bu ayələr Quran bütövlüyündə qiymətləndirildikdə bu qəbul edilməyən şəfaət axirətdə kafirlər üçün fayda verməyən şəfaətdir.

Şəfaət icazəsi:

Quran şəfaət hadisəsinin daha çox axirətdəki yerini izah edir. **“...Onun icazəsi olmadan, Onun qatında şəfaət edəcək kimdir?...”**³⁶⁸ ayəsi əgər Allah icazə versə, başqalarının da şəfaət istəyində ola biləcəyi mənasını verdiyi kimi, müşriklərin şəfaət ümid etdikləri bütün bütələr və bənzərləri əsla şəfaətçi ola bilməzlər, çünki Allah (c.c) onlara belə bir səlahiyyət verməmişdir mənasına da gəlir. Yunus surəsinin 3-cü ayəsində də buna bənzər ifadələr görülür.

Allah (c.c) öz dərgahından əhd (söz) alanlara,³⁶⁹ Haqqa şahidlik edənlərə,³⁷⁰ dilədiyi və razı olduğu kəslərə³⁷¹ şəfaət etmələri üçün icazə verməkdədir.

Axirətdə inkarçılara heç kimin şəfaəti fayda verməz:

Bir ayədə möminlərə mallarından infaq etmələri əmr edilir. Bu infaqın heç bir dostluğun və ya şəfaətin olmadığı axirət günü gəlmədən əvvəl verilməsi lazımdır.³⁷² Bu ifadə şəfaət icazəsi ilə ziddiyyət təşkil etmir. Əsasən bəndələrə şəfaət edəcək olan, onları qurtara-

368 Bəqərə 2/255

369 Məryəm 19/87

370 Zuxruf 43/86

371 Nəcm 53/26

372 Bəqərə 2/254

caq olan Allahdır. Onun şəfaətinin xaricində heç bir şey fayda verməz. Heç kimsə başqalarının edəcəyi şəfaətə güvənməməlidir. Lakin Rəbbimiz dünyada və ya axirətdə şəfaət üçün bəzi qullarına icazə verə bilər. İnkār edənlərə və Haqdan üz çevirənlərə heç bir şəfaətçinin şəfaəti fayda verməz.³⁷³

Sitayış edilən saxta ilahların əsla şəfaəti olmaz:

Allah (c.c) inkarçılardan, bütə sitayış edənlərdən belə soruşur: **“Yoxsa onlar Allahdan başqa şəfaətçilərimi götürdülər?”**³⁷⁴ Bəziləri özlərinə şəfaətçi olsunlar deyər bütləri, Allahdan başqa ilahları seçərlər.³⁷⁵

Qurani-Kərim Allaha şirk qoşulan şeylərin şəfaət səlahiyyətinə sahib olmadıqlarını vurğulamışdır.³⁷⁶

Şəfaət səlahiyyəti ancaq Allaha aiddir. Şəfaət yalnız Allahdan istənməlidir. Ölmüş kəslərdən (peyğəmbər belə olsalar) birbaşa olaraq əsla şəfaət istənilə bilməz. **“De ki: ‘Şəfaətin hamısı Allaha aiddir.’”**³⁷⁷ Onsuz da dua Allahdan başqasına edilməz.³⁷⁸ Ancaq “Ey Allahım, Rəsulullahı mənə şəfaətçi et” deyərək Allaha dua edilə bilər. Tirmizinin rəvayət etdiyi bir hədisdə peyğəmbərimiz bir səhabəyə şəfaətini istəməsini belə öyrətmişdir: **“Allahım, Onu (Rəsulullahı) haqqımda şəfaətçi et.”** Buna görə, **“şəfaət ya Rəsulallah!”** deyəndə birbaşa Allah Rəsulundan şəfaət istənilirsə, bu, səhvdir.

Hədislərdə şəfaət

*Axirətdə peyğəmbərlərin hamısına möminlərə şəfaət etmə haqqı veriləcəkdir.*³⁷⁹

*Hər peyğəmbər öz ümmətinə şəfaət edəcək.*³⁸⁰ İnsanlar mühakimə olunmaq üçün məhşərdə toplaşdıqda peyğəmbərlər, **“Allahım, salamatlıq ver!”** -deyə dua edəcəklər.³⁸¹ Peyğəmbərlərin və Hz. Muhammədin (s.ə.s) şəfaəti Allahın icazəsi ilə yalnız möminlərə şamil ola biləcək. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) də hədislərində böyük günah işləyənlər də daxil olmaqla, möminlərin özlərinin şəfaətinə nail olacaqlarını söyləmişdir.³⁸²

373 Bəqərə 2/48, 123

374 Zümər 39/43

375 Yunus, 10/18

376 Maidə 5/72, 94; Əraf 7/53; Yunus 10/18

377 Zümər 39/44

378 Fatiha, 1/5

379 Buxari, Rıqə 45, Təvhid 33; Müslim, İman 81; Əbu Davud, Cihad 26; Əhməd bin Hənbəl, Müsnəd III/ 94, 325, V/43; Tirmizi, II/66

380 Buxari, Təfsir Surə 18

381 Buxari, Rikak 52; Müslim, İman 81

382 Buxari, Rıqə 51; Əbu Davud, Sünnə 20; Tirmizi, II/66

*Peyğəmbərlər də daxil, ilk dəfə şafaət edəcək və şafaəti qəbul ediləcək peyğəmbər, Hz. Muhamməddir (s.ə.s).*³⁸³ Hz. Peyğəmbərin şafaəti ilə hesaba və sorğuya çəkilmədən cənnətə girənlər də olacaq.³⁸⁴ Cənnətdə dərəcələrin artırılması üçün ilk şafaət edəcək olan peyğəmbərimiz Hz. Muhamməddir (s.ə.s). Hz. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bir hədisində, *“Cənnətdə insanların əvvəlcə şafaət edəni mənəm.”*³⁸⁵ buyurmuşdur.

Hədisi-şəriflərdən ən böyük şafaətçinin Hz. Muhamməd (s.ə.s) olduğu görünür.

*“Hər peyğəmbərin müstəcab (Allahın qəbul edəcəyi) bir duası vardır. Hər peyğəmbər o duanı etməkdə tələsdi. Mən isə bu duanı qiyamət günündə ümmətimə şafaət olaraq istifadə etmək üçün saxladım (istifadə etməyi axirətə buraxdım). Ona inşallah ümmətimdən şirk qoşmadan ölənlər nail olacaqlar.”*³⁸⁶

Hz. Peyğəmbərin ən böyük şafaətinə “şafaətül-uzma” deyilir. Bu barədə qaynaqlarda uzun hədislər var.³⁸⁷

Təvəssül

Diri və ya ölü olan saleh kəsləri Allahdan bir şey istəmək üçün vasitə kimi qəbul etməyə “təvəssül” deyilir. Ölmüş və qəbirdə olan bir adamın başqasına şəxsən bir fayda verməyə və ya bir zərəri ortadan qaldırmağa gücü çatmaz. Ancaq onların işlədikləri saleh əməllər öldükdən sonra da Allah qatında dəyərlidir. Əksər İslam alimlərinə görə isə Allahdan bir şey istəyərkən saleh şəxsləri vasitəçi və vəsilə etmək, bunun üçün onların qəbirlərini ziyarət etmək caizdir. Məsələn, “Hz. Muhamməd (s.ə.s) haqqı üçün, onun hörmətinə, ya Rəbbi onunla sənə dua edirəm, bu istəyimi yerinə yetir” demək duaların qəbuluna vəsilə olar. Əhməd b. Hənbəl: “Özəlliklə Nəbi (s.ə.s) ilə təvəssül edilir” buyurmaqdadır. İbni Abdolvəhhəb isə: “Bir kimsənin dua edərkən “Allahım! Peyğəmbərin və bütün Peyğəmbərlərin, saleh qullarının vəsiləsiylə səndən istəyirəm” deməsi, bilinən, ya da bilinməyən bir qəbrin yanına gedib orada sırf Allaha dua etməsi bizim rədd etdiyimiz bir şey deyildir.” -deyərək bu şəkildə dua etməyə qarşı çıxmadığını bildirmişdir.³⁸⁸

383 Müslim, Fədail 2

384 Buxari, Təfsir Surə 18; Müslim, İman 84

385 Müslim, İman 85

386 Buxari, Dəavat 1, Tövhid 31; Müslim, İman 334 (198); Muvatta, Quran 26; (1, 212); Tirmizi, Dəavat 141 (3597); Darımi, Siyər 28, Rıqaq 85; Kutubu Sittə Tərc. 14/402-403

387 Buxari, Tövhid 36, 19, 37, Təfsir, Bəqərə 1, Rikak 51; Müslim, İman 322 (193); Kutubu Sittə Tərc. 14/406-407

388 “İbni Abdolvəhhəbın fətvaları” 3-cü bölüm, səh. 68. (İmam Muhamməd Suud universitetinin nəşri.)

F. MÜKAFAT VƏ CƏZA

Cənnət

Cənnət sözü ərəb dilində ağaclı bağça, yaşıllıqları bol olan bostan, sıx budaqları və yarpaqları ilə yerə kölgə salan xurmalıq və bağ mənalarına gəlir. Cəmi "cinan" və "cənnat"dır. Peyğəmbərlərin dəvətinə tabe olan, qulluq vəzifələrini yerinə yetirən pak və müttəqilər üçün hazırlanmış bir hüsur və səadət yurdu. Qısaca, axirətdəki nemətlər yurdunun ümumi adıdır. Quranda cənnət mənasını verən müxtəlif adlardan da istifadə edilmişdir. Cənnətin təbəqələri olması ehtimalı olan bu adlar belədir:

Cənnətül-məva (şəhidlərin və möminlərin barınağı və evi olan cənnət), cənnəti-adn (əbədilik cənnəti), darul-xulud (əbədilik yurdu), firdəvs (hər şeyi əhatə edən cənnət bağçası), darus-səlam (sağlamlıq yurdu), darul-muqamə (əbədi qalınacaq yer), cənnatün-nəim (nemətlərlə dolu cənnətlər), əl-maqamul-əmin (etibarlı mövqe).

Qurani-Kərim və hədisi-şəriflərdə Cənnət müxtəlif şəkillərdə təsvir edilmişdir. Xüsusilə Qurani-Kərimdə ağacların altından çaylar axan cənnətlər şəklində izah edilir:

*“Cənnət təqva sahiblərinə yaxınlaşdırılmışdır. Sizə vəd olunan gördüyünüz bu Cənnətdir ki, o, Allaha itaət edən, onun (hüddud və əhkamına) riayət edən, çox əsirgəyici Allaha bütün səmimiyyətilə qiyabən ehtiram göstərən, haqqın itaətinə yönəlmiş bir ürəklə gələnlərə aiddir.”*³⁸⁹

*“Tövbə edənlər, yaxşı əməl və hərəkətdə olanlar elə deyil. Çünki bunlar heç bir şeylə haqsızlığa uğradılmayaraq Cənnətə, çox əsirgəyici Allahın qullarına qiyabən vəd buyurduğu ədn cənnətlərinə girəcəklər. Onun vədi, şübhəsiz, yerini tapacaq. Orada səlamdan başqa bir söz eşitməyəcəklər. Orada səhər-axşam ruziləri də ayaqlarına gələcəkdir. O, elə Cənnətdir ki, biz, ona bəndələrimizdən, həqiqətən, müttəqi olanları varis edəcəyik.”*³⁹⁰

Cənnət bu dünyada edilən yaxşılıqların axirətdə Allah tərəfindən verilən qarşılığıdır. Quranda Allah belə buyurur:

*“Ədn cənnətləri vardır ki, altlarından çaylar axar. Onlar orada əbədi qalacaqlar. Günahlardan təmizlənənlərin mükaafatı budur.”*³⁹¹

Quranda Cənnətin xüsusiyyətlərindən bəzilərinə bu şəkildə toxunulmuşdur:

1- Altlarından çaylar axan, bir-birinin üstündə tikilmiş yüksək köşklər, gözəl məskənlər.

2- Müxtəlif ağac və meyvələrə, axan qaynaqlara, görünüş və qoxusu gözəl, istəyənlərin yanına qədər sallandığına görə qoparılması asan, müxtəlif cür bol meyvələr.

389 Qaf 50/31-33

390 Məryəm 18/60-63

391 Taha 20/76

3- Ürəyin istədiyi hər cür yemək, müxtəlif ləzzətli içkilər, təmiz şərablar və cürbəcür tükənməz nemətləri olan bir məkan.³⁹²

4- Cənnətdə həyat sonsuzdur, kin yoxdur, boş söz və günah söz eşidilməz.

“Biz o cənnətliklərin ürəklərindəki kinləri çıxarıb onları pak etdik. Hamı qardaşlar olaraq taxtlar üzərində üzbəüz otururlar. Orada onlara heç bir əziyyət toxunmaz və onlar oradan çıxarılmayacaqlar.”³⁹³

“Onlar Cənnətdə nə bir boş söz eşidərlər, nə də bir günah söz. Ancaq bir söz eşidərlər: Səlam. (bir-birləri ilə salamlashaqlar).”³⁹⁴

5- Cənnət nemətləri insan xəyalının çata bilməyəcəyi gözəllikdədir. Cənnəti əslində dünya ölçüləri ilə təsvir etmək mümkün deyil. Bununla birlikdə Cənnətdəki bənzərsiz nemət və səltənəti idrak etməmiş üçün Allah-Təala onu bizə təsvir etmişdir.³⁹⁵

Hə. Peyğəmbər (s.ə.s) belə buyurmuşdur: Allah buyurur ki: *“Saleh qullarım üçün mən Cənnətdə heç bir gözün görmədiyi, heç bir qulağın eşitmədiyi və heç bir insan könlünün təəvvür etmədiyi xəyalından keçirmədiyi bir çox nemətlər hazırladım.”*

Başqa bir hədisdə də Rəsulullah (s.ə.s) Cənnətin köşklərinin gümüş və qızıl kərpicdən olduğunu, daşlarının inci və yaqut olduğunu, oraya girənlərin bol luq, rifah içində, kədərsiz yaşayacağını, orada əbədi qalacaqlarını, ölməyəcəklərini və gəncliklərinin yox olmayacağını ifadə etmişdir.

Ənəs ibn Malikdən (r.a) rəvayət olunan bir hədisdə də Peyğəmbərimiz (s.ə.s) belə buyurmuşdur: *“İndicə Cənnət ilə Cəhənnəm bu divarın üstündə mənə ərz olundu.”* (Təcrid-i Sarih Tərcümə və Şərhi, II, 483).

Başqa bir hədisində isə belə buyurur: *“Cənnət mənə o qədər yaxınlaşdı ki, əgər salxımlarından bir dənəsini alsaydım, dünya var olduğu müddətdə ondan yeyərdiniz.”*³⁹⁶ Bu hədislərdən də aydın olduğu kimi, Cənnət yaradılmış olub indi də mövcuddur.

Cənnətliklər: Quran və sünnədə bildirildiyinə görə, peyğəmbərlərin dəvətinə tabe olub iman edən və əməlisaleh olanlar Cənnətə girəcəklər. Bu kəslər cənnətlikdir. Əsasən, Allaha və insanlara qarşı vəzifələrini yerinə yetirməklə insan dünyada ikən mənəvi bir hü-zura qovuşur, maddi rifah təmin edilir, amma həqiqi mənada hü-zur və qardaşlıq Cənnətdə reallaşar:

392 Saffat 37/47, Zuxruf 43/71-73, Tur 52/21

393 Hicr 15/47-48

394 Vəqiə 56/25-26

395 İnsan 76/11-22

396 Buxari, Qusuf 14; Müslim, Qusuf 24(907); Malik, Muvatta Salatul-Qusuf

*“Təqva sahibləri, əlbəttə, cənnətlərdə və bulaq başlarındadır. Girin oraya salamatlıqla, əmin olaraq. Biz cənnətliklərin ürəklərindəki kinləri çıxarıb, təmiz etdik. Hamısı qardaşlar olaraq taxtlar üzərində qarşı-qarşıya otururlar. Orada onlara heç bir zəhmət toxunmaz və onlar oradan çıxarılacaq da deyildirlər.”*³⁹⁷

Qurani-Kərim namazını əskiksiz qılanların, malından bir qismini yoxsullara ayıranların, cəza-hökm gününə inananların, Allahın qəzəbindən qorxanların, ismətlərinə sahib olanların, sözlərinə və əmanətə sadıq qalanların, doğru şahidlikdə olanların Cənnətə girəcəklərini bildirməkdədir. Ayrıca, Allahın razılığını diləyərək səbir edənlər, şükür edənlər, ürəkdən tövbə edənlər, Allah yolunda canını fəda edən şəhidlər və Allaha yönələn müsəlmanların əbədi Cənnətə girəcəkləri uca Rəbbimiz tərəfindən müjdələnmişdir. Cənnətliklərin hallarını dilə gətirən Quran ayələrindən bəzilərdə belə buyurur:

*“İman edib saleh əməl işləyənləri, Rəbləri imanları səbəbi ilə, hidayətə, ağacları altından çaylar axan, neməti bol Cənnətlərə qovuşdurar. Bunların Cənnətdə duaları: “Allahım, səni təsbeh və tənzih edərik” sözüdür və aralarındakı diləkləri də daim səlamdır. Dualarının sonu isə; “Bütün həmdlər aləmlərin Rəbbinə məxsusdur.”-duasıdır.”*³⁹⁸

*“Kim də Ona bir mömin olaraq saleh əməllər işləmiş olduğu halda çatsa, onlara ən yüksək dərəcələr var. Ədn Cənnətləri vardır ki, (ağacları) altından çaylar axar, orada əbədi qalacaqlar. Belə Cənnətlərdə əbədi qalmaq, küfr və üsyandan təmizlənənlərin mükafatıdır.”*³⁹⁹

Əhli-sünnə əqidəsinə görə, “Lə ilahə illəllah, Muhammədun Rəsulullah” deyən və buna lazımınca iman edib saleh əməl işləyən hər kəs Allahın icazəsi ilə mütləq Cənnətə girəcəkdir. Cənnətliklər xəstəlik, şikəstlik, qocalıq, pis xasiyyət və s. hallardan uzaq olaraq yaşayacaqlar.

Cənnətin təbəqələri: İslam alimlərinə görə Cənnətin səkkiz təbəqəsi var. Lakin İbn Abbasdan (r.a) gələn bir rəvayətdə Cənnətin yeddi təbəqəsinin olduğu xəbər verilmişdir. Bunlar cənnəti-nəim, ədn, firdəvs, məva cənnəti, darussəlam, darul-xuld və illiyyundur. Bu təbəqələrdən hər birində möminlərin etdikləri yaxşı işlərə görə girəcəkləri və ya yüksələcəkləri dərəcə və mərtəbələr vardır.

- **Cənnətün-nəim:** *“Məni Cənnətin-Naimin varislərindən et...”*⁴⁰⁰

- **Cənnətül-ədn:** *“Şübhəsiz ki, iman edənlər və gözəl əməl işləyənlər, onlar məxluqatın ən xeyirlisidirlər. Onların mükafatı Rəbləri qatında ədn cənnətləridir ki, onların altların-*

397 Hicr 15/45-48

398 Yunus 10/9-10

399 Taha 20/75-76

400 Şuəra 26/85

*dan çaylar axar, orada onlar əbədi qalacaqlar, Allah onlardan razı olmuşdur, onlar da Ondan razı olmuşlar. Bu, Rəbbindən qorxanlar üçündür.”*⁴⁰¹

- Cənnətül-firdəvs: *“Şübhəsiz, iman edib gözəl əməl işləyənlər üçün sığınacaq olaraq firdəvs cənnətləri vardır.”*⁴⁰²

- Cənnətül-məva: *“İman edib gözəl əməl işləyənlərə gəlincə, onlar üçün məva cənnətləri vardır.”*⁴⁰³

- Darus-səlam: *“Halbuki Allah dariüssəlama çağırır və O, dilədiyi kəsləri doğru bir yola hidayət edir.”*⁴⁰⁴

- Darul-xuld: *“O Rəbb ki, fəzlindən bizi dayanılacaq yurda (Cənnətə) qoydurdu.”*⁴⁰⁵

- İlliyyun: *“Xeyr! Şübhəsiz ki, yaxşı əməl və itaət sahibi olan möminlərin əməl dəftəri İlliyyundadır!”*⁴⁰⁶

Müslimin Əbu Səid əl-Xudridən (r.a) rəvayət etdiyi hədisdə də Allah yolunda cihad edənlərin cihadları səbəbi ilə Cənnətdə yüz dərəcə yüksələcəkləri, hər dərəcənin arasının isə yer ilə göy arasındakı məsafə qədər olduğu Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) tərəfindən xəbər verilmişdir. Hədisdə haqqında danışılan dərəcələr mövzusunda isə bu ehtimallar qarşıya qoyulmuşdur. Bu dərəcələri zahiri mənada anlamaq mümkündür. Həqiqətən, bu dərəcələrin zahirindən aydın olduğu kimi, bir-birindən daha yüksək mənzillər (təbəqələr) olması mümkündür. Bundan əlavə, “yüksəklik” sözünün Cənnətdəki nemətlərin çoxluğu, insanın könlündən belə keçməmiş xeyirlərin böyüklüyü və ya genişliyi mənasında işlədilməsi də mümkündür.

Bütün bu ayə, hədis və alimlərin şərhlərindən Cənnətin bir çox təbəqəsinin olduğu aydın görünür. Bu təbəqələrdən bəzilərinin daha uca və nemətlərinin daha gözəl və ya daha üstün olması səbəbi ilə adları bizə bildirilmişdir. Firdəvs Cənnəti mərtəbə baxımından ən yüksək olan Cənnət təbəqəsidir.

Ruyətullah

Əhli-sünnə əqidəsinə görə, möminlər Cənnətdə Allahı görəcəklər, bu, onlar üçün ən böyük nemət olacaq. Buna “ruyətullah” deyilir. Bu barədə Qurani-Kərimdə: *“O gün Rəblərinə*

401 Beyyinə 98/8

402 Kəhf 18/107 və Muminun 23/11

403 Səcdə 32/19 və Nəcm 53/15

404 Yunus 10/25 və Ənam 6/127

405 Fətir 35/35

406 Mütəffifin 83/18

baxan tər-təzə (işıq saçan) üzlər vardır.⁴⁰⁷ buyurulur. Rəsulullah (s.ə.s) da bir hədisində belə buyurmuşdur: *“Siz, həqiqətən, bu Ayı gördüyünüz kimi Rəbbinizi gözlə (açıqca) görəcəksiniz. Onu görməkdə haqsızlığa uğramayacaq, izdihama düşməyəcəksiniz.”*⁴⁰⁸

Suheybin (r.a) rəvayətinə görə, Peyğəmbər (s.ə.s): **“Yaxşı iş və gözəl əməl işləyənlərə daha gözəl qarşılıq və bir də əlavə (Allahı görmək) vardır.”**⁴⁰⁹, ayəsini oxuduqdan sonra belə buyurdu:

“Cənnətliklər Cənnətə girdiyində Allah (c.c) belə buyuracaq: “Sizə daha da verməyimi istədiyiniz bir şey varmı?”

Cənnətliklər də belə deyərlər: “Üzlərimizi ağ çıxarmadınmı, bizi Cənnətə qoymadınmı, bizi Cəhənnəmdən qurtarmadınmı? (o yetər).”

Rəsulullah sözlərinə davam edərək: *“Allah pərdəni qaldırır, Cənnətliklərə artıq Rəblərinə baxmaqdan daha sevimli gələcək heç bir şey verilmiş olmaz.”*⁴¹⁰

Möminlərin Allah-Təalanı Cənnətdə görmələrinin keyfiyyəti məchuldur. “Allah bilər” demək ən doğrusu olar. Quran və sünnədə bildirildiyi üçün qətiliklə belə inanırıq. Əhli-sünnə əqidəsinə görə, Cənnət indi də vardır, yaradılmışdır, hazırlanmışdır. Bu ayə bunu açıqca ifadə edir: **“Rəbbinizin bağışlamasına və genişliyi göylərlə yer qədər olan Cənnətə tələsin! O Cənnət təqva sahibləri üçün hazırlanmışdır.”**⁴¹¹

Kövsər hovuzu

Kövsər axirət yurdunda Uca Allah tərəfindən Peyğəmbərimizə (s.ə.s) verilmiş olan çay və ya hovuzdur. **“Doğrusu, biz sənə Kövsəri verdik.”**⁴¹² mənasındakı ayeyi-kərimədə Peyğəmbərimizə Kövsərin verilmiş olduğu bildirilməklə yanaşı, Qurani-Kərimdə Kövsərin nə olduğu və Hovuz haqqında başqa bir məlumat yoxdur. Bu barədə bilgilər otuza yaxın səhabədən müxtəlif yollarla gələn və hamısı mötəbər hədis kitablarında keçən 50-yə yaxın hədisi şəriflərə əsaslanır. Hədislərin bəzilərində hovuz, bəzilərində isə Kövsər haqqında məlumatlar vardır. Hədislərdə keçən hovuz, adından da görüldüyü kimi, sadəcə bir hovuzdur. Kövsər isə bir Cənnət çayıdır.

Hovuzun genişliyi haqqında məlumatlar var. Bir çox yerdə verilən bu məlumatlara görə, Hovuzun genişliyi bir aylıq yol və ya bir şəhərdən başqa bir şəhərə qədər məsafə şəklində

407 Qiyamə 75/22-23

408 Buxari, Məvaqit 16, 26, təfsir surə 4, Tövhid 24; Müslim, İman 81; Tirmizi, Cənnət 15-17; Təfsir surə10; Əbu Davud, Sünnə 19

409 Yunus 10/26

410 Müslim, İman 80; Tirmizi, Cənnət 16, Təfsir surə10; Əhməd b. Hənbəl IV 332, VI 16

411 Ali-İmran 3/133

412 Kövsər 108/1

tərif olunmuşdur. Kövsər çayının vadisi haqqında verilən məlumatlara görə, vadi almaz, yaqut və inci kimi qiymətli daşlarla döşənmişdir və bunun içindəki torpaq, müşk kimi qoxu yaymaqdadır. Çayın hər iki sahili də qızıl və yaqutla əhatəlidir. Hovuzun suyundan bir qurtum içənlər əbədi olaraq susamayacaqlar və üzləri də əsla qaralmayacaq. Hovuzun suyunun qardan daha sərin olduğu, oraya ilk çatanın isə Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) olacağı bildirilmişdir.

Əbu Davudda qeyd edilən: *“Kövsər nədir, bilirsinizmi? O, Cənnətdə mənə vəd edilmiş çaydır. Onun üzərində çox xeyir vardır. Onun üzərində bir də bir Hovuz vardır. Qiyamət günü ümmətim oraya toplanacaq.”*⁴¹³ hədisi hovuz və kövsərin eyni şey olduğu fikrini qüvvətləndirmişdir.

Cəhənnəm

Axirətdə kafir və günahkarların əzab çəkəcəkləri cəza yeridir. Qurani-Kərimdə inanan və gözəl əməl işləyənlərə Cənnət vəd edildiyi kimi, kafir və günahkarlara da Cəhənnəm vəd edilmişdir. Kafir, münafiq və müşriklər Cəhənnəmdə əbədi qalarlar, orada ölməzlər və əzabları yüngülləşdirilməz. Tövbə etmədən, günahkar olaraq ölənlər və Allahın hesab günü

bağışlamadığı möminlər isə Cəhənnəmdə əbədi qalmazlar. Onlara günahları qədər əzab edilir. Sonra oradan xilas olub Cənnətə girərlər və orada əbədi qalarlar.

Allah Cəhənnəmi digər varlıqlardan əvvəl yaratmışdır, hazırda mövcuddur və əsla yox olmayacaq. Bu ayələr bunu çox açıq bir şəkildə belə ifadə edir:

“Artıq o atəşdən çəkinin ki, onun yanacağı (kafir) insan və daşlardır. O (atəş) kafirlər üçün hazırlanmışdır.”⁴¹⁴

“Kafirlər üçün hazırlanan atəşdən qorxun.”⁴¹⁵

Ənəs ibn Malikdən (r.a) rəvayət olunan bir hədisdə də Peyğəmbərimiz (s.ə.s) belə buyurmuşdur: *“İndi Cənnət ilə Cəhənnəm bu divarın üzərində mənə ərz olundu.”*⁴¹⁶

Atəş insan bədəninə çox böyük ağrı və iztirab verdiyi üçün axirətdə kafir və münafıqların cəzası odla veriləcək. Beləliklə, Cəhənnəm alovlandırılmış atəşin adıdır.

413 Əbu Davud, Sünnə 26

414 Bəqərə 2/24

415 Ali-İmran 3/131

416 Təcrid-i Sarih Tərcümə və Şərhi, II, 483

Cəhənnəmin ən açıq xüsusiyyəti atəş olduğu üçün bəzən Cəhənnəm sözünün yerinə atəş mənasına gələn “naar” kəlməsindən istifadə edilir: **“Şübhəsiz ki, münafıqlar narın (Cəhənnəm) ən aşağı təbəqəsindədir.”**⁴¹⁷

Qurani-Kərimdə Cəhənnəmin yeddi qapısının olduğu bildirilmişdir:

“Cəhənnəmin yeddi qapısı olub, hər qapıdan onların girmələri üçün ayrılmış bir bölüm vardır.”⁴¹⁸ Bu ayə iki şəkildə təfsir edilmişdir:

a-Onlar çox olduqları üçün Cəhənnəmə çoxlu qapılardan girəcəklər;

b- Cəzalandırma küfrün növ və dərəcələrinə görə olacağı üçün Cəhənnəmin yeddi qapısı və ya təbəqəsi vardır. Bu qapı və ya təbəqələr bunlardır:

- **Cəhənnəm:** Qurani-Kərimin yetmiş yeddi ayəsində qeyd edilir.

- **Ləza (alovlu atəş):** **“Xeyr, (Allah onu əzabdan qurtarmaz) Çünki o Cəhənnəm, alovlu bir atəşdir.”**⁴¹⁹

- **Səir (dəli atəş):** **“O şeytanlara (axirətdə) dəli atəş əzabı hazırladıq.”**⁴²⁰

Ayrıca on beş ayədə də bu adla keçməkdədir.

- **Saqar (qırmızı atəş):** **“Ey Rəsulum! Bilərsənmi, nədir o saqar (Cəhənnəm).”**⁴²¹

- **Haviyə (qızgın atəş, düşənlərin geri dönmə bilmədiyi uçurum):** **“O, qızgın bir atəşdir.”**⁴²² (bəzi rəvayətlərə görə cəhənnəmin ən qorxunc təbəqəsi olan 7-ci təbəqə)

- **Hutamə (ürəkləri sarsan atəş):** **“Şübhəsiz, o, Hutaməyə (atəşə) atılacaq.”**⁴²³

- **Cəhim (yanan qızgın atəş):** **“İnkər edənlər və ayələrimizi yalanlayanlar cəhim əhlidirlər.”**⁴²⁴

Cəhənnəmdə görüləcək əzabın miqdar, şiddət və şəkillərini ancaq Allah və Rəsulunun bizlərə bildirməsi ilə bilirik. Qurani-Kərimdə ifadə edildiyinə görə;

- Cəhənnəm kafirləri əhatə edər: **“Cəhənnəm inkar edənləri, şübhəsiz, əhatə edəcək.”**⁴²⁵

- Cəhənnəm atəşi sönməz: **“Biz pozğun kəsləri qiyamət günü üzə üstə, kor, lal və kar olaraq həşr edərik. Gedəcəkləri yer Cəhənnəmdir. Onun atəşi nə vaxt sönməyə başlasa, dərhal alovunu artırırıq.”**⁴²⁶

417 Nisa 4/145

418 Hicr 15/44

419 Məaric 70/15

420 Mülk 67/5

421 Muddəssir 14/27

422 Qariə 101/9-11

423 Hüməzə 104/4

424 Maidə 5/10

425 Tövbə 9/49

426 İsrə 17/97

- Cəhənnəm dolmaq bilməz: **“O gün Cəhənnəm: “doldunmu?” deyərək. O, “Daha varmı?” deyər.”**⁴²⁷

- Qaynarkən çıxardığı səs: **“Rəblərini inkar edən kəslər üçün Cəhənnəm əzabı vardır. Nə pis bir dönüşdür. Oraya atıldıqları zaman onun qaynarkən çıxardığı uğultunu eşidərlər. Harada isə hirsindən partlayacaq kimi olar. İçinə hər dəfə insanlar atıldıqda gözetçiləri onlara: “sizə bir xəbər verən gəlmədimi?” deyər soruşurlar. Onlar: “bəli doğrusu bizə bir xəbərdar edən gəldi; lakin biz onu yalanladığımızı və Allah heç bir şey endirməmişdir, siz böyük bir zəlalət içərisindəsiniz”, demişdik,” -deyərlər**⁴²⁸

- **Dəriləri yandıqca əzabı dadmaları üçün yenidən başqa dərilərlə dəyişdirilərlər.**⁴²⁹

İnsanın tərbiyəsi və yaxşı davranışlara yönləndirilməsi baxımından Cənnət və Cəhənnəm əqidəsinin dünya həyatına təsirləri açıqdır. Hər kəs gizli və açıq etdiyi hər işin əvəzini görəcəyini biləcək və Cəhənnəmdəki cəzanın dəhşətini xatırladıqda, əlbəttə, hərəkətlərinə diqqət etmə ehtiyacı duyacaq.

Əraf

“Dağ və təpənin yüksək hissələri” mənasını verən “əraf” sözü cənnətlə cəhənnəmin arasındakı yerin adıdır. Alimlər əraf və ərafdakıların kimlər olduğu məsələsində fərqli iki görüşə sahib olmuşlar .

1- Hər hansı bir peyğəmbərin təbliğini eşitməmiş olaraq ölənlər insanlarla, kiçik yaşda ölənlər müşrik uşaqları ərafda qalacaqlar.

2- Əraflıqlar yaxşı və pis əməlləri bərabər olan möminlərdir. Bunlar cənnətə girmədən əvvəl cənnətlə cəhənnəm arasında bir müddət gözləniləcəklər, sonra Allahın lütfü ilə cənnətə girəcəklər.

Quranda ərafda olanlarla əlaqədar olaraq belə buyrulur:

“İki tərəf (cənnətliklərlə cəhənnəmliklər) arasında bir pərdə və Əraf üzərində hər kəsi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar hələ cənnətə girmədikləri halda, (girməyi) ümid edərək cənnət əhlinə “salam sizə” deyər səslənərlər. Gözləri cəhənnəm əhli tərəfinə çevirilincə: Ey Rəbbimiz! Bizi zalımlar birliyi ilə birlikdə etmə! -deyərlər”⁴³⁰

Diqqətlə düşünün!

Cəhənnəm atəşi (miqdar baxımından) dünya atəşlərinə görə altmış doqquz dərəcə çoxdur. Bunlardan hər birinin hərarəti bütün dünya atəşinin hərarəti kimidir.”
(Buxari, Bədu-Xalq 10; Müslim, Əl-Cənnəh və Nəiməhə 30(2843); Muvatta, Cəhənnəm 1)

427 Qaf 50/30

428 Mülk 67/6-9

429 Nisa 4/56

430 Əraf 7/46,47

Təkrar üçün sual və tapşırıqlar.

1. Axirət və axirətə iman nə deməkdir?
2. Axərlə əlaqəli ayəni yazaraq axirətə iman haqqında danışın.
3. Axirət həyatının dövrlərini maddələrlə yazın.
4. Bərxax aləmi haqqında məlumat verin.
5. Qiyamət nə deməkdir? Əlamətlərini yazın.
6. Sur nə deməkdir? Sura üfürülüş haqqında məlumat verin.
7. Bəs nə deməkdir? Ayələri söyləyin.
8. Bəslə əlaqəli dəlillər gətirin.
9. Həşr-məhşər haqqında məlumat verin.
10. Əməl dəftərlərinin verilməsi haqqında məlumat verin.
11. Hesab haqqında məlumat verin.
12. Mizan, hovuz, sirat haqqında məlumat verin.
13. Şəfaət, cənnət və cəhənnəm nə deməkdir? Haqqında məlumat verin.
14. Ruyətullah haqqında Əhli Sünnənin görüşlərini dəlillərlə söyləyin.
15. Ruhun varlığı ilə əlaqəli dəlilləri söyləyin.
16. Ruhun mahiyyəti ilə əlaqəli ayə yazaraq məlumat verin.

QƏZA VƏ QƏDƏRƏ İMAN

Hazırlıq Tapşırıqları

1. "Qədər, qəza və alın yazısı" terminlərini lüğətlərdən araşdırın.
2. Təbii fəlakətlərdə ölənlərin qədərlə əlaqəsini necə qurardınız?
3. Hədisdə keçən "Sədəqə ömrü uzadır" ifadəsi nə mənaya gəlir?
4. Təvəkkül ilə insanın mükəlləfiyyətləri arasındakı əlaqəni açıqlayın.

A. QƏZA VƏ QƏDƏRƏ İMAN

Qəza və qədərə inanmaq iman əsaslarından altıncısıdır. Aləmdəki canlı-cansız hər varlığın: Günəşin, Ayın və ulduzların yoxdan yaradıldığını bilirik. Bütün bunların müəyyən bir nizam və ölçülər içərisində hərəkət etdiyini və dəyişdiyini, zamanı gəlincə də yox olduğunu görürük. Bu incə nizam, aramsız meydana gəlmə və yaradılış bir təsadüfün əsəri ola bilməz. Bütün bunları edən sonsuz bir güc vardır ki, o da Allahdır. Onun elminin xaricində heç bir şey ola bilməz. Əzəldən əbədə qədər nə olacaqs, O, hamısını bilir.

Aləmdə baş verən, cərəyan edən hər şey Allahın qəza və qədəri ilədir. Hər şey Allahın elm, iradə və qüdrətinin əsəridir və ilahi qanuna tabedir. Hər şeydə səbəblər və bir sıra ölçülər mövcuddur. Bütün bunlar Allahın qəza və qədərinə uyğun olaraq meydana gəlir. Allah müəyyən bir səbəb və hikmətə uyğun olaraq yaradır.

Termin olaraq; Allah-Təalanın əvvəldən sona qədər olacaq şeylərin zaman və yerini, özəlliyini və xüsusiyyətini, nə şəkildə və nə zaman olacağını əzəldə bilib, o şəkildə təqdir etməsinə “qədər” deyilir. Hər varlıq bir ilahi ölçüyə bağlıdır. Aləmdəki nizam və sabitlik, davamlılıq ilahi qəza və qədərlə mümkün olmaqdadır. Rəbbimizin olacaqların hamısını əvvəldən bilib təqdir etməsi (ölçüb-biçib müəyyən etməsi) Allahın elm sifəti ilə əlaqədardır.

Qəza isə lüğətdə əmr, hökm və yaratma mənalarına gəlir. Termin olaraq: Uca Allahın əzəldə murad etdiyi və təqdir buyurduğu şeylərin vaxtı çatanda Onun tərəfindən yaradılıb ortaya çıxmasına isə qəza deyilir. Bu da Allahın təkvin sifətinin nəticəsidir. Deməli, qəza və qədərə inanmaq Allahın elm, iradə, qüdrət və təkvin (yaratma) sifətlərinə inanmaq deməkdir.

Qəza və qədərlə əlaqəli ayə və hədislər

*“Şübhəsiz ki, biz hər şeyi bir qədər (ölçü) ilə yaratdıq.”*⁴³¹

*“Allah hər şeyi yaratmış və hər birinə müəyyən bir nizam verərək, onun qədərini təyin və təqdir etmişdir.”*⁴³²

*“Yer üzündə baş verən və sizin başınıza gələn hər hansı bir hadisə yoxdur ki, biz onu yaratmadan əvvəl o, kitabda olmasın. Doğrusu, bunu bilmək Allaha asandır.”*⁴³³

431 Qəmər 54/49

432 Fırqan 25/2

433 Hədid 57/22

*“Aranızda ölümü biz təyin etdik...”*⁴³⁴

*“Bu səbəblə, illərcə Mədyən xalqı içində qaldın. Sonra da bir təqdirə görə bura gəldin, ey Musa!...”*⁴³⁵

Peyğəmbərimiz (s.ə.s) Hz. Ömər (r.a) rəvayət etdiyi, Cibril (Cəbrayıl) hədisi deyə bilinən hədisi-şərifdə iman, İslam və ehsanın nə olduğunu Cəbrayıl izah edərkən iman barəsində bu ifadəni işlətmişdir: *“İman, Allaha, mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə, axirət gününə, qədərə, xeyrin və şərin Allahdan olduğuna inanmaqdır.”*⁴³⁶

Bu hədisdə qədərə inanmağın iman əsaslarından olduğu açıqca ifadə edilir. Bununla birlikdə, ilahi bir sirr olaraq qəbul edilən qəza və qədər mövzusunda Peyğəmbərimiz (s.ə.s) çox danışılmamasını, mübahisə edilməməsini və bu mövzuya çox girilməməsini tövsiyə etmişdir.

B. İRADƏ

Qəza və qədərə iman insanın vəziyyətini təsbit və təyin etməkdə böyük əhəmiyyət daşıyır. Hər şeydən əvvəl insanın iradəsinin olub-olmadığı məsələsini izah etmək zərurəti ortaya çıxır.

174

İzah edin: Peyğəmbərimiz (s.ə.s) hz. Əlinin cavabından niyə razı qalmadı?

“Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bir gün yatsı namazından sonra sonra hz. Əlinin yanına gəldi. Hz. Əli (r.a) yatmağa hazırlaşdı. Peyğəmbərimiz (s.ə.s) soruşdu:

-Gecə təhəccüd namazı qılırsanmı?

Hz. Əli (r.a) belə cavab verdi:

-Ey Allahın Elçisi! Həyatımız Allahın əlindədir. Dilərsə verər, dilərsə təslim alar (bizi oyandırmaq istəsə oyandırar).

Peyğəmbərimiz (s.ə.s) mübarək əlini dizinə vuraraq:

-İnsan nə qədər çox mübahisə edəndir?! -deyərək bu cavabdan məmnun olmadı və otaqdan çıxdı”. (Buxari, Təhəccüd 5; Müslim, Müsafirin 28;)

434 Vaqiə 56/60

435 Taha 20/40

436 Müslim; İman 1; Əbu Davud, Sünnə 15; İbni Macə, Muqaddimə 9

İradə istək, arzu, meyl, qəsd, sevgi və s. mənalara gəlir. Bir sifət olaraq qəbul edilir. Hər hansı bir işin meydana gəlməsində iradə sifəti ilk və ən əhəmiyyətli rol oynayır. İradə və istək olmazsa, hər hansı bir iş meydana gəlməz. İradəni anlamağın iki yolu vardır:

- İnsan iradəsini də əhatə edən ilahi iradə,
- İnsanın iradəsi.

İnsan iradəsini də əhatə edən ilahi iradə: Allahın iradəsinin olduğu və bu iradənin hər şeyi əhatə etdiyi məlumdur. Allah mütləq iradə sahibidir. Bu ilahi iradənin varlığına ağıl və nəql (ayə və hədislər) şahidlik edir. Aləmdə heç bir şey Allahın mütləq iradəsinin xaricində deyil. İlahi iradənin hər şeydə hökmran və söz sahibi olması baxımından Allahın iradə və məşətinə “külli iradə” deyilir. Bu baxımdan ilahi iradə insanın iradəsini də əhatə edir.

İnsanın da iradəsi vardır. İnsan bəzən istekli, bəzən isteksiz olur. Bəzən bir işi etmək istər, bəzən istəməz. Bunlar onun iradəsinin varlığının dəlilidir. İnsanın bu tərzdə aydın olan iradəsi Allahın uca, mütləq, tərifi qeyri-mümkün iradəsinin yanında kiçik bir iradədir. Bu baxımdan insanın bu iradəsinə “cüzi iradə” deyilir.

İnsanın iradəsi: İnsanın iradəsinin olduğu qətidir. Bu iradə insan təkbaşına ələ alındığında müstəqildir, azaddır və bütövdür. İnsanda ortaya çıxan hərəkətlər iki cürdür:

1- İxtiyari hərəkətlər: Etmək və etməmək qulun əlindədir. Qul iradəyi-cüziyyəsi ilə bunu istər. Allah (c.c) da yaradar. Ona görə qul, ixtiyari hərəkətlərdən (öz etdiyi işlərdən) məsul olar. Oxumaq, dərslər hazırlaşmaq, namaz qılmaq, içki içmək...və s. İnsan özündə olan və büsbütün olaraq qəbul edilən iradəsini istifadə edərək bu hərəkətləri edir və bunları özü üçün iradi hərəkət halına gətirər. Sözləşmə, insanın qarşısında “məscidə getmək və ya getməmək” şəklində iki seçim olsa, insanın bunlardan birini seçməsi istənsə, bu təqdirdə insanda həm külli iradənin, həm də cüzi iradənin varlığı görülür. İnsan məscidə gedib-getməmə nöqtəsində külli, ikisindən birini seçdiyində isə cüzi iradəsini istifadə etmə halında olur.

Gerçəkdə insanın həyatı davamlı bir seçimlər zənciri şəklində davam edib getməkdədir. İnsan özündə olan iradəyi-cüziyyəsi ilə Allahın əmrlərinə uyğun və ya tərs seçimlər edir. Allah (c.c) da qulun seçiminə uyğun olaraq o hərəkətləri etmə qüdrəti xəlq edir. O hərəkətləri istəyən və edən qul da hərəkətlərindən məsul olar. Bu hərəkətlərində özü seçim etdiyindən hərəkətlərində məcbur deyildir. Beləcə, seçimlər həyat boyu qulun əməllərini meydana gətirər.

2- Qeyri ixtiyari hərəkətlər (izdirari hərəkətlər): İnsanların öz iradəsi və istəyi olmadan sırf Allahın yaratması ilə olan hərəkətlərdir. Məsələn: insanın boyunun qısa və ya uzun

olması, gözünün çəp olması, lal və ya kar olması, acması, xəstə olması, unutqan və s. kimi şeylər. Bunlara görə insan məsul deyil.

C. QƏDƏR

Qədar ərəb dilində “ölçü”, “ölçmə”, “miqdar”, “bir şeyi ölçərək müəyyən bir ölçüyə görə etmək”, “təqdir edərək təyin və təsis etmək” mənalarına gəlir. Rağib əl-İsfəhaniyə görə, “qədar” və “təqdir” bir şeyin miqdarını və sərhəddini bildirir. Yəni qədar hər hansı bir şeyin mahiyyətini göstərən və məhdudlaşdıran bir ölçüdür. Hər şey ilahi bir ölçüyə bağlı olaraq əzəldə təqdir və təyin edilmişdir. Məsələn: buğda toxumu və ya xurma çəyirdəyi özünə xas elə bir ölçü və müəyyən xüsusiyyətlərlə təqdir və təyin edilmişdir ki, birincisindən yalnız buğda, ikincisindən isə yalnız xurma ağacı yetişir, başqa bir şey yetişməz. Hər bitkinin, hər ağacın və ya hər canlının toxumu da elədir. Deməli, qədar; bu aləmin və ondakı bütün varlıqların ilahi hikmətə görə yaradılmasında və varlığının davam etməsində əsas olan “ilahi bir ölçü”, “ilahi bir qanundur”.

Qədar sözü Qurani-Kərimdə həm “məsdər”, həm də “fel” kimi işlədilmişdir. **“Şühəsiz, biz hər şeyi müəyyən bir ölçüyə (qədarə, ilahi təqdirə) görə yaratdıq.”**⁴³⁷ ayəsində məsdər; **“...(Allah) hər şeyi yaratmış və hər birisinə müəyyən bir nizam verərək onun qədarini təqdir və təyin etmişdir.”**⁴³⁸ (yəni yaradılacaq şeylərin bütün xüsusiyyətlərini, yerini və zamanını haqq və ya batil, xeyir və ya şər, savab və ya günah olacağını əzəldə təyin və təsbit etmişdir) ayəsində isə fel kimi işlədilmişdir.

Maturidilərə görə, qədar “Allah-Təalanın əzəldən əbədiyyətdə (sonsuzluğa) qədar olmuş və olacaq şeylərin zamanını, məkanını, sifətlərini və hər cür xüsusiyyətlərini bilməsi, əzəldə o mahiyyət və şəkildə təqdir etməsidir.” Bu tərifi görə qədar Allah-Təalanın “elm” və “iradə” sifətlərinə bağlı olub, bu ilahi sifətlərə iman, qədarə imanı da zəruri etməkdədir.

Əsarilərə görə, qədar “Allah-Təalanın hər şeyi vaxtı gəlincə əzəli elminə uyğun olaraq murad etdiyi (dilədiyi) şəkildə və xüsusiyyətdə yaratmasıdır.”

Xeyir və şər

İslam düşüncəsində üzərində mübahisə edilən mövzulardan biri də xeyir və şər məsələsidir. Bütün İslam üsul məktəbləri Allah-Təalanın xeyri murad edib yaratdığını, xeyrin Allahdan olduğunu qəbul edirlər. Allahın şəri murad edib-etmədiyi, şəri Allaha nisbət

437 Qəmər: 54/49

438 Furqan 25/2

etməyin uyğun olub-olmayacağı mövzusunda ixtilaf vardır. Biz də şərin nə olduğunu araşdıraraq.

Şər sözü pislik, fəsad, pozğunluq, zülm, günah, qısacası, dini baxımdan cəza verilməsini tələb edən hər cür işdir. Dində və fəlsəfədə başa düşülməsi çətin olan problemlərdən biri də şər məsələsidir. İstər pislik mənasında olsun, istər müsibət, bəla, fəlakət və çətinlik mənalarda olsun, şəri də yaradan Allahdır. Necə ki, xeyri yaradan da Odur. Çünki hər mümkünü və hər işi yaradan Allahdır. Ondan başqa yaradan yoxdur. Zatı mükəmməl olub, mütləq kamal sifətlərindən ibarət olduğuna görə Allahın zat, əsma (adlar), sifət və hərəkətlərində heç bir şər yoxdur. Şər insanlarda, insanların işlərindədir. Allah şəri də hikmət və ilahi ədalətin bir gərəyi olaraq yaratmışdır.

Uca Allah insanı bu dünyaya ağıl və iradə verərək sınamaq üçün gətirmişdir. Bu imtahan aləmində şərin olmaması dünyanın və içindəki insanın yaradılış hikmətinə zidd düşərdi. Allah bu aləmdə insanlara peyğəmbərlər göndərərək doğru yolu göstərmişdir: **“Biz ona (insana) iki yol göstərdik.”**,⁴³⁹ **“Və sizləri şər və xeyir (yolları) ilə sınamaq üçün yoxlayırıq, sonunda bizə qaytarılacaqsınız.”**⁴⁴⁰ Üstəlik insanın ruhuna (fitrətinə) şərdən çəkinməyin, şəri tanımağın bilgilərini yerləşdirmiş və ona ilham etmişdir: **“Hər bir nəfsə (insan ruhuna) və onu təşkil edənə, sonra da ona pisliyin (nə olduğunu) və bundan çəkinməyi ilham edənə and olsun ki, onu (nəfsini - ruhunu günah və şərdən) təmizləyən fəlahə çatmışdır.”**⁴⁴¹

Allah-Təala insana ağıl, şüur, bilgi əldə etmə və iradə xüsusiyyətləri olan bir ruh (nəfsi-natiqə) verərək onu heyvanlardan üstün və yer üzünün xəlifəsi etmişdir. Yaxşılığın və xeyirxahlığın həqiqi qiyməti məcbur etməklə deyil, şüur və sərbəst bir iradə ilə yerinə yetirilməsindədir. Şüursuz və sərbəst bir iradə ilə edilməyən yaxşılığın qiyməti yoxdur. **“Əgər Rəbbim diləsəydi, yer üzündə olan bütün insanların hamısı iman edərdilər.”**⁴⁴² İnsanlar ağıllarından istifadə edərək, vicdanlarına tabe olaraq, sərbəst iradələri ilə azad şəkildə iman və xeyri seçməsəydilər, imanın küfrə qarşı nə dəyəri olardı? Küfr və şər olmasaydı, iradə və istəklə iman və xeyir uğrunda çəkilən məşəqqətin nə qiyməti qalardı? Küfrün fəlan varlığı olmasaydı, iman və kəlmətullah necə bu qədər uca və qiymətli olardı. Hər şeyin qiyməti ziddi ilə bilinir. Əgər Nuh (ə.s) qövminin küfrü olmasaydı, tufan möcüzəsi meydana gəlməzdi və digər peyğəmbərlərə iman etməyən qövmələrdə həlak ayələri özünü göstərməzdi. Həlak möcüzələri ilə həlak olan millətlər açıq-aşkar dəlilləri gördükdən sonra həlak olmuşdur. Həyatda qalan da açıq-aşkar dəlilləri gördükdən sonra iman etdiyi üçün həyat tapmışdır. **“O vaxta qədər ki, həlak olan açıq-aşkar bir dəlili**

439 Bəlad 90/10

440 Ənbiya 21/35

441 Şəms 7-9

442 Yunus 10/99

gördükdən sonra həlak olsun. Həyatda qalan da açıq-aşkar bir dəlili görüb anladıqdan sonra həyatda qalsın.” ⁴⁴³

“De ki, haqq Rəbbindəndir. İstəyən inansın, istəyən küfr etsin..” ⁴⁴⁴

Uca Allahın “edin” -deyə əmr etdikləri ya sırf xeyir olan, ya da xeyir tərəfi çox olanıdır. Allahın nəhy etdikləri (qadağan etdiyi şeylər) sırf şər və yaxud da şər tərəfi çox olan şeylərdir. İman sırf xeyir, küfr isə sırf şərdir. Deməli, şərin yaradılması şər deyil, onu insanın öz iradəsi ilə seçməsi şərdir, insanın dini və əxlaqi baxımdan məsul ola bilməsi üçün əsas şərin yaradılması da zəruridir.

D. TƏVƏKKÜL

Təvəkkül Allaha güvənmək, Onun hökmünün mütləq meydana gələcəyinə qəti olaraq inanmaq və alınması lazım olan tədbirləri də almaq deməkdir. Bir məqsədə çata bilmək üçün lazımlı olan bütün tədbirləri aldıqdan sonra Allaha güvənməyə və işin nəticəsini Ona həvalə etməyə təvəkkül deyilir. Məsələn; bir əkinçi əvvəlcə tarlasını zamanında belləyər, toxumu əkər və lazımlı bütün işlərini görər, sonra da Allaha təvəkkül edər. Yəni ancaq bu zaman “təqdir nə isə o olar, mən öz üstümə düşəni etdim,” -deyə bilər. Yoxsa bunların heç birini etmədən “qədər nə isə elə olar, mən Allaha güvənirəm” demək təvəkkül yox, tənbellikdir.

Yuxarıda bildirilənlərdən də aydın olduğu kimi, təvəkkül müsəlmanın edəcəyi işlərdə bütün zahiri səbəbləri nəzərə alması, alınması lazım olan tədbirləri görməsi, işləyib-çalışması və bundan sonra son nəticəni yalnız Allahdan gözləməsidir. Təvəkkül, heç bir zaman işi tərk edib “Allahın dediyi olar” deyərək bir kənara çəkilmək deyil. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s) dəvəsini açıq buraxaraq Allaha təvəkkül etdiyini söyləyən bir bədəviyə *“Onu bağla, sonra təvəkkül et,”* -buyurmuşdur. ⁴⁴⁵

İslam dini alınması lazım olan tədbirləri aldıqdan sonra, insanlara və vasitəçilərə yox yalnız Allaha söykənmək mənasındakı bir təvəkkülü əmr edir. Bir ayədə Allah-Təala belə buyurur: *“Müsəlmanlar yalnız Allaha güvənsinlər.”* ⁴⁴⁶ Hz. Peyğəmbər də bu sözləri ilə

İslam əqidəsinə görə mövcudatın bütün hərəkətləri, halları və sözləri uca Allahın qəza və təqdiri ilə meydana gəlir.

443 Ənfal 8/42

444 Kəhf 18/29

445 Tirmizi, Sifatul-Qiyamə: 60

446 Ali-İmran 3/122

müsəlmanlara təvəkkülü tövsiyə etmişdir:
*“Əgər siz Allaha haqqı ilə təvəkkül etsəniz, o, quşlara ruzi verdiyi kimi, sizə də ruzi verər.”*⁴⁴⁷

Hə. Ömər Mədinədə boş-boş gəzən bir qrup insan gördü və onlardan: “Siz kimsiniz?” -deyə soruşdu.

Onlar da: “Biz mütəvəkkillərik” (təvəkkül edənlərik) -dedilər.

Bunu eşidən xəlifə: “Xeyr, siz mütəvəkkil deyilsiniz, siz mütəəkillərsiniz (havayı yeyənlərsiniz). Siz yalançısınız, toxumu yerə atıb, sonra təvəkkül edənə mütəvəkkil deyilir”, -dedi.

Həqiqi təvəkkül gözəl bir davranış, əxlaqi bir fəzilətdir. Allah-Təala müsəlmanlara təvəkkül etməyi əmr etmiş və mütəvəkkil olanları sevdiyini xəbər vermişdir:

*“Bir də daim diri olub, heç bir zaman ölməyən Allaha təvəkkül et.”*⁴⁴⁸

*“Kim Allaha təvəkkül etsə, O, ona yetər.”*⁴⁴⁹

Təvəkkül müsəlmanların qədərə olan inamlarının bir nəticəsidir. Təvəkkül edən kimsə, Allaha qeyd-şərtsiz təslim olmuş, qədərinə razı kimsədir. Lakin necə ki, qədərə inanmaq tənbel-tənbel oturmağı, hər şeydən əl-ətək çəkməyi tələb etmirsə, təvəkkül də tənbellik və miskinliyi tələb etməz. Həqiqi mütəvəkkil işləmədən qazanmayacağını, əkmədən biçməyəcəyini, əməlsiz Cənnətə girilməyəcəyini, ixlasla ibadət və itaət etmədən Allahın razılığına qovuşulmayacağını biləndir.

E. RİZQ (RUZİ)

Ərəb dilində “rizq” (farsca ruzi) “azuq”, “yeyilib-içilən və faydalanılan şey” mənasını verir. Uca Allahın canlılara yeyib-içmək və faydalanmaq üçün verdiyi hər şey ruzi sayılır. Buna görə ruzi halal olan şeyləri əhatə etdiyi kimi, haram olanları da əhatə edir. Əhli-sünnə alimləri ruzi barəsində bu görüşlərə sahib olmuşlar :

-Yeganə ruzi verən (rəzzaqı-aləm) Allah-Təaladır. Qurani-Kərimdə:

Müzakirə Edin

Aşağıdakı ayələri müzakirə edin.

“Möminlər, ancaq o kəslərdir ki, Allah xatırlamdıqda ürəkləri tiitrəyər, onlara Allahın ayələri oxunduğunda o ayələr onların imanlarını artırar və Rəblərinə təvəkkül edərlər.” (Ənfal 8/2)

“....qəti qərar gəldikdə isə Allaha təvəkkület! Həqiqətən, Allah (Ona) təvəkkül edənləri sevər!” (Ali İmran 3/159)

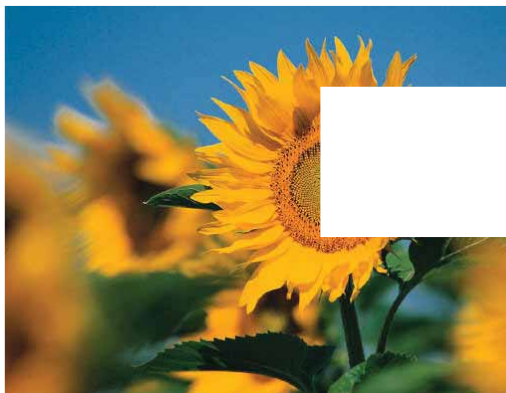
⁴⁴⁷ İbn Macə, Zühhd: 14

⁴⁴⁸ Furqan 25/58

⁴⁴⁹ Talaq 65/31

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا....

*“Yer üzündə yaşayan elə bir canlı yoxdur ki, Allah onun ruzisini verməsin....”*⁴⁵⁰ buyrularaq, bütün canlıların ruzisini verənin Allah olduğu bildirilmişdir. Başqa bir ayədə də Allahın dilədiyinə bol ruzi verib, dilədiyinin ruzisini isə azaltdığı ifadə edilmişdir. Rəzzaq sifəti Allahın gözəl adlarındanandır.

-Ruzini yaradan və verən Allah-Təaladır. Bəndə Allahın kainatda qoyduğu təbii qanunlara uyğun olaraq çalışar və ruzisini qazanmaq üçün zəhmət çəkər. Allah da onun bu səyinə görə onun ruzisini yaradar. Allahın yeganə ruzi verən olması bəndəyə tənbellik etmək, çalışmamaq, səhv bir təvəkkül anlayışına sahib olmaq üçün əsas vermir. Qazanmaq üçün lazımlı cəhdləri göstərmək quldan, ruzini yaratmaq isə Allahdandır.

-Haram olan bir şey belə onu qazanan qul üçün ruzi sayılır. Lakin Allah ruzinin haram yoldan qazanılmasına razı deyil. Əgər bəndə belə bir yola müraciət etsə, Allah nəticə və vasitələri yaradar, qulun istəyi ilə ona bu haram yoldan ruzi verilir. Bir ayədə: *“Artıq Allahın sizə verdiyi ruzidən halal və təmiz olanını yeyin...”*⁴⁵¹ buyrularaq halal qazanmaq əmr edilmiş, haram isə qadağan edilmişdir.

-Hər kəs öz ruzisini yeyər. Bir kimsə başqasının ruzisini yeyə bilməyəcəyi kimi, başqa biri də onun ruzisini yeyə bilməz.

Mötəzilə məzhəbi isə haram bir şeyi ruzi saymamışdır. Çünki onlar ruzini adamın mülkiyyəti altında olub qanuni və halal yoldan yediyi şey və ya özündən faydalanılması qadağan edilməmiş olan şey kimi izah edirlər. Mötəzilənin bu barədəki görüşünün səbəbi budur: Ruzi mütləq Allaha nisbət edilir. Çünki Ondən başqa ruzi verən yoxdur. Bəndə haram yediyi üçün pislənilməyə və cəzaya haqq qazandığına görə haram olan şeylərin də ruzi sayılması Allaha haram olan bir şeyi aid etmək sayılır. Halbuki əhli-sünnəyə görə pisi yaratmaq pis deyil, onu qazanmaq, onu əldə edə bilmək üçün səy göstərmək pisdır. Qulun haram ruzi yediyi üçün cəzaya haqq qazanmasının səbəbi haramı seçməsi, cüzi iradəsinin harama yönəltməsi və haramı qazanmasıdır.

450 Hud 11/6

451 Nəhl 16/114

F. ƏCƏL

Ərəb dilində “qabaqcadan müəyyən edilmiş zaman” (müddət) mənasını verən “əcəl” sözü bir termin kimi insan həyatı və digər canlılar üçün təyin olunmuş müddəti və bu müddətin sonunu, yəni ölüm anını ifadə edir.

Əhli-sünnə alimlərinə görə, hər fərdin və cəmiyyətin bir əcəli vardır. Əcəl Allahın qəza və qədəri ilə baş verir. İnsanları dirildən, ruzi verən və öldürən Allah olduğuna görə, əcəli təyin edən də Odur.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ * فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ
لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ.

“Hər ümmətin bir əcəli vardır. Əcəlləri gəldikdə nə bir an geri qalarlar, nə də bir an irəli gedə bilərlər.” (Əraf 7/34, Yunus 10/49)

*“Aranızda ölümü təqdir edən bizik...”*⁴⁵²

Quran ayələrindən aydın olduğu kimi, əcəl nə vaxtından əvvəl gələ bilər, nə də gecikdirilə bilər :

*“Allah əcəl gəldikdə heç kimi təxirə salmaz...”*⁴⁵³

Əcəl heç bir səbəblə dəyişməz. Bəzi ibadət və gözəl davranışların ömrü artıracığına dair hədislər, əhli-sünnə kəlamçılarına görə, insanları xeyirli və gözəl işlərə təşviq etməyi məqsəd qoyan hədislər olub, ümumiyyətlə, bu mənada şərh edilməlidir:

-Ömrün uzanmasında qəsd olunan mənə əzab və kədərdən uzaq, hüsur və xoşbəxtlik içində, güclü və qüvvətli yaşamaqdır.

-Uca Allah bu kimi şəxslərin yaxşılıq edəcəyini bildiyi üçün əzəli mənada onların ömrünü buna görə uzun təyin etmişdir.

Hər hansı bir müdaxilə olmadan təbii şəkildə ölən adamın əcəli ilə öldüyü məsələsində məzhəblər həmfikirdirlər. Ancaq öldürülərək həyatını itirən adamın əcəli ilə öldüyü düşüncəsini Mötəzilə məzhəbi qəbul etmir. Əhli-sünnə alimləri öldürülən şəxsin də bütün insanlar kimi öz əcəli ilə öldüyü fikirindədirlər. Çünki əcəl həyatın tərəddüdsüz olaraq sona çatdığı andır. Əgər məqtul öldürülməmiş olsaydı, o anda təbii şəkildə öləcəkdi, yaxud da ölməyəcəkdi. Bu qərarı verən ilahi iradədir. Bu halda qatil o adamı öldürməklə, onun əcəlini tezləşdirməmişdir. Qatilin cəzaya layiq olmasının səbəbi də Allahın “... *pisliklərin aşkar olanına da, gizlisinə də yaxınlaşmayın və Allahın qadağan etdiyi cana haqsız yerə qıymayın. Bunlar Allahın sizə əmr etdikləridir. Ümid edilir ki, düşünüb anlırsınız.*”⁴⁵⁴ -ayəsi ilə qadağan etdiyi bir şeyin işlənməsidir. Allahın bu vəziyyəti əzəli elmi ilə bilməsi, qulun iradəsinin əlindən alınmış olması mənasına gəlməz.

452 Vəqiə 56/60

453 Munafiqun 63/11

454 Ənam 6/151

Təkrar üçün sual və tapşırıqlar

1. İnsanın felləri neçə qismə ayrılır? Açıqlayın.
2. İnsanda hür iradənin mövcudiyyəti və bu iradə ilə etmiş olduğu şeylərdən məsul olduğuna dair kitbdən dəlil gətirin.
3. İnsanın iradəsi və fellərindəki rolu haqqındakı Əhli Sünnə inancının dəlillərini söyləyin.
4. Qədər və qədərə imanın kəlmə və termin mənalərini söyləyin.
5. Qədər Allah-Təalanın hansı sifəti ilə əlaqəlidir? Açıqlayın.
6. Qəza və qəzaya imanın kəlmə və termin mənalərini yazaraq, Allah-Təalanın hansı sifəti ilə əlaqəli olduğunu söyləyin.
7. Bir müsəlmanın qəza və qədər haqqındakı düşüncəsini açıqlayın.
8. Bir insan, "Allah belə yazmış, bu şəkildə təqdir etmiş, alın yazım budur" deyərək işlədiyi günahə bəhanə gətirə bilərmə? İzah edin.
9. Təvəkkülün kəlmə və istilah mənasını misal verərək söyləyin. Əlaqəli ayə və hədisi söyləyin.
10. Heç bir şey etmədən, "qədər nə isə o olur" tərzində bir anlayış doğrudurmu? Deyilsə, tənqid edin.
11. Xeyri murad edib yaradan Allah şəri də murad edib yaradırmı? Bu mövzudakı görüşləri yazın.
12. "Allah dilədiyini azdırarar, dilədiyini də hidayət edər" nə deməkdir?
13. Lövh-i-məhfuzda səid olan şaqi ola bilərmə? Əgər olur desəniz Allahın elmində bir dəyişiklik olarmı?
14. Əcəl nə deməkdir? Ayəyi-kərimə yazaraq haqqında məlumat verin.
15. Əcəl hər hansı bir səbəblə dəyişərmə? Əcəlin dəyişəcəyinə dair hədisi şəriflər necə izah olunur?
16. Məqtul əcəli ilə ölmüşdürmə? Bu mövzudakı görüşlərinizi yazın.
17. Ruzi nə deməkdir?
18. Qədər baxımından insanın bir hərəkəti işləməsində istifadə etdiyi iradə aşağıdakılardan hansıdır?
  - a) Külli iradə
  - b) Cüzi İradə
  - c) İlahi iradə
  - d) Təvəkkül
  - e) Azad iradə

ƏDƏBİYYAT

Qurani-Kərim

Qurani-Kərim məali Z. Bünyadov və V. M. Məmmədəliyev (İpək Yolu nəşriyyatı 2007)

Kutubu-sittə Buxari, Müslim, Əbu Davud, Tirmizi, Nəsai və İbni Macənin hədis kitabları. Darussəlam 3-cü nəşr Riyad-h.1421 Məhərrəm-m.2000 aprel

Abdulbaqi, Muhəmməd Fuad, Mevzularına görə ayet-i kerimeler ve meallari. Şamil yayınevi, İstanbul 1988.

Abdulbaqi, Muhəmməd Fuad, el-Mucəmul-mufəhrəs li əlfazil-Quranil-kərim. Qahirə, 1387.

Aliyyul-Kaari, Ali b. Muhammed Sultan el-Herevi, Fıkh-ı-Ekber Şerhi, (Tərcümə: Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul. 1992.

Aydın, Ali Arslan, İslam İnançları (Tevhid və İlm-i Kelam), Əlavəli 7-ci nəşr. Gonca Yayınevi, İstanbul, Ankara-1984.

el-Bakillani, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib, Olağanüstü Olaylar ve Aralarındakı Farklar (Mucizə, Keramet, Sihir), (Tərcümə: Yard. Doç. Dr. Adil Bebek), Rağbet Yayınları. İstanbul. 1998.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Müləhhas İlm-i Tevhid, İstanbul.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Müslümanların Nezih İtikatları, Hisar Yayınları, İstanbul.

el-Buhari, Ebu Abdilləh Muhammed b. İsmail, el-Camius-sahih, (Muhtəsari Tecrid-i Sarih), (Çeviri, Tahric ve Notlar Abdullah Feyzi Kocaer). Konya, 2007.

el-Buti, Said Ramazan, Kübra Yakiniyyetil-Kevniyye, İslam Akaidi, trc. Mehmet Yolçu, Hüseyin Altınalan, Madve Yayınları, İstanbul, 1996.

Cami, Abdurrahman, Şevahidun-Nübüvve, Peygamberlik Müjdeleri ve Mucizeleri, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2002.

D.İ.A., Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

Erdoğan, Hüseyin S. Ölüm ve Ötesi, Kabir, Kiyamet, Ahiret, Çelik Yayınevi, İstanbul.

əl-Qazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Faysalut-tefrika beynel-İslam vez-zendeka, (İmam Gazali ve İman-Küfür Sınırı, Süleyman Dünya). Risale Basın-Yayın. İstanbul, 1992.

əl-Qazzali, **Erbain fi Usulud-Din**, (Dində Kırk Esas, Hüseyin S. Erdoğan). Hisar Yayınları, İstanbul, 1972

əl-Qazzali, **İhyau ulumid-din**, I-V, Kahire, Matbaatu'l-İstikame, ts,

əl-Qazzali, **İlcamul-avam an ilmil-kelam**, (İnancta Hassas Ölçüler. Nedim Yılmaz), Hisar Yayınları, İstanbul, 1984.

əl-Qazzali, **Sırrul-Alemin**, (Aləmlərin Sırrı, Naim Erdoğan), Hisar Yayınları, İstanbul, 1983.

əl-Qazzali, Dürretul-Fahire, (Ahiret Aleminin Sırrı, Ömer Dönmez), Hisar Yayınları, İstanbul.

əl-Qazzali, Mukəşefetul-Kulub, (Kalplerin Keşfi, Tahrir ve Tahkik Dr. Özcan Hıdır) Medine Yayınları, İstanbul, 2001.

Gölcük, Şerafeddin, İslam Akaidi, Esra Yayınları, Konya, 1992.

İbn Kesir, Təfsirul-Quranil-Azim, I-IV. Qurtuba-Kuveyt. 1414-1994.

İbn Manzur, Əbul-Fazl Muhamməd b. Mukrim əl-Əfriki, Lisanul-arab, I-XV, Beyrut, 1968.

Kandemir, M. Yaşar, Mevzu Hadisler, İFAV, İstanbul, 1997.

Kılavuz, A. Saim, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993.

Müslim, Əbul-Huseyn b. el-Haccac əl-Kuşeyri, Sahihu Müslim, nşr. M.F. Ab-dulbaqi, I-IV+I, İstanbul, 1992.

el-Pezdevi, Ebul-Yusr Muhammed b. Muhammed, Sadrul-İslam, (Usulud-din) - Akaid, trc. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1988.

Er-Rudani, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, Cemul-Fevaid min Cami-il-usul ve Mecmaiz-zevaid, Böyük Hadis Külliyyatı 1-5, trc. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.

es-Sabuni, Ebu Muhammed Ahmed b. Mahmud, Nureddin, el-Bidaye fi usulid-din, Matüridiyye Akaidi, trc. Bekir Topaioğlu, Ankara, 1998.

Selim, Muhammed İbrahim, el-Leyletul-ula min leyalil-qabr, Kabirde ilk Gece, trc. Yard. Doç. Dr. Taceddin Uzun, Uysal Kitabevi, Konya.

es-Semerandi, el-Hakim Ebul-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Zeyd, es-Sevadul-Azam. Matüridi Akaidi, Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul.

es-Suyuti, Abdurrahman b. Ebu Bekr. Celaleddin, el-Hasaisul-Kubra, (Peygamberimizin Mucizeleri ve böyük özellikleri, Ömer Temizel), Uysal Kitabevi, Konya, 1994.

et-Tahavi, Şerhul-aqidet-Tahaviyye (müəllifi məchul).

Topaloğlu, Bekir, İslam Kelamcıları ve Filozoflarına Göre ALLAHIN VARLIĞI (İsbat-ı Vacib), Ankara, 1992.

Topaloğlu, Bekir, Kelam İlmi giriş, Damla Yayınevi, 2000.

Topbaş, Osman Nuri, İslam, İman, İbadet, Erkam Yayınları, İstanbul, 2000.

Topbaş, Osman Nuri, Rəhmət Peyğəmbərindən Rəhmət Əsintiləri və Quran Möcüzəsi, İpəkyolu Nəşriyyatı, Bakı, 2009.

Topbaş, Osman Nuri, Fəzilətlər Mədəniyyəti 1, İpəkyolu Nəşriyyatı, Bakı, 2009.

Topbaş, Osman Nuri, Fəzilətlər Mədəniyyəti 2, İpəkyolu Nəşriyyatı, Bakı, 2009.

Topaloğlu Bekir, İlyas Çelebi, M. Sait Özervarlı, Mustafa Sinanoğlu İslam Dininin əsasları-I (ƏQİDƏ), (tərc. İ.e.n. Adilə Tahirova) Nurlar, Bakı, 2010.